

# ARCHEOLOGISCHE OPGRAVING

LEDE

MARKT

(prov. OOST-VLAANDEREN)

## BASISRAPPORT

**Monument**  
Vandekerckhove

Auteurs: Tomas BRADT  
Redactie: Bart BARTHOLOMIEUX  
en Tina BRUYNINCKX

Monument Vandekerckhove nv  
Oostrozebekestraat 54  
8770 INGELMUNSTER

Afdeling Archeologie  
Rapport 2021/10

Afbeelding op schutblad: Algemeen zicht op WP2, zone 1 vanuit het zuidwesten.

## 0. ADMINISTRATIEVE GEGEVENS

Opgraving <input checked="" type="checkbox"/>	Prospectie <input type="checkbox"/>
<b>Vergunningsnummer:</b> 2017/128	
<b>Datum aanvraag:</b> 16/6/2017	
<b>Naam aanvrager:</b> BRADT Tomas	
<b>Naam site:</b> Lede Markt	
<b>Naam aanvrager metaaldetectie:</b> BRADT Tomas	
<b>Vergunningsnummer metaaldetectie:</b> 2017/128 (2)	
<b>Opdrachtgever:</b>	Viabuild
<b>Uitvoerder:</b>	Monument Vandekerckhove nv Oostrozebekestraat 54 8770 Ingelmunster
<b>Bevoegde Vlaamse overheid:</b>	Inge Zeebroek (Onroerend Erfgoed)
<b>Bevoegde Intergemeentelijke Archeologische Dienst:</b>	SOLVA
<b>Projectleider:</b>	Bart Bartholomieux
<b>Leidinggevend archeoloog:</b>	Tomas Bradt
<b>Archeologisch team:</b>	Sarah Vanderlinde, Lies Dierickx, Michelle Arnouts, Pedro Lopez Aurrecoecha, Katleen Couchez, Sadi Maréchal, Werner Wyns, Luckas Van Ghyseghem
<b>Plannen:</b>	Tina Bruyninckx
<b>Conservatie:</b>	Ansje Cools
<b>Materiaaltekeningen:</b>	Katleen Couchez
<b>Start veldwerk:</b>	20/06/2017
<b>Einde veldwerk:</b>	28/05/2018
<b>Wetenschappelijke begeleiding:</b>	April Pijpelink (Fysisch Antropologe), Anton Ervynck (Agentschap Onroerend Erfgoed)
<b>Projectcode:</b>	LEMA017
<b>Provincie:</b>	Oost-Vlaanderen
<b>Gemeente:</b>	Lede
<b>Deelgemeente:</b>	/
<b>Plaats:</b>	Markt
<b>Lambertcoördinaten:</b>	X: 122515.89, Y: 184031.92, Z: +30m TAW; X: 122584.77, Y: 184090.06, Z: +27m TAW.
<b>Kadastrale gegevens:</b>	Lede Markt, Afdeling 1, sectie F, percelen 8301 (partim), 843k en openbaar domein (Administratief centrum-Markt-Kerkevijverstraat-Pastorijstraat-Hoogstraat)
<b>Beheer opgravingsdata:</b>	Monument Vandekerckhove nv Oostrozebekestraat 54 8770 Ingelmunster
<b>Beheer vondsten:</b>	Gemeente Lede
<b>Titel:</b>	Archeologische opgraving Lede Markt (prov. Oost-Vlaanderen). Basisrapport
<b>Rapportnummer:</b>	2021/10
<b>Contact:</b>	info@monument.be; T: +32 51 31 60 80

© Monument Vandekerckhove nv, Oostrozebekestraat 54, 8770 Ingelmunster. Figuren: Monument Vandekerckhove nv, tenzij anders vermeld. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd en/of openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaandelijke schriftelijke toestemming van de uitgever.

# 1. INHOUDSTAFEL

<b>0. ADMINISTRATIEVE GEGEVENS .....</b>	<b>2</b>
<b>1. INHOUDSTAFEL.....</b>	<b>3</b>
<b>2. INLEIDING.....</b>	<b>5</b>
2.1. BESCHRIJVING VAN DE GEPLANDE WERKEN.....	5
2.2. RANDVOORWAARDEN.....	6
2.3. GEVOLGD ARCHEOLOGISCH ONDERZOEKSTRAJECT .....	7
2.3.1. <i>Bureaustudie</i> .....	7
2.3.2. <i>Archeologisch vooronderzoek met ingreep in de bodem (proefputten)</i> .....	7
2.3.3. <i>Onderzoeksvragen van de vlakdekkende opgraving en de werfbegeleiding</i> .....	11
<b>3. OPGRAVINGSVERLOOP.....</b>	<b>13</b>
3.1. VOORBEREIDING/OVERLEG .....	13
3.2. OPGRAVINGSSTRATEGIE .....	13
3.3. VONDSTVERWERKING EN VOORSTEL VOOR NATUURWETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK .....	16
3.4. RAPPORTAGE.....	16
3.5. BELANG VAN HET ONDERZOEK: WETENSCHAP EN DRAAGVLAK.....	17
3.6. PUBLIEKSWERKING.....	20
3.7. BEGELEIDING EN RAADPLEGING SPECIALISTEN.....	22
3.8. DANKWOORD.....	22
<b>4. SITUERING VAN HET ONDERZOEKSGBIED .....</b>	<b>23</b>
4.1. RUIMTELIJKE EN TOPOGRAFISCHE SITUERING .....	23
4.2. GEOLOGISCHE EN BODEMKUNDIGE SITUERING .....	26
<b>5. LEDE, HISTORISCH EN ARCHEOLOGISCH BEKEKEN .....</b>	<b>31</b>
5.1. DE (VOORLOPIGE) ALGEMENE GESCHIEDENIS VAN LEDE.....	31
5.1.1. <i>De Steentijden</i> .....	32
5.1.2. <i>Metaaltijden</i> .....	32
5.1.3. <i>Romeinse periode</i> .....	33
5.1.4. <i>Vroege middeleeuwen</i> .....	35
5.1.5. <i>Volle tot Late middeleeuwen</i> .....	37
5.1.6. <i>Nieuwe Tijden</i> .....	39
5.1.7. <i>Nieuwste Tijden</i> .....	40
5.1.8. <i>Bevolkingsevolutie</i> .....	41
5.2. VOORAFGAAND ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK TE LEDE .....	42
5.3. HET KERKHOF (OP BASIS VAN DE HISTORISCHE KAARTEN) .....	46
5.4. DE SINT-MARTINUSKERK.....	52
<b>6. RESULTATEN.....</b>	<b>55</b>
6.1. DE MARKT .....	56
6.1.1. <i>Residuele vondsten uit verschillende periodes (Protohistorie, Romeins en Vroege middeleeuwen)</i> ..	57
6.1.2. <i>Volle Middeleeuwen</i> .....	62
6.1.3. <i>Late Middeleeuwen</i> .....	83
6.1.4. <i>Postmiddeleeuwen</i> .....	112
6.2. DE KERKHOFZONE .....	117
6.2.1. <i>Stratigrafie</i> .....	118

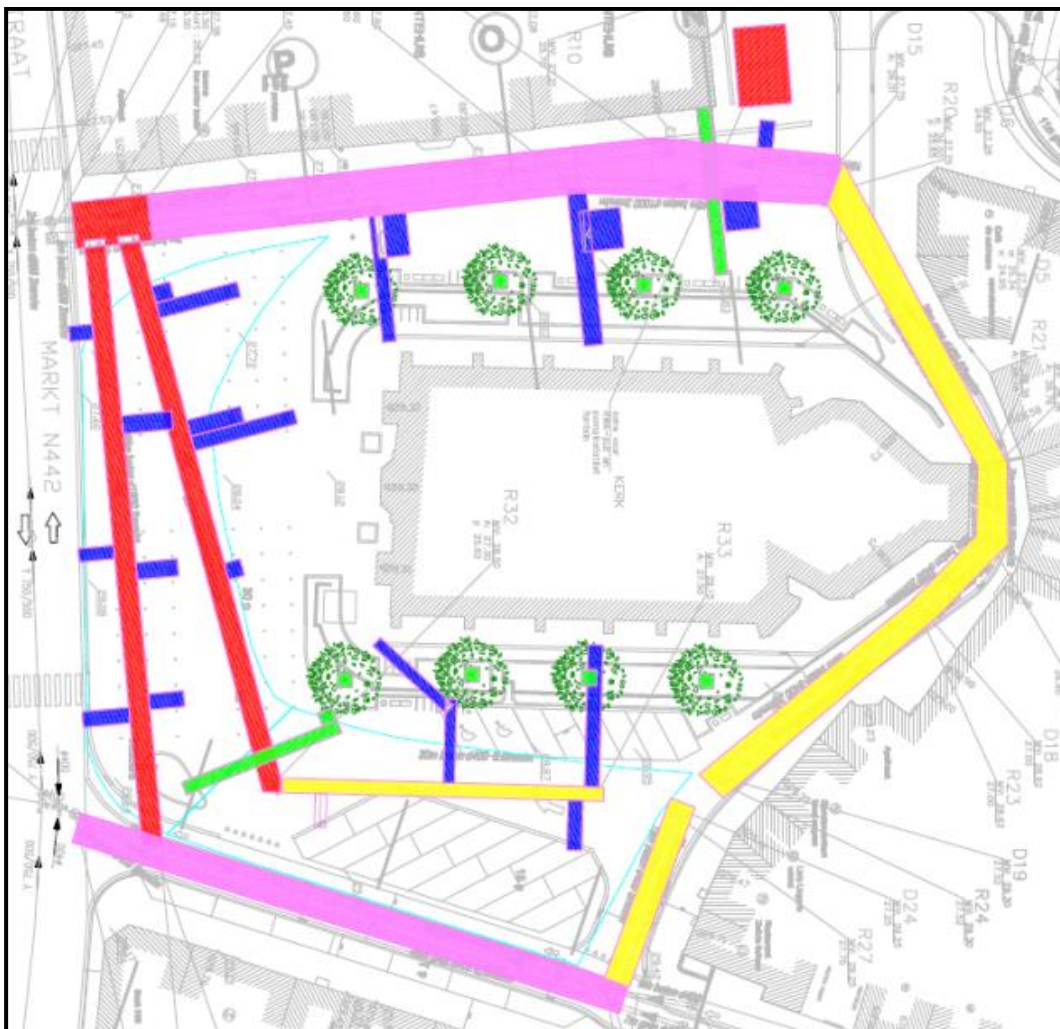
6.2.2. Residueel Karolingisch aardewerk.....	121
6.2.3. (Extractie?)kuilen.....	122
6.2.4. Volle middeleeuwen – overgang naar late middeleeuwen (12 <sup>de</sup> -14 <sup>de</sup> eeuw).....	125
6.2.5. Begravingen uit de 17 <sup>de</sup> -begin 19 <sup>de</sup> eeuw.....	141
6.2.6. Vergelijking van de skeletten uit de 12 <sup>de</sup> -14 <sup>de</sup> eeuw met die uit de 17 <sup>de</sup> – begin 19 <sup>de</sup> eeuw.....	147
6.2.7. Stabiele isotopenonderzoek.....	152
6.2.8. Ongedateerde skeletten (15 <sup>de</sup> -17 <sup>de</sup> eeuw?).....	159
6.3. DE KERKHOFMUREN.....	164
6.3.1. De natuurstenen kerkhofmuur.....	165
6.3.2. De bakstenen kerkhofmuur.....	167
6.4. 18 <sup>DE</sup> -19 <sup>DE</sup> -EEUWSE GRAFKELDERS.....	172
6.5. EEN EIND 19 <sup>DE</sup> -EEUWSE OVERWELFDE BRANDWEER/WATERPUT.....	174
6.6. RESTANTEN VAN KLOKKENOVENS.....	175
<b>7. VONDSTENMATERIAAL EN CONSERVATIE.....</b>	<b>179</b>
7.1. AARDEWERK.....	179
7.2. METAAL.....	180
7.2.1. Munten.....	180
7.2.2. Fibulae.....	183
7.2.3. Boekbeslag.....	184
7.2.4. Speldjes, kistbeslag en Paternosters.....	184
7.2.5. Metaalslakken.....	185
7.2.6. Gespen.....	186
7.2.7. Andere.....	186
7.3. NATUURSTEEN: DE LEDESTEEN.....	189
7.3.1. Identificatie en gebruik.....	190
7.3.2. Wanneer en door wie?.....	192
7.3.3. Waar? De Ligging van de Leedse steengroeven.....	194
7.3.4. Discussie.....	194
<b>8. BEANTWOORDEN ONDERZOEKSVRAGEN.....</b>	<b>195</b>
<b>9. BIJDRAGE TOT DE KENNIS IVM DE ONTWIKKELING VAN DORPSKERNEN IN VLAANDEREN.....</b>	<b>201</b>
9.1. DORPSARCHEOLOGIE.....	201
9.2. HET ONTSTAAN EN DE ONTWIKKELING VAN HET MIDDELEEUWSE LEDE.....	204
9.2.1. Karolingische oorsprong.....	204
9.2.2. Volle Middeleeuwen.....	204
9.2.3. Late Middeleeuwen.....	205
9.2.4. Postmiddeleeuwen.....	205
9.2.5. Lokale vergelijking met andere archeologische sites.....	205
9.3. CONCLUSIE.....	211
<b>10. SYNTHESE.....</b>	<b>213</b>
<b>11. BIBLIOGRAFIE.....</b>	<b>215</b>
11.1. UITGEGEVEN BRONNEN.....	215
11.2. ONUITGEGEVEN BRONNEN.....	219
11.3. INTERNETBRONNEN.....	219
<b>12. BIJLAGEN.....</b>	<b>221</b>



## 2. INLEIDING

### 2.1. Beschrijving van de geplande werken

In het kader van de heraanleg van de markt en de aanpalende straten, de vernieuwing/verplaatsing van nutsleidingen en de ontubbeling van het rioleringsstelsel te Lede (provincie Oost-Vlaanderen) voerde een archeologisch team van Monument Vandekerckhove nv een archeologische opgraving en een werfbegeleiding uit. Opdrachtgever voor het onderzoek was Viabuild. Het onderzoek werd uitgevoerd volgens de bijzondere voorschriften opgesteld door Onroerend Erfgoed.



Figuur 1: Overzicht van de verschillende geplande werken rond de kerk van Lede. Het gaat om de heraanleg van de markt (met ten noorden een fontein) en de aanleg van verschillende nieuwe rioleringen.

## 2.2. Randvoorwaarden

Aanleiding voor het archeologisch onderzoek was de heraanleg van de markt, hetgeen een beperkte verstoring van -60cm als gevolg zou hebben. Deze werken zouden echter ook samengaan met een vernieuwing van het bestaande rioleringsnetwerk onder de bestaande wegenis in de aanpalende straten van de markt. Op die locaties zou de verstoringdiepte tot 1,5 à 2m bedragen, waardoor daar tot op de moederbodem zou moeten onderzocht worden.

Op het ogenblik van de gunning waren sommige wegenis-en rioleringswerken in het centrum reeds aan de gang. Na de informatie die voortkwam uit de bureaustudie was het zaak om zo snel mogelijk te starten met een vooronderzoek (mèt ingreep in de bodem) op de markt, zodat, indien er een (vlakdekkend) vervolgonderzoek zou nodig zijn, dit de planning van de heraanleg van de markt niet in gedrang zou brengen.

Op basis van het vooronderzoek (mèt ingreep in de bodem) bleek het noodzakelijk om in twee zones een vlakdekkend vervolgonderzoek tot op de verstoringdiepte (-60cm) uit te voeren. Enkel ter hoogte van de nieuwe rioleringen die over de markt zouden worden aangelegd, diende het archeologisch onderzoek helemaal tot aan de moederbodem te gebeuren.

Daarnaast werd er ook bepaald dat de rioleringswerken in de omliggende straten via een archeologische werfbegeleiding dienden opgevolgd te worden. Ook de zones dicht tegenaan de kerk, waar, door de geringe verstoringdiepte, geen vlakdekkend onderzoek noodzakelijk was, moesten tijdens de afgraving ervan archeologisch begeleid worden.

Ook de graafwerken ten behoeve van de aanleg van een nieuwe fontein (met verschillende fonteinputten) ten noorden van de kerk werden voorafgaand archeologisch onderzocht.

Gezien de veelheid en complexiteit van de werken was het zaak om bij alle stappen binnen het onderzoekstraject voor een goede communicatie tussen de aannemer (Viabuild), de gemeente Lede en de verantwoordelijke archeoloog te zorgen. Het studie bureau zorgde hiervoor als tussenpersoon en coördineerde de gemaakte afspraken.

## 2.3. Gevolgd archeologisch onderzoekstraject

### 2.3.1. Bureaustudie

Als eerste stap in het ganse onderzoekstraject werd in het voorjaar van 2017 een bureaustudie uitgevoerd.<sup>1</sup> Daaruit bleek dat de geplande werken mogelijk een deel van het kerkhof, zoals het is aangegeven op enkele historische kaarten, ten zuiden van de kerk, zou aansnijden. Aangezien er verder geen informatie beschikbaar was over de diepte waarop de eerste skeletten van dit kerkhof aan het licht zouden komen en er ook geen uitspraak gedaan kon worden over de mogelijke aanwezigheid van andere sporen, was een bijkomend archeologisch vervolgonderzoek noodzakelijk. Uit de bureaustudie kwam ook duidelijk het grote archeologisch potentieel van Lede naar boven. Vroegere opgravingen hebben aangetoond dat er te Lede sporen verwacht kunnen worden die gedateerd kunnen worden vanaf de Metaaltijden tot heden. Het archeologische vervolgonderzoek, in de vorm van drie proefputten, werd eind maart - begin april 2017 uitgevoerd.

### 2.3.2. Archeologisch vooronderzoek met ingreep in de bodem (proefputten)

#### 2.3.2.1. Locatie proefputten

De drie locaties voor de aanleg van een proefput op de Markt werden uitgekozen op basis van de informatie die uit de bureaustudie naar voren was gekomen. De voornaamste onderzoeksvragen bij dit archeologisch vooronderzoek (met ingreep in de bodem) waren gericht op de lokalisatie van het kerkhof, de diepte waarop de eerste skeletten aan het licht komen, de bewaringstoestand van de skeletten, de dichtheid van de begravingen, het aantal begravingniveaus én de datering ervan. Daarnaast was het ook zaak om te achterhalen of er ook nog andere archeologische sporen aanwezig waren, op welke diepte deze zich bevonden en wat hun aard, functie en datering was.

#### 2.3.2.2. Resultaten

Op basis van de resultaten van dit archeologische vooronderzoek werd, zowel ten westen als ten zuiden een zicht verkregen op de locatie, de diepte, de bewaringstoestand en de begravingdichtheid van het kerkhof. Enkel over de datering ervan bestond nog wat onduidelijkheid, maar aangezien het kerkhof rond de kerk reeds verdwenen was

---

<sup>1</sup> Deze bureaustudie werd uitgevoerd door Matthias Galloo, die ook als assistent-archeoloog meewerkte tijdens het daaropvolgende proefputtenonderzoek.

vóór 1900, zouden de aangetroffen skeletten minstens tot de 19<sup>de</sup> eeuw dateren. De geplande riolering ten zuiden van de kerk zou dwars door dit deel van het oude kerkhof gaan. Daar diende het onderzoek dan ook volledig tot op de moederbodem uitgevoerd te worden. (zie figuren 1 en 2: de horizontale lijn ten zuiden van de kerk).

Naast de informatie over het kerkhof gaf het vooronderzoek ook een zicht op de aanwezigheid van andere archeologische sporen op de Markt van Lede. Ten westen van de kerk werd een laatmiddeleeuwse laag waargenomen, waarin zich ook enkele sporen (kuilen en een mogelijke gracht) aftekenden. Onder deze laag waren ook nog de vermoedelijke restanten van een ontginningsfase te zien. Ten zuiden van de kerk werden ook de vrij goed bewaarde resten van een postmiddeleeuwse put voor het gieten van een kerkklok gevonden. Deze 'klokkengietput' doorsneed een deel van het – dus oudere - kerkhofpakket.

### **2.3.2.3. Beslissing archeologisch vervolgonderzoek en werfbegeleiding**

#### ***2.3.2.3.1. Vlakdekkend archeologisch onderzoek***

Uit het vooronderzoek bleek dat de toekomstige werken het archeologisch erfgoed in twee zones op de markt rechtstreeks bedreigden.<sup>2</sup> Op figuur 2 zijn de zones, waar een vlakdekkend vervolgonderzoek geadviseerd werd, in het donkerrood en geel aangegeven. De diepte, nodig voor de heraanleg van de markt, was slechts -60cm maar de archeologische sporen ten westen van de kerk, buiten het oude kerkhof, kwamen reeds op -40cm aan het licht. De voorziene werken ten westen van de kerk zouden dan ook alle archeologische sporen onherroepelijk vernietigen waardoor daar een volledig vlakdekkend onderzoek noodzakelijk was.

Ten zuiden van de kerk lag dit iets anders. Daar kon het vlakdekkende vervolgonderzoek zich beperken tot de verstoringsdiepte van -60cm. Enkel binnen de rioleringsleuf moest er wel volledig tot op de moederbodem onderzocht worden. Aangezien daar een deel van het oude kerkhof was geweest, werden daar dan ook de meeste skeletten verwacht.

---

<sup>2</sup> Het archeologisch vooronderzoek werd uitgevoerd door archeologen Tomas Bradt (veldwerkleider), Matthias Galloo en Bart Bot. Projectleider was Bart Bartholomieux.



Figuur 2: Op basis van het proefputtenonderzoek werd een vlakdekkend vervolgonderzoek geadviseerd voor de zone ten westen en ten zuiden van de kerk (in donkerrood en geel aangegeven).

### ***2.3.2.3.2. Archeologische werfbegeleiding***

Aangezien bij het vooronderzoek de eerste skeletten in de zone dicht tegen de kerk pas vanaf -80cm aan het licht kwamen, kon die zone alvast gevrijwaard worden van een vlakdekkend vervolgonderzoek. Op aangeven van het Agentschap Onroerend Erfgoed moest de afgraving van die zone wel nog archeologisch begeleid worden. De argumentatie daarbij was dat niet met 100% zekerheid kon gesteld worden dat er op sommige plaatsen toch op een hoger niveau (binnen de -60cm) al skeletten zouden tevoorschijn komen. Daarnaast bestond de kans dat binnen deze beperkte afgraving de kerkhofmuur zou aangesneden worden, aangezien fragmenten ervan tijdens het vooronderzoek reeds op -30cm tevoorschijn waren gekomen. Ook het aansnijden van eventuele andere muurstructuren, in de zone direct tegen de kerk, kon niet volledig uitgesloten worden. De opvolging door een archeoloog van de beperkte graafwerken dicht tegen de kerk was dan ook noodzakelijk.

Daarnaast werd door Onroerend Erfgoed ook beslist om de rioleringswerken in de straat direct ten oosten van de kerk archeologisch te begeleiden. Ook de putten voor de aanleg van de fontein te noorden van de kerk maakten deel uit van de archeologisch werfbegeleiding.

Over de locatie van de grote fonteinput bestond kort voor de aanleg ervan nog geen absolute zekerheid. De eerste voorziene locatie (zie figuur 1, bovenaan rechts in het rood aangegeven) werd, na de aanleg van de nieuwe riolering onder de straat voor het stadhuis, niet meer geschikt bevonden. Een alternatief werd voorgesteld in de zone waar de rechthoekige bakstenen overwelfde 19<sup>de</sup>-eeuwse waterciterne zich bevond. Uiteindelijk werd voor de locatie binnen de reeds opgegraven zone in het noorden van zone 1 gekozen. Daar was het risico om toch nog skeletten tegen te komen nihil. Op die manier kon ook de 19<sup>de</sup>-eeuwse waterciterne *in situ* blijven.

### *2.3.3. Onderzoeksvragen van de vlakdekkende opgraving en de werfbegeleiding*

De vraagstelling van het archeologisch vervolgonderzoek was gericht op de historiek van de Markt en het onderzoek van het voormalige kerkhof.

Hierbij moeten minimaal volgende onderzoeksvragen beantwoord worden:

- Op welke diepte(s) bevinden zich de inhumaties? In welke periode kunnen de inhumaties gedateerd worden? Dateren zij uit verschillende fasen van bestaan van het kerkhof? Kan er een differentiatie in het grafgebruik vastgesteld worden, zo ja wat zijn de kenmerken van de grafgebruiken en hoe kunnen ze verklaard worden? Zijn er antropomorfe graven aanwezig? Zijn er aanwijzingen voor een specifieke spreiding of densiteit van begravingen binnen de kerk, zo ja hoe kan deze verklaard worden?
- Welke fysisch antropologische gegevens kunnen de bewaarde skeletresten ons vertellen?
- Welke resten en sporen worden aangetroffen thv de markt en hoe kunnen ze worden geïnterpreteerd?
- Wat betekenen de sporen en resten aangetroffen thv de markt en wat vertellen ze over de historiek van de locatie? welke periodisering is erin vast te stellen? Is ze te koppelen aan een historisch gekende fase?
- Zijn er funderingsresten of sporen van oudere bouwfases van de kerk aanwezig? Op welk(e) niveau(s) bevinden zich funderingsresten of sporen? Kunnen deze resten toegewezen worden aan één of meerdere bouwfases?
- Worden er oudere bewoningsresten aangesneden? Wat betekenen deze voor de geschiedenis van Lede.
- In welke mate dragen de onderzoeksresultaten bij tot onze huidige kennis van de geschiedenis van het kerkhof en de kerk en van Lede in het algemeen? Bevestigen de resultaten de gekende gegevens of heeft het onderzoek nieuwe elementen opgeleverd?

Enkele bijkomende onderzoeksvragen groeiden tijdens de loop van het onderzoek.

- Kunnen de resultaten van het onderzoek op de markt van Lede ons iets leren over het ontstaan en de evolutie van de middeleeuwse dorpskern?
- Hoe verhouden de middeleeuwse vondsten zich ten opzichte van de andere middeleeuwse sporen die bij voorafgaande archeologische onderzoeken te Lede werden gedaan?
- En ruimer bekeken, hoe verhouden de sporen en de ontwikkeling tot markt zich ten opzicht van andere 'markt' onderzoeken in de regio?
- Wat leert het isotopenonderzoek van 10 skeletten ons over de eetgewoonten van de mensen doorheen de tijd en is er sprake van sociale verschillen?



### 3. Opgravingsverloop

#### 3.1. Voorbereiding/Overleg

Het archeologische traject dat na de bureaustudie opgemaakt werd, werd tijdens enkele voorbereidende vergaderingen voorgelegd aan de aannemer (Viabuild) en het coördinerende studiebureau. Daarbij werd rekening gehouden met praktische zaken zoals het zo veel mogelijk vrijwaren van de parkeergelegenheid op de markt en het doorgaan van de meerjaarlijkse kermis op de markt. Op die manier werd tot een timing voor alle fases gekomen.

#### 3.2. Opgravingsstrategie

Het te onderzoeken terrein werd onderverdeeld in vier grotere zones die op hun beurt nog verder onderverdeeld werden in aparte werkputten (zie figuur 3 en het situeringsplan in bijlage). Zones 1 en 2 maken deel uit van het vlakdekkende archeologische onderzoek ten westen (WP1 en WP2) en ten zuiden (WP3 en W4) van de kerk. De onderverdeling in werkputten is het gevolg van het praktische verloop van de werken, waarbij de ene zone van de werkput als tijdelijke stockageplaats voor de uitgegraven grond werd gebruikt terwijl de andere werkput onderzocht werd. Op die manier was er ook voldoende tijd om de uitgegraven grond uitgebreid via metaaldetectie te onderzoeken.

Voor het afgraven werd gebruik gemaakt van een rupskraan met een platte graafbak van 1,80m breed. De bodem werd afgegraven tot op het archeologisch relevante niveau, waar de sporen zichtbaar werden. Dit gebeurde steeds onder begeleiding van de leidinggevende archeoloog om te verzekeren dat de juiste diepte werd bekomen. Onmiddellijk na het uitgraven werden de sporen opgeschaafd, gefotografeerd en beschreven, waarna alle sporen ingemeten werden via een GPS. De sporen werden gecoupeerd om een beter zicht te krijgen op hun opbouw. De profielen van de coupes werden eveneens gefotografeerd, beschreven en getekend op schaal 1:20. Teneinde een goed beeld te krijgen van de bodemopbouw werd op verschillende plaatsen een wandprofiel schoongemaakt, gefotografeerd, beschreven en ingetekend op schaal 1:20. Alle vondsten werden gerecupereerd per context en in een vondstenzakje gestoken samen met een vondstenkaartje. Voor het bepalen van de hoogte van het terrein en de afgegraven niveaus (in TAW) werd ook een GPS toestel gebruikt.

Het archeologisch onderzoek verliep in twee fases. In de eerste fase, werden de zones ten westen (zone 1) en ten zuiden (zone 2) van de kerk vrijwel aansluitend archeologisch vlakdekkend opgegraven. Deze fase liep van 26 juni 2017 t.e.m. 11 september 2017. Zone 1 (WP1 en WP2) kon voor het zomerbouwverlof afgewerkt worden en zone 2 (WP3 en WP4) erna.

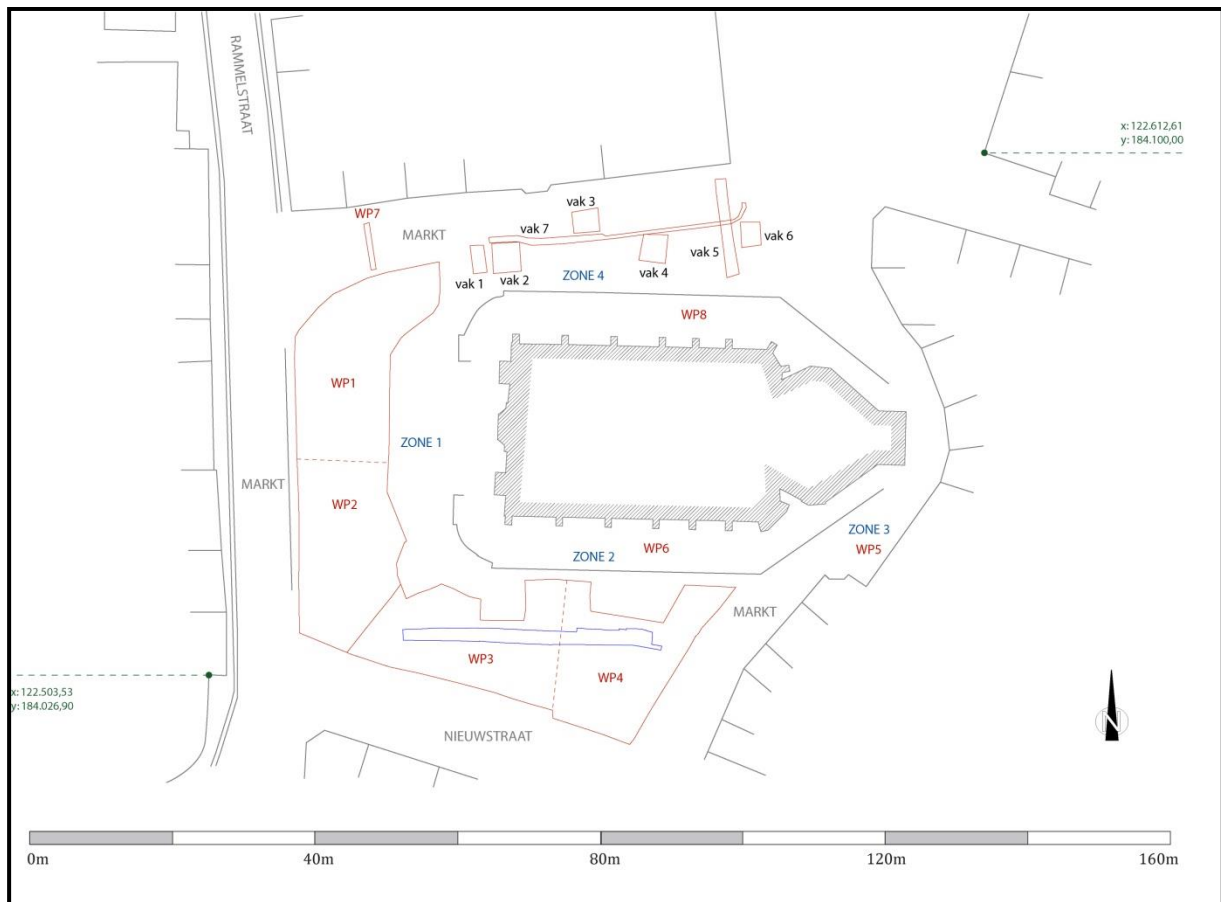
De andere zones en werkputten (zie figuur 3) betreffen de verschillende fases van de werfbegeleiding. Deze begon op 27 september 2017 met de begeleiding van de aanleg van het meest noordelijke deel van de riolering ten zuidoosten van de kerk (zone 3/WP5). De allerlaatste archeologische begeleiding vond ook in de straat ten zuidoosten van de kerk plaats, maar dan in het aansluitend zuidelijke deel ervan, op 28 mei van 2018.

Bij elke op te volgen tussenfase werd de verantwoordelijke archeoloog telkens vroeg genoeg op voorhand verwittigd zodat die zich die dag(en) kon vrijmaken en er zo geen graafwerken onopgevolgd uitgevoerd werden. Zoals gezegd was een rechtstreekse communicatie tussen werfleider en archeoloog hierbij cruciaal, alsook een flexibele en begripvolle houding van beide partijen voor elkaars verantwoordelijkheden.

Zone 3 valt gelijk te stellen met WP5. Het gaat om de opvolging van de rioleringswerken in de straat ten zuidoosten van de kerk die in twee fases werd aangelegd.

In zone 4 vallen de WP7 en WP8 te situeren. WP7 gaat om een bijkomend verbindingsleufje die de nieuwe grote riolering daar onder de straat verbond met de definitieve locatie van de grote fonteinput. WP8 behelst gans de verdere zone ten noorden van de kerk. Deze werkput werd door de aanleg van de verschillende putten, nodig voor de aanleg van de fontein, nog verder onderverdeeld in 7 vakken.

WP6 betreft de zone direct ten zuiden van de kerk waar een beperkte afgraving zou plaatsgrijpen.



Figuur 3: Overzichtplan met daarop de verschillende archeologische onderzochte zones en werkputten. In zones 1 (WP1 en 2) en zone 2 (WP3 en 4) vond het vlakdekkend onderzoek plaats. De andere zones en werkputten werden via een archeologische werfbegeleiding opgevolgd.

### 3.3. Vondstverwerking en voorstel voor natuurwetenschappelijk onderzoek

Na het veldwerk werd vrijwel meteen van start gegaan met de vondstverwerking en de rapportage volgens de vastgelegde richtlijnen. Voor de registratie van de sporen en het benoemen van de foto's werd tijdens het veldwerk de code LEMAO17 (**LE**de – **Ma**rk **O**pgraving 2017) gebruikt. Deze code valt op elk vondstenkaartje terug te vinden, samen met de zone/WP en het spoornummer waar de vondst werd gedaan.

Na afloop van het veldwerk werden de vondsten gewassen, gedroogd en verpakt volgens de regels van de kunst. Alle spoor- en skeletformulieren, de vondstenlijst, de fotolijst en de tekeningenlijst werden samengebracht en ingevoerd in een digitaal beschikbare database. Deze is terug te vinden onder de projectnaam op de website [www.monarcho.be](http://www.monarcho.be). Kort na afronding van het veldwerk werd een evaluatierapport geschreven en doorgestuurd naar alle betrokken partijen. Daarin werd ook meteen een voorstel voor de verder uit te voeren natuurwetenschappelijke onderzoeken in opgenomen. Na overleg met de bouwheer en het Agentschap Onoerend Erfgoed werd dit voorstel goedgekeurd en konden deze onderzoeken uitgevoerd worden. Het ging onder andere om het fysisch antropologisch onderzoek van de 46 gevonden skeletten, de 14C datering en stabiele isotopenanalyse (koolstof/C13 en stikstof/N15) van tien skeletten en de 14C datering van enkele belangrijke, maar niet nader te dateren contexten. Daarnaast werden ook tien interessante metalen objecten uitgekozen voor conservatie.

### 3.4. Rapportage

Pas na het ontvangen van alle natuurwetenschappelijke resultaten kon tot de definitieve opmaak van het basisrapport overgegaan worden. In het grootste deel van het rapport worden de resultaten van het archeologisch onderzoek en de archeologische werfbegeleiding voorgesteld. Vooraf wordt samenvattend teruggekomen op de resultaten van de bureaustudie en het archeologisch vooronderzoek mét ingreep in de bodem.

Uiteindelijk werd ervoor gekozen om het rapport in twee grote thema's op te delen. In het eerste deel wordt vooral op het ontstaan en de ontwikkeling van de Markt gefocust, terwijl in het tweede deel het kerkhof met de 46 gevonden skeletten besproken wordt. Op die manier komen twee belangrijke aspecten van het Leedse verleden aan bod: enerzijds de markt, eeuwenlang en nog steeds, dé centrale plaats binnen Lede en anderzijds de mensen die op deze markt rondliepen en Lede gevormd hebben tot wat het vandaag is.

Aanvullend bij de tekst en het archeologische verhaal werden ook gefaseerde grondplannen (per periode) gemaakt en werden ook de meest relevante profielen en coupetekeningen gedigitaliseerd. Op die manier kan enerzijds het verhaal van het ontstaan en de evolutie van de markt en anderzijds die van het kerkhof goed gevolgd en begrepen worden. Deze plannen en tekeningen werden met behulp van de programma's Autocad en Qgis gemaakt. Alles wordt ook nog verduidelijkt met foto's die tijdens het onderzoek genomen werden.

Als besluit van dit rapport volgt een synthese van de resultaten. Als bijlage zijn de verslagen van beide vooronderzoeken toegevoegd, alsook de verslagen van de bijkomende natuurwetenschappelijke onderzoeken en van de gedigitaliseerde overzichtsplannen per periode. Bij het rapport hoort een USB-kaart met de digitale versie van deze tekst en de bijlagen, met daarop ook alle genomen foto's, tekeningen en inventarissen. Deze vallen trouwens ook allemaal online te raadplegen op een digitale databank ([www.monarcho.be](http://www.monarcho.be)).

### 3.5. Belang van het onderzoek: wetenschap en draagvlak

Het archeologisch onderzoek op de Markt van Lede was een unieke kans om de ontwikkeling van Lede in te passen in wat men vandaag de dag 'dorpsarcheologie' noemt, een onderwerp in de Vlaamse archeologie waarover de kennis tot op heden eerder beperkt te noemen is. Dit was één van de conclusies van het in 2018 uitgebrachte onderzoeksrapport in verband met de studie van historische dorpskernen in Vlaanderen.<sup>3</sup> Aangezien uit vroeger archeologisch onderzoek te Lede gebleken is dat er nog heel wat goed bewaarde archeologische sites uit verschillende perioden (Metaaltijden, Romeinse tijd, vroege middeleeuwen, volle middeleeuwen, late middeleeuwen en Nieuwe tijden) te vinden zijn, was het archeologisch onderzoek op de Markt van Lede heel belangrijk om tot bijkomende inzichten en kennisvermeerdering te komen omtrent de dorpskernvorming van Lede en de verdere ontwikkeling ervan.

Het **wetenschappelijke belang** van het opgraven en onderzoeken van skeletten uit het verleden wordt jammer genoeg heden ten dage nog steeds regelmatig in twijfel getrokken met reacties als: 'Wat zijn we daar nu mee?' tot gevolg. Het vrijleggen van skeletten neemt, wanneer men dit volgens de regels van de kunst doet, inderdaad

---

<sup>3</sup> De Grootte K., et.al, 2018, zie ook: <https://oar.onroerenderfgoed.be/publicaties/OAOE/94/OAOE094-001.pdf>

relatief veel tijd in beslag. Ook het verdere onderzoek ervan door een fysisch antropoloog is vaak niet zo goedkoop. Toch levert een zorgvuldige opgraving en registratie, samen met het daaropvolgende fysisch antropologisch onderzoek ervan, heel wat nieuwe inzichten op. Onder andere over de gezondheidstoestand en de leefomstandigheden van de vroegere mensen, maar ook over de manier van begraven en de omgang met de dood. Over de 'gewone' mensen en hun 'gewone' leventje staat zelden of nooit iets betrouwbaars in de geschreven bronnen. Archeologisch onderzoek is de meest objectieve manier bij uitstek om meer te weten te komen over deze zo gezegde 'gewone' mensen van vroeger.

Uniek aan de studie van de skeletten van Lede, is dat, op aangeven van het Agentschap Onroerend Erfgoed<sup>4</sup>, er tien skeletten uitgekozen dienden te worden waarop, naast een koolstof-14 (14C) datering, ook het gehalte aan 13C (koolstof 13) en 15N (stikstof 15) diende gemeten te worden. Deze gegevens kunnen ons meer leren over het dieet van de desbetreffende persoon.

Een groot deel van het rapport is dan ook gewijd aan de studie van de gevonden skeletten en het belang ervan voor de kennis van de vroegere mens van Lede. Bijkomend interessant hierbij was dat er, ondanks de beperkte hoeveelheid skeletten, toch een vergelijking gemaakt kon worden tussen de begravingen en skeletten die dateren uit de Volle/Late Middeleeuwen en diegene die dateren uit de Nieuwe Tijd.

Het onderzoek van de skeletten van Lede is ook belangrijk in het licht van een syntheseonderzoek dat momenteel door de archeologen van SOLVA wordt uitgevoerd. Dat heeft als doel om, aan de hand van de verschillende skeletten die de laatste jaren in hun regio werden opgegraven, een vergelijkend onderzoek naar de eetgewoonten en indicatoren van sociale gelaagdheid van stedelijke en landelijke populaties te onderzoeken. Het stabiele isotopenonderzoek op skeletmateriaal is daarbij de methode bij uitstek.<sup>5</sup>

Tegenover de wetenschappelijk waarde van een archeologisch onderzoek staat natuurlijk ook een kostprijs en vaak is tijdsdruk jammer genoeg ook een bepalende factor in de uitvoering en het verloop van een opgraving. Dit was hier zeker ook het geval. De werken moesten zo snel mogelijk uitgevoerd kunnen worden en het archeologisch onderzoek mocht absoluut geen bijkomende vertraging opleveren. Daarnaast moest ook de meerjaarlijkse kermis – één van de belangrijke huidige functies die doorgaat op een centraal marktplein – te allen tijde doorgaan. De archeologen

---

<sup>4</sup> Zie de 'Bijzondere Voorwaarden' opgesteld door het Agentschap Onroerend Erfgoed.

<sup>5</sup> <https://www.so-lva.be/wat-schaft-het-bot>

moesten zich aanpassen en zo snel als mogelijk voortdoen. Op kritieke momenten werden dan ook extra archeologen door Monument Vandekerckhove nv ingezet.

Toch zijn dit unieke kansen voor de lokale leiders om de geschiedenis van hun gemeente tastbaar te maken voor de bewoners en ze er bij te betrekken, in te lichten en te enthousiasmeren over het rijke historische verleden van hun woonplaats.

Een archeologisch onderzoek kan maar één keer gebeuren. Als de werken gebeurd zijn, is al het archeologisch erfgoed onherroepelijk verloren. Geef de archeologen even de tijd die ze nodig hebben om hun onderzoek op wetenschappelijke wijze uit te voeren en daarvoor krijgt men een uniek en eeuwenlang verhaal. Naast het archeologische verhaal worden daarbij ook vaak mooie en unieke tentoonstelbare vondsten gevonden, hetgeen ook hier het geval was.

Hoewel er vooraf geen duidelijk plan door de opdrachtgever of de gemeente voorzien was om het archeologisch onderzoek open te stellen voor het grote publiek, werd er op het einde van de eerste grote fase door de gemeente toch nog een persmoment met opensleuwendag georganiseerd. Het was vooral André de Grauwe die hiervoor het initiatief nam. Als voorzitter van de lokale heemkundige kring 'Heemschut Lede' bezocht hij bijna dagelijks de site en legde hij het verloop ervan ook vast met zijn fotocamera.

Initiatieven als een opensleuwendag met uitleg en rondleidingen op de site zijn heel belangrijk om het belang van archeologisch onderzoek aan de geïnteresseerde bewoners uit te leggen en zo het draagvlak en de bewustwording ervoor groter te maken. Een bijkomende misvatting is vaak dat archeologie zich enkel beperkt tot veldwerk. Maar de verwerking van alle verzamelde gegevens, het leggen van de puzzel zeg maar, moet dan nog beginnen. Eén van de eerste zaken die na het veldwerk bekeken moet worden, is op welke vondsten nog bijkomend natuurwetenschappelijk onderzoek nodig is. Daarvoor moeten alle sporen en vondsten wel reeds overlopen zijn, zodat de juiste keuzes gemaakt kunnen worden. De meerwaarde van het natuurwetenschappelijke onderzoek moet goed ingeschat worden aangezien dit vaak een extra kost voor het archeologische onderzoek betreft. Uiteindelijk kan pas van een geslaagd archeologisch onderzoek gesproken worden wanneer zowel het veldwerk op secure wetenschappelijke wijze kon worden uitgevoerd, de verwerking van alle gegevens op een overzichtelijke manier (via plannen en tekstuele beschrijving) naar voren zijn gebracht én de resultaten van de bijkomende natuurwetenschappelijke onderzoeken in het totale archeologische verhaal ingepast werden.

### 3.6. Publiekswerking

Naast het wetenschappelijk belang van het archeologisch onderzoek en zijn vondsten, is het uiteraard ook heel belangrijk om de nieuwe kennis bekend te maken en de belangrijkste vondsten aan het grote publiek te tonen. In eerste instantie komen dan de bewoners van Lede zelf in beeld. Velen zijn ook heel benieuwd naar wat al die jaren onder hun voeten verborgen zat. Elk archeologisch onderzoek schept een uniek moment om het archeologisch en historisch bewustzijn van de huidige mensen aan te spreken en aan te wakkeren. Jammer genoeg wordt dit door tijd- en gelddruk vaak over het hoofd gezien, waardoor het belang, het nut en de waarde van archeologie voor vele mensen ondergewaardeerd blijven.

Tijdens het archeologische vooronderzoek werd door de archeologische veldwerkleider uitleg gegeven aan enkele klassen van de lokale basisschool (zie figuur 4). Met dank aan hun geïnteresseerde leerkracht hebben zij een unieke blik gekregen op hetgeen zich onder hun markt bevond, alvorens dit door de werken onherroepelijk vernietigd werd.



Figuur 4: Een groep van kinderen van de lokale lagere school toonde interesse in wat de archeologen op hun markt aan het doen waren (Foto van André De Grauwe).



Een tweede gelegenheid was het organiseren door de gemeente, op initiatief van André De Grauwe, van een persmoment waarbij uitleg over de opgraving en het belang van het archeologisch onderzoek gegeven werd door zowel de projectleider (Bart Bartholomieux) en de veldwerkleider (Tomas Bradt) van Monument vandekerckhove (zie figuur 5).

Een derde gelegenheid werd daarvoor, opnieuw op vraag van André De Grauwe en mede georganiseerd door de lokale heemkundige kring 'Heemschut Lede', aangegrepen via een lezing die op een avond in december 2018 door de archeologische veldwerkleider in het gemeenschapscentrum 'Volkskring' te Lede gegeven werd. Hoewel de resultaten van het archeologisch onderzoek toen nog niet definitief waren, werd toch al een tipje van het verleden van de Leedse markt en hun bewoners opgelicht.



Figuur 5: Naar het einde toe van het vlakdekkende onderzoek ten zuiden van de kerk werd een persmoment vastgelegd waarbij ook uitleg gegeven werd over de voorlopige resultaten van het archeologische onderzoek (Foto van André De Grauwe).

### 3.7. Begeleiding en raadpleging specialisten

Het archeologisch onderzoek werd, in de vorm van verschillende bezoeken en overlegmomenten tijdens het onderzoek, nauw opgevolgd door Inge Zeebroek (Agentschap Onroerend Erfgoed). Peter D'Haese en Koen Goeminne boden hun diensten als ervaren metaaldetectoristen aan. Dankzij hun vrijwillige medewerking werden heel wat interessante metalen objecten tijdens het onderzoek in situ gevonden. Het onderzoek kan gezien worden als een voorbeeld van een geslaagde samenwerking tussen professionele archeologen en ervaren metaaldetectoristen. Op het einde van de verwerking werd ook nog beroep gedaan op Gill Thomas, archeoloog bij RAAP België met een specialisatie in het identificeren en dateren van metaalvondsten.

April Pijpelink werd als fysisch antropologe geraadpleegd om de archeologen bij te staan bij de opgraving en registratie van de skeletten op het terrein. Zelf nam ze nadien ook het fysisch antropologisch onderzoek van de 46 gevonden skeletten op zich. Haar rapport kan integraal als bijlage gevonden worden (zie bijlage 6).

Conservatrice Ansje Cools nam de conservatie van tien unieke metaalvondsten op zich.

Tijdens de verwerking werd contact opgenomen met archeologe Catéline Clement van SOLVA die enkele jaren voordien als veldwerkleider twee grootschalige archeologische opgravingen te Lede uitvoerde.

### 3.8. Dankwoord

Langs deze weg wordt eveneens dank betuigd aan volgende personen en instanties die zorgden voor een aangename samenwerking en bijdroegen tot het vlotte verloop van het onderzoek: Viabuild, Christophe Vanderveken (Studiebureau), Inge Zeebroek (Agentschap Onroerend Erfgoed).

Specifieke dank gaat uit naar André De Grauwe. Deze voorzitter van de lokale heemkundige kring 'Heemschut Lede' toonde zich als een groot liefhebber en beschermer van het verleden van Lede. Hij legde bij zijn veelvuldige bezoek aan de site het verloop ervan ook fotografisch vast. Op die manier zorgde ook hij er voor dat hetgeen zich onder de Markt van Lede bevond, ook zo bewaard blijft voor de toekomst.

Tot slot gaat veel dank uit naar metaaldetectoristen Peter D'Haese en Koen Goeminne. Beiden hebben op vrijwillige basis een belangrijke bijdrage geleverd aan het

archeologisch onderzoek. Dank ook aan Gill Thomas, archeoloog bij RAAP België, voor de identificatie en datering van enkele metaalvondsten.

## 4. Situering van het onderzoeksgebied

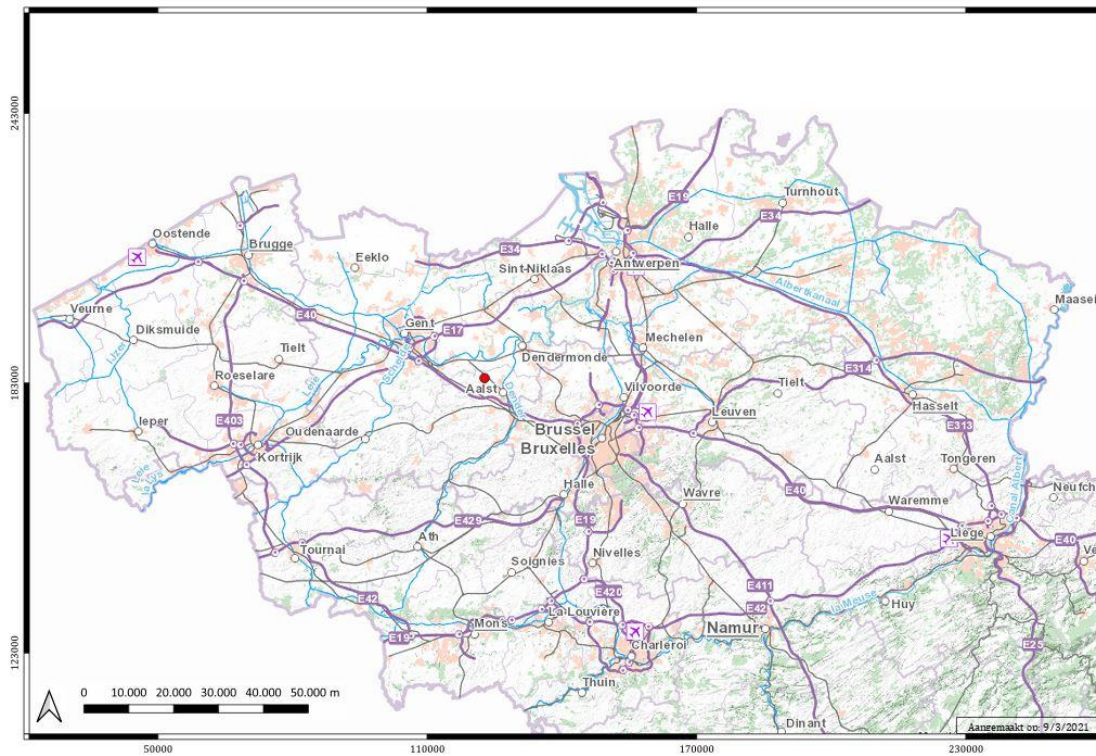
### 4.1. Ruimtelijke en topografische situering

Het plangebied situeert zich in het centrum van de dorpskom van Lede. Lede is ongeveer centraal in de provincie Oost-Vlaanderen gelegen en maakt deel uit van het arrondissement Aalst. De gemeente situeert zich tussen de steden Gent (in het noordwesten), Dendermonde (in het noordoosten) en Aalst (in het zuidoosten), en is een fusie van de vroegere gemeenten Lede, Impe, Oordegem, Smetlede en Wanzele. In het noorden grenst Lede ook aan de gemeenten Wetteren en Wichelen en in het zuidwesten aan de gemeenten Erpe-Mere en Sint-Lievens-Houtem.

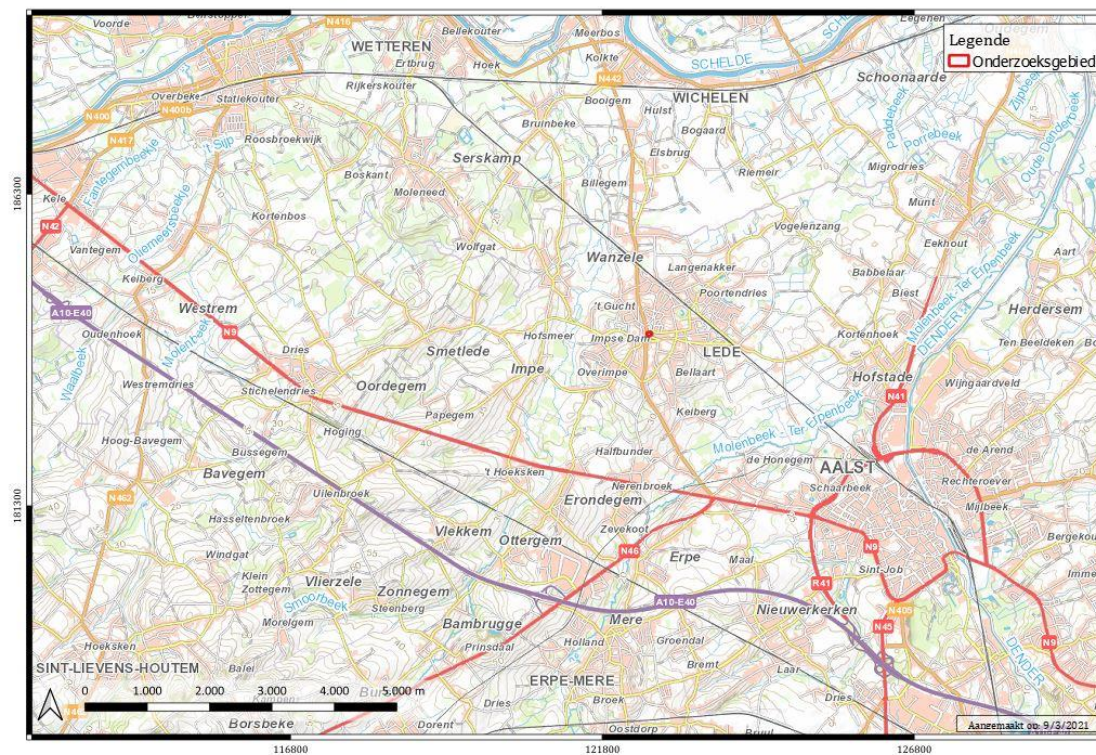
Het projectgebied ligt op de noordelijke flank van een naamloze heuvel in het centrum van de gemeente Lede. Het hoogste punt binnen het onderzoeksgebied bevindt zich ter hoogte van de overgang tussen de Markt en de Nieuwstraat, in het zuidwesten van het onderzoeksgebied. Daar bedraagt de hoogte +30m TAW. Naar het noorden toe daalt de hoogte op de markt geleidelijk aan tot +27m TAW.

Naast de ligging van Lede op een heuvel, speelden ook de Molenbeek ten westen en de Grootebeek ten noorden ervan wellicht een belangrijke rol voor de vroege bewoners van Lede. Ook de nabijheid van de Scheldevallei in het noorden die van de Dendervallei in het oosten zijn interessante elementen die zeker een invloed gehad hebben op het ontstaan en de ontwikkeling van Lede.



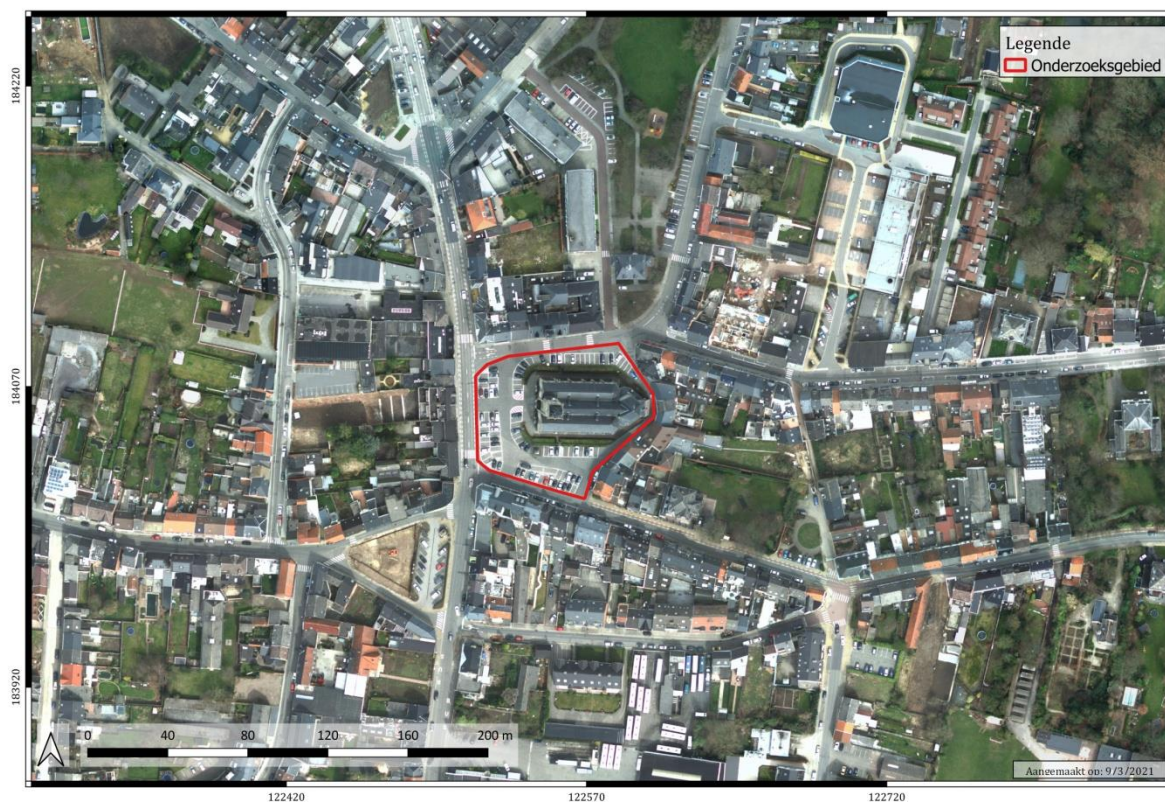


Figuur 6: Situering (rode bolletje) van Lede, centraal gelegen binnen de provincie Oost-vlaanderen (Bron: www.geopunt.be).



Figuur 7: Situering van Lede binnen de regio met ten zuidoosten ervan Aalst, ten zuidwesten Sint-Lievens-Houtem en ten noordwesten Wetteren (bron: www.geopunt.be).

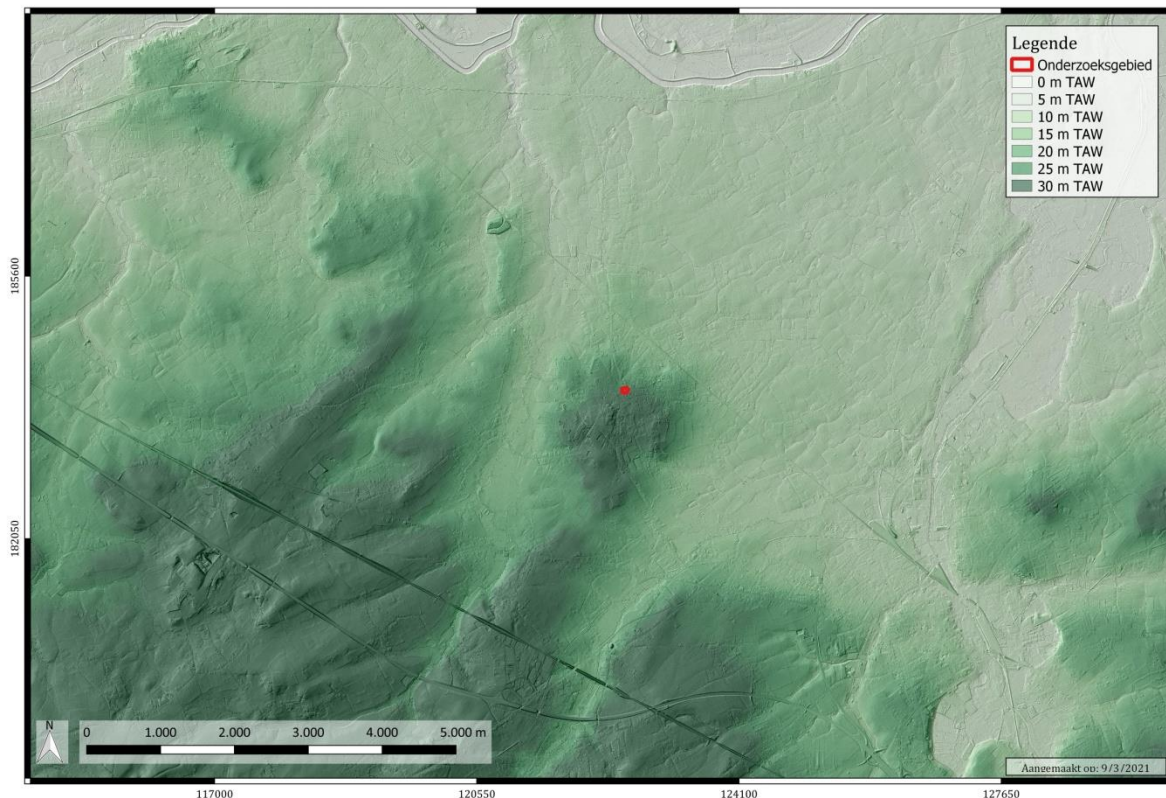




Figuur 8: Luchtfoto van Lede met aanduiding van de het onderzoeksgebied, de markt van Lede, binnen de huidige dorpskom ([www.google.be/maps/](http://www.google.be/maps/)).

## 4.2. Geologische en bodemkundige situering

Lede behoort tot zandlemig Vlaanderen. De landelijke gemeente heeft een heuvelachtig reliëf, met hoogtes die schommelen tussen +47,15mTaw en +11m TAW. Van zuid naar noord is er een algemeen dalend verloop. Het landschap wordt gedomineerd door twee heuvelruggen die zich in het westen van de gemeente op de grondgebieden van de deelgemeenten Oordegem, Smetlede en Impe bevinden. Dit zijn de hoogste punten binnen de gemeente. De dorpskom van het dorp Lede bevindt zich op de noordelijke flanken van een derde heuvel. Deze verheft zich tot een hoogte van +40m TAW.

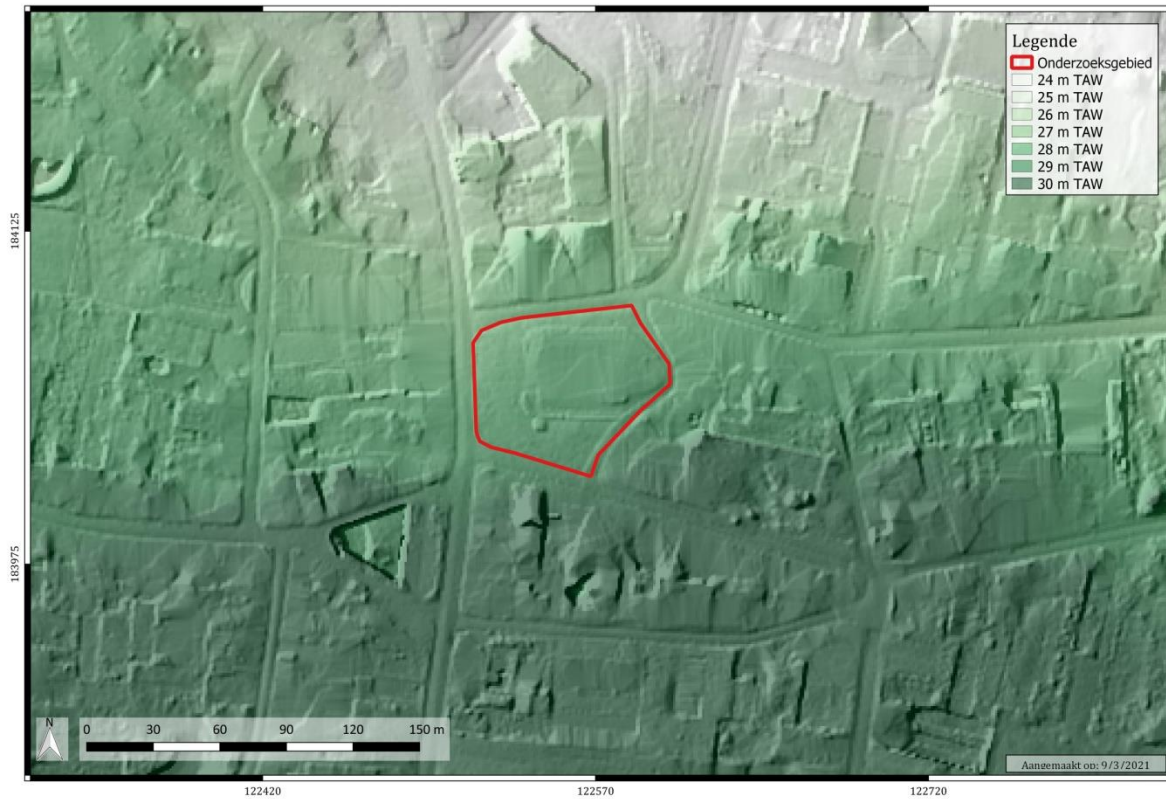


Figuur 9: Digitaal hoogtemodel met de locatie van het onderzoeksgebied op aangeduid, duidelijk op een verhevenheid ten opzichte van het omliggende landschap. In het oosten is de loop van de Dender te zien waarlangs de stad Aalst is ontstaan.

De locatie van de Markt en de Sint-Martinuskerk bevindt zich niet op het hoogste punt van deze heuvel; dat bevindt zich nog enkele honderden meters ten zuidwesten van het onderzoeksgebied. Daar zijn ook de oude steengroeven voor het ontginnen van de Leedse steen te situeren. De aanwezigheid op geringe diepte van deze in de middeleeuwen gegeerde kalkzandsteen te Lede heeft ongetwijfeld een belangrijke rol



gespeeld in het ontstaan en de ontwikkeling van Lede.<sup>6</sup> Op de locatie van de oude steengroeven bevindt zich trouwens het huidige kerkhof, dat daar na opgave van het kerkhof rond de kerk in 1877 werd verlegd.<sup>7</sup>



Figuur 10: detail van het digitale hoogtemodel met de ligging van de markt van Lede. Merk op dat het reliëf ten zuiden van de markt stijgt en ten noorden daalt.

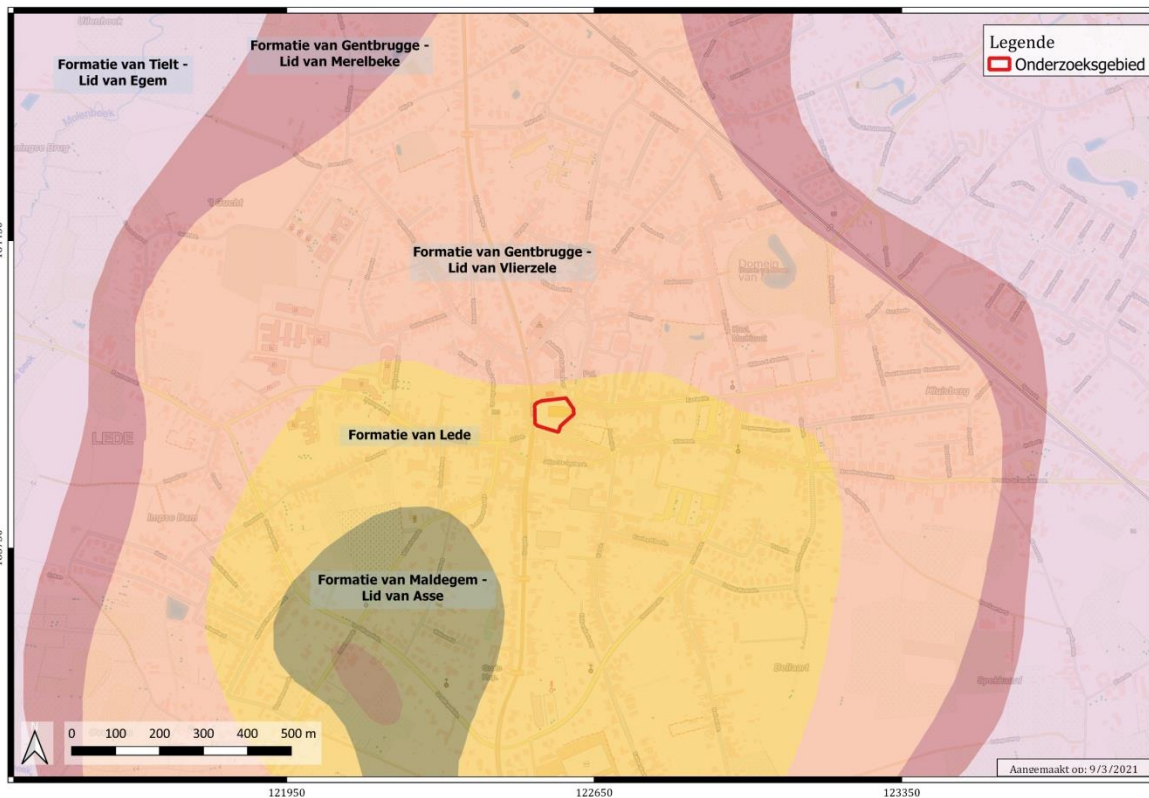
De tertiaire ondergrond ter hoogte van het plangebied bestaat uit twee soorten afzettingen. De zuidelijke afzetting, waarop de Markt en het grootste deel van het projectgebied is gelegen, bestaat uit de formatie van Lede. Deze formatie staat op zichzelf en is geen deel van een groter lid. Ze bestaat uit lichtgrijs, fijn, fossiel- en kalkhoudend zand. Deze afzettingen kunnen soms kalksteenbanken bevatten en glauconiethoudend zijn. Buiten de dorpskom van Lede bestaat de bodem hoofdzakelijk uit zandleemgronden.

De noordelijke afzetting bestaat uit de Formatie van Gentbrugge, die een deel vormt van het Lid van Vlierzele. Deze formatie bestaat uit groen tot grijsgroen, glauconiethoudend, glimmerhoudend, fijn zand, dat soms kleihoudend kan zijn. Plaatselijk komen in deze

<sup>6</sup> De Brouwer J., 1963, pp.250-258 en De Potter en Broeckaert, 1897, pp.13-14.

<sup>7</sup> De Potter en Broeckaert, 1897, p.72

formatie dunne zandsteenbankjes voor. Het Lid van Vlierzele bestaat uit grijsgroen en glauconiethoudend fijn zand, met kleilenzen met bovenaan humeuze tussenlagen en plaatselijk dunne zandsteenbankjes, naar onder toe overgaand in homogeen kleilig zeer fijn zand.<sup>8</sup> Het werd afgezet onder mariene omstandigheden in het Onder- Paniseliaan. De dikte van deze formatie bedraagt maximaal 30m.



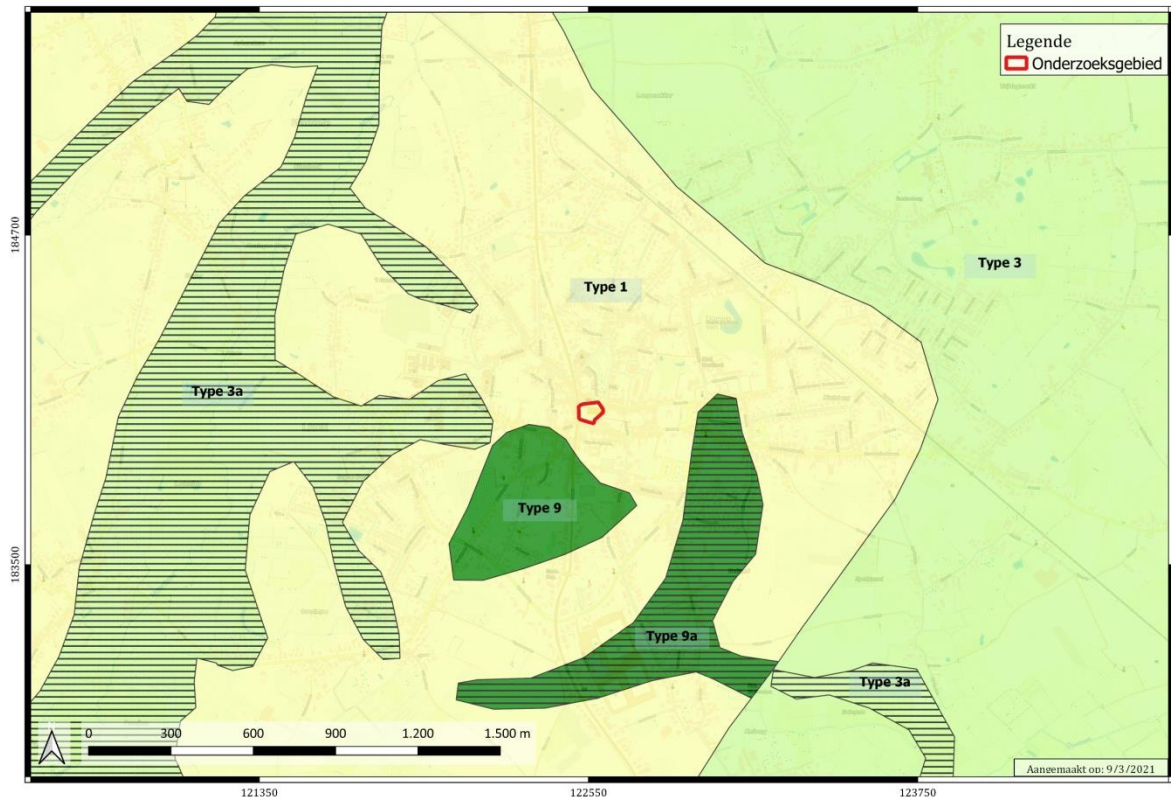
Figuur 11: Tertiair geologische kaart met de locatie van de markt erop aangeduid. Het hoogste punt van de heuvel waarop Lede is ontstaan bevindt zich op enkele 100den meters ten zuidwesten van de markt ([www.geopunt.be](http://www.geopunt.be))

De Quartair geologische kaart geeft aan dat de ondergrond ter hoogte van het plangebied bestaat uit eolische afzettingen van het Weichseliaan (laat-Pleistoceen) (code *ELPw*) en/of hellingsafzettingen van het Quartair (code *HQ*).<sup>9</sup>

<sup>8</sup> <http://www.geopunt.be/>

<sup>9</sup> <http://www.geopunt.be/>





Figuur 12: Quartair geologische kaart met aanduiding van het onderzoeksgebied ([www.geopunt.be](http://www.geopunt.be)).



## 5. Lede, historisch en archeologisch bekeken

### 5.1. De (voorlopige) algemene geschiedenis van Lede

In volgend hoofdstuk wordt een poging tot synthese van de huidige kennis van het verleden van Lede ondernomen. Daarbij wordt getracht om de informatie die tot ons is gekomen via historisch onderzoek samen te brengen met de kennis die via archeologisch onderzoek is ontdekt.

Het historisch onderzoek is vooral gebaseerd op de publicatie ‘Geschiedenis van Lede’ door pastoor Jozef De Brouwer. Zijn boek werd een eerste keer gepubliceerd in 1963. Daarnaast werd ook nog teruggerepen naar een oudere bron, namelijk die van het historische basiswerk van Frans De Potter over de geschiedenis van de gemeenten in Oost-Vlaanderen, gepubliceerd in 1897.

Voor de kennis van de archeologische vondsten die in het verleden te Lede gedaan werden, werd de brochure ‘Lede ondersteboven, een kijk op het verleden’ uit 1999 doorgenomen. Deze brochure werd in opdracht van de gemeente, door De Swaef en Van Langenhoven opgemaakt.

In het laatste decennium werden twee grote archeologische onderzoeken uitgevoerd door de archeologen van het intergemeentelijke samenwerkingsverband SOLVA. Daarbij werden heel wat interessante vondsten uit verschillende perioden teruggevonden die de kennis van het verleden van Lede sterk hebben uitgebreid.<sup>10</sup>

Uit een iets verder verleden is Lede vooral gekend door de ontdekking in 1846 van een Merovingische begraafplaats. Het is vooral door de artikels van Katrien Van der Gucht, in navolging van haar licentiaatsverhandeling uit 1979, dat er meer betrouwbare informatie over deze 19<sup>de</sup>-eeuwse opgraving tot ons is gekomen.

Deze poging tot synthese toont in elk geval aan hoe er te Lede vrijwel uit alle periodes bewoningssporen werden aangetroffen.

---

<sup>10</sup> Clement C., et.al., 2014 over het onderzoek aan het Kasteeldomein Mesen. De publicatie van het andere grote archeologische onderzoek, aan de Kleine Kouterrede, uitgevoerd in 2013, zit momenteel nog in de laatste afwerkingsfase.

Verschillende sites waren op het moment van de eerste bureaustudie uitgevoerd door Matthias Galloo (cfr. Bijlage 5) in 2017 nog terug te vinden op de CAI (Centrale Archeologische Inventaris).

### *5.1.1. De Steentijden*

Op het grondgebied van Lede werden op vijf plaatsen vondsten van stenen werktuigen gemaakt. Te Lede Gucht (CAI ID 32294) werden bij een ongedateerde veldprospectie enkele boortjes, messen, krabbers en een amulet in silex aangetroffen, naast talrijke stukken gepolijste bijlen. Er werden eveneens voorwerpen, in ijzer, slijpstenen en parels in gebakken aarde gevonden. Een datering voor deze vondsten werd niet gegeven, maar ze lijken ouder dan de Romeinse periode.

In de omgeving van de Bosstraat (CAI ID 32295) zouden er diverse prehistorische voorwerpen in steen, onder meer bijlen in silex, zijn aangetroffen.

Aan de Molenbrugstraat (CAI ID 158425) werden messen, schrabbers en andere artefacten geborgen.

Op de Overimpse Kouter (CAI ID 32291) en de Keiberg (CAI ID 32293) werd eveneens lithisch materiaal aangetroffen.

### *5.1.2. Metaaltijden*

Sporen van bewoning van de metaaltijden werden ook reeds te Lede aangetroffen. Een eerste waterput werd tussen 1984 en 1986 door Walter de Swaef aangetroffen bij een archeologisch onderzoek op het Leedshouwken (CAI ID 31145). Daar werd een cirkelvormige, vlechtwerken waterput aangetroffen, die op basis van het aardewerk een datering in de late ijzertijd meekreeg, ca. 450 v. Chr.

Een tweede waterput werd aangetroffen bij het archeologische onderzoek dat door SOLVA werd uitgevoerd op het Kasteeldomein Mesen in 2009 en 2010 (CAI ID 150325).<sup>11</sup> Deze kreeg een vroege ijzertijd datering mee. Op deze site werden eveneens enkele kuilen uit de ijzertijd waargenomen.

In 2012 werden bij een vooronderzoek uitgevoerd op de site van de Kleine Kouterrede door All-Archeo bvba ook sporen uit de Metaaltijden aangetroffen op (CAI ID 163419). Bij het vervolgonderzoek, uitgevoerd door SOLVA, kwamen in het noordwesten van de geplande verkaveling verscheidene bewoningssporen uit de metaaltijden (2000 – 57 v. Chr.) aan het licht. Ze omvat twee gebouwen, verscheidene kleine opslaggebouwen en meerdere kuilen. Dergelijke gebouwen waren opgetrokken in hout en blijven

---

<sup>11</sup> Clement C., et al., 2014.

herkenbaar in de bodem in de vorm van verkleuringen waar de houten constructiepalen stonden. Aan de hand van het vondstmateriaal, waaronder kwalitatief en veelal versierd aardewerk, was het mogelijk een aantal kuilen nauwkeuriger te dateren in de ijzertijd (750 – 57 v. Chr.).<sup>12</sup>

Daarnaast werd er op de CAI<sup>13</sup> ook melding gemaakt van een toevallig gevonden bronzen hielbijl (CAI ID 157051). Deze kreeg een bronstijd datering mee, maar een wanneer en waar deze gevonden werd, werd niet meegegeven.

### *5.1.3. Romeinse periode*

Tijdens de Romeinse periode bevond er zich op het grondgebied van het dorp Lede waarschijnlijk een Romeinse nederzetting. Daarnaast werd een deel van het landbouwareaal mogelijk ontgonnen door middel van een villa-economie.

De aanwijzingen voor het bestaan van een Romeinse nederzetting zijn grotendeels afkomstig van een archeologisch onderzoek dat werd uitgevoerd in 2009 op het Kasteeldomein Mesen (CAI ID 150325).<sup>14</sup> Hierbij werden zowel sporen van bewoning uit de Romeinse periode als resten van een grafveld bloot gelegd.

De nederzettingssporen bestonden uit clusters van paalkuilen en greppelsystemen, waarvan een groot deel zich dus onder het colluviumpakket bevond. Eén van de plattegronden werd gedetermineerd als een woning van het Alphen-Ekeren-type dat te dateren valt in de 1<sup>ste</sup> eeuw n. Chr. De greppelsystemen werden geïnterpreteerd als mogelijk restanten van een weg of perceelsgrenzen.

Het grafveldje bestond uit twaalf crematiegraven. Op basis van de aardewerkvondsten en de 14C dateringen werden ze in de 1<sup>ste</sup> eeuw tot het begin van de 2<sup>de</sup> eeuw n. Chr. geplaatst. Op dit grafveld bevond zich ook een greppelsysteem dat gelijktijdig met het grafveld in gebruik was. De dense postmiddeleeuwse occupatie van het terrein heeft er waarschijnlijk voor gezorgd dat een deel van de graven verdwenen zijn.

Aanwijzingen van andere graven uit de Romeinse periode werden aangetroffen op het in 1846 ontdekte Merovingische grafveld van Meerveld/Oude Hel (CAI ID 32288). Dit was

---

<sup>12</sup> Clement C., et al., eindverslag in druk.

<sup>13</sup> De Centrale Archeologische Inventaris werd het laatst geraadpleegd in 2017.

<sup>14</sup> Clement C., et al., 2014.

één van de zaken die de latere studie van de vondsten door Katrien Van der Gucht had duidelijk gemaakt.<sup>15</sup>

Ook op de site van de Kleine Kouterrede (CAI ID 163419) werd een Romeins grafveld aangesneden. Het gaat om de resten van in totaal 18 brandrestengraven die te dateren vallen tussen 57 v. Chr. en 400 n. Chr. In de meeste graven werd aardewerk aangetroffen dat veelal sterk verbrand was.<sup>16</sup>

In de 19<sup>de</sup> eeuw werd een opgraving uitgevoerd op de Bellaert (CAI ID 32285).<sup>17</sup> Hierbij werd steenbouw aangetroffen die van een Romeinse villa kan geweest zijn. Er is verder echter zeer weinig concrete informatie over de opbouw van de site of het verloop van het onderzoek. Er zouden aardewerk, maalstenen en munten gevonden zijn, die op heden niet meer bewaard zijn. De munt zou een denarius van Vittelius zijn geweest, uit 69 n. Chr. Ook zouden er meerdere vlakgraven uit de Romeinse periode aangetroffen zijn (CAI ID 32297).<sup>18</sup>

In 1992 vond Bart van Langenhoven in de nabijheid van deze plaats, tijdens opvolging van funderingswerken aan de Ommeganglaan (CAI ID 158044) Romeins aardewerk. Het betrof terra sigillata en grijs aardewerk dat gedateerd kon worden tussen 50 en 250 n. Chr.<sup>19</sup>

De opvallendste toevalsvondst is dat van een bronzen Marsbeeldje dat ergens aan het begin van de 20<sup>ste</sup> eeuw werd aangetroffen in de buurt van de houten molen langs de Molenbrugstaat (CAI ID 158425).<sup>20</sup>

---

<sup>15</sup> Van der Gucht K., 1983 en 1991.

<sup>16</sup> Clement et.al, eindverslag in druk.

<sup>17</sup> De Potter en Broeckaert, 1897, p. 5.

<sup>18</sup> Van der Gucht K.,1991.

<sup>19</sup> De Swaef en Van Langenhoven, 1999, p. 17.

<sup>20</sup> De Swaef en Van Langenhoven, 1999, figuur 12.

#### 5.1.4. Vroege middeleeuwen

##### 5.1.4.1. Merovingische periode

Het moet wat geweest zijn te Lede, toen in 1846 de rijke vondsten van het Merovingische grafveld van Meerveld/Oude Hel (CAI ID 32288) naar boven gehaald werden. Deze site kwam aan het licht bij de aanleg van de Wichelse steenweg.<sup>21, 22</sup> Het grafveld dateert uit de 6<sup>de</sup> en 7<sup>de</sup> eeuw, maar werd zeer selectief opgegraven, met enkel de nadruk op het recupereren van de “waardevolle” vondsten. Dit was ten dele te wijten aan het subsidiesysteem van de staat, die meer vondsten beloonde met meer subsidies. De aangetroffen artefacten werden gepubliceerd, maar over de opbouw van de site zelf werd niets gecommuniceerd. Ze bevatte waarschijnlijk meer dan 100 graven, die een uitgebreid grafmobiel bevatten, dat ging van aardewerk over glazen vaatwerk tot fibulae, munten en wapens.

Dankzij de licentiaatsverhandeling van Katrien van der Gucht kon een hypothetische reconstructie van het grafveld gemaakt worden. Hierdoor werd het hierboven vernoemde aantal graven bekomen en de afbakening van het grafveld.<sup>23</sup> Het groot aantal wapens is opvallend. Waarschijnlijk werd het grafveld op of rond een ouder Romeins grafveld aangelegd, aangezien naast het dominante Merovingische materiaal, er ook enkele Romeinse vondsten werden gerecupereerd. Er wordt aangenomen dat deze afkomstig zijn uit Romeinse brandrestengraven.

Gezien de aanwezigheid ervan te Lede, mag er vanuit gegaan worden dat er in de vroege middeleeuwen op het grondgebied van Lede een uitgebreide Merovingische bewoning aanwezig was. Waar deze zich exact bevond en hoe deze er moet hebben uitgezien, is tot op heden nog niet geweten. Hoewel deze waarschijnlijk het niveau van een afzonderlijk erf overschreed, is het volstrekt onduidelijk hoe groot deze was. De verdere aanwijzingen voor de bewoning in deze periode zijn zowel afkomstig uit archeologische opgravingen als uit topografische benamingen.

Gedurende de middeleeuwen verandert het landschap van Lede ingrijpend, met een toenemende ontbossing, landbouwexploitatie en het aanleggen van steengroeven. Het gebied wordt gechristianiseerd, wat resulteert in de bouw van de Sint-Martinuskerk.

---

<sup>21</sup> Van der Gucht, 1983.

<sup>22</sup> Van der Gucht, 1991.

<sup>23</sup> Van der Gucht, 1991.

De Brouwer verwijst in zijn *'Geschiedenis van Lede'*, naast het Merovingische grafveld, naar een drietal *hem*-toponiemen die verwijzen naar een Merovingische aanwezigheid op het grondgebied van het dorp. Deze zijn het *hof te Merem*, *Nederem* en het *hof te Solegem*.

Merem is gelegen in het grensgebied Lede-Hofstade, nabij de Dorent-beek. De naam zou "woonplaats of hoeve nabij een moeras" kunnen betekenen.

Ne(de)rem, waarvan de oudst bewaarde vorm Nederhem/Nederem dateert uit 1295 en betekent "laaggelegen heem". Deze plaats is gelegen in de nabijheid van de Kleine Kouter.

Solegem, ten slotte, is gelegen in de nabijheid van de Grote Kouter. De oudste vorm van deze naam is Soleghem en dateert uit 1384. Deze bevat de persoonsnaam Sola, waardoor het toponiem waarschijnlijk betrekking heeft op de "woonst van de familie Sola". Dit *hem*-toponiem zou de oudste zijn van de drie en teruggaan tot de vroeg middeleeuwse volkverhuizingen en de Frankische verovering van deze gebieden.

Alle drie deze toponiemen bevinden zich in het zuidoosten van het grondgebied van Lede en in de nabijheid van de Kleine en Grote Kouter. Volgens De Brouwer werden deze kouters door de Merovingers gebruikt, maar bestonden ze al eerder.

De aanwezigheid van het grote grafveld heeft bij sommige auteurs tot de aanname geleid dat Lede geen agrarische agglomeratie of domaniaal goed was, maar eerder een gewichtige nederzetting of een strategisch handelscentrum tijdens de Merovingische periode. Een handelscentrum dat een welstellende toestand had met een betrekkelijk grote bevolkingsdichtheid.<sup>24</sup> Archeologische bewijzen om deze veronderstelling hard te maken zijn momenteel echter niet voorhanden.

---

<sup>24</sup> De Brouwer, 1963, p.11.



#### ***5.1.4.2. Karolingische periode***

Onder de Karolingers behoorde het grondgebied Lede tot de *Pagus Bracbatensis* of Brabantgouw. De parochiekerk van Lede kent, vanwege zijn titularis Sint-Martinus, waarschijnlijk ook zijn oorsprong in deze periode.<sup>25</sup>

Het is niet duidelijk of de kerk van oorsprong een parochiekerk dan wel een eigenkerk was. In het voordeel van een vrije of dorpskerk (parochiekerk) pleit de ligging, namelijk langs de oude verkeerswegen. Daarnaast was zowel het kasteel van de familie de Bette (Markiezenkasteel) als dit van de familie de Smet (Ronkenburg) op een betrekkelijke afstand van de kerk gebouwd, wat niet de gewoonte was voor een domeinheren -of eigenkerk.<sup>26</sup>

De kerk wordt voor het eerst vernoemd in een oorkonde van de Sint-Baafsabdij, opgesteld tussen 1019 en 1030. Hierin wordt duidelijk dat de kerk reeds vóór het jaar 1000 bezit was van de Sint-Baafsabdij te Gent. Het grondgebied van Lede met kerk en inkomsten werd daarna door Renier, graaf van Henegouwen, aan de abdij ontnomen.<sup>27</sup>

De oorspronkelijke tiendenomschrijving was drieledig, wat eveneens pleit voor een Karolingische oorsprong van de parochie. Zowel de parochietitel als de tiendeschrijving pleit voor de hoge ouderdom van de parochie.

Opvallend is de voorlopige afwezigheid van archeologische sporen of vondsten te Lede die te dateren vallen in de Karolingische periode. Zowel bij de 'oude' als bij de 'jongere' archeologische opgravingen werd geen melding gemaakt van vondsten uit deze periode.

#### ***5.1.5. Volle tot Late middeleeuwen***

De eerste vermelding van het huidige dorp Lede gebeurde in 1019 onder de naam "Letha". De naam zou volgen Maurits Gysseling afkomstig zijn van het Germaanse *Hlitha*, wat helling of heuvelhelling zou betekenen.<sup>28</sup> Dit is in overeenstemming met de topografische ligging van Lede. De Potter en Broeckaert associeerden de naam Lede op het einde van de 19<sup>de</sup> eeuw nog met een weg of een waterloop.<sup>29</sup>

---

<sup>25</sup> De Potter en Broeckaert, 1897, p.43.

<sup>26</sup> De Brouwer J., 1963, p.341.

<sup>27</sup> De Brouwer J., 1963, p.341.

<sup>28</sup> De Brouwer, 1963, p.3.

<sup>29</sup> De Potter en Broeckaert, 1897, p.6.

Vanaf het jaar 1000 behoorde het dorp tot de Mark Ename, die in 1033 door de graaf van Vlaanderen, Boudewijn IV, werd veroverd en ingelijfd als een gedeelte van het graafschap Vlaanderen. Één van de onderverdelingen van dit graafschap was het land van Aalst, waartoe Lede behoorde. Het dorp bestond uit drie heerlijkheden. Daarnaast behoorde het ook tot de 21 dorpen die rechtstreeks onder het gezag stonden van de graaf van Vlaanderen. Deze werden “ 's Graven propre dorpen” genoemd.

Binnen het grondgebied van het dorp bestonden er verschillende heerlijkheden en lenen. Er was de heerlijkheid Lede met leenhof, eigendom van de familie van Lede (12<sup>de</sup> tot 15<sup>de</sup> eeuw) en de familie Bette (16<sup>de</sup> tot 18<sup>de</sup> eeuw). Deze heerlijkheid werd in 1607 tot baronie verheven en in 1633 tot markizaat. Naast deze heerlijkheid waren er ook de heerlijkheden Rokenburg en Merem, waarbij Merem sinds de 11<sup>de</sup> eeuw in de handen van de abdij van Vorst was. Deze werden in 1795, tijdens de Franse overheersing, afgeschaft.

Deze lenen waren afhankelijk van het leenhof van Lede, het grafelijk leenhof ten Steen te Aalst, het leenhof te Oordegem, te Erpe, te Mere of te Okegem. De heerlijkheid Lede werd voor twee derde in leen gehouden van het grafelijk leenhof ten Steen te Aalst en voor één derde van het leenhof te Oordegem.

De vroegst gekende heer van Lede is *Jan van Lede* “ridder, heer van Lede” die in 1231 aan de abdij van Baudelo de tienden schonk op goederen die zij te Lede in leen hielden van Gilbertus van Zottegem. Vanaf deze periode tot het tweede kwart van de 15<sup>de</sup> eeuw bleef de heerlijkheid in het bezit van een lange lijst heren van Lede. Op het einde van de 15<sup>de</sup> eeuw kwam het in bezit van Jan van den Driessche en werd Gwijde Schoutheete als heer van Lede aangesteld.<sup>30</sup>

Een andere gekende middeleeuwse site te Lede is het Kasteel Ronkenburg (CAI ID 158038). Dit omwalde kasteel met bijhorend neerhof was voorzien van een omgrachting. De oudst gekende leenhouder dateert uit 1365, maar mogelijk kent de lokale heerlijkheid zijn oorsprong reeds in de volle middeleeuwen. Daarnaast bevinden er zich nog twee laatmiddeleeuwse sites met walgracht: Sosselhof (CAI ID 32290) en Vogelenzang (CAI ID 32289). Beide bevinden zich in het noordoosten van de gemeente.

---

<sup>30</sup> De Brouwer J., 1963, pp. 27-29.

### 5.1.6. *Nieuwe Tijden*

In 1542 kocht Jan de Grutere de heerlijkheid van Lede en hij werd vier jaar later door Karel V tot “heer in Lede” benoemd. Door het huwelijk van zijn dochter Isabella met Jaak Beths, kwam de heerlijkheid bij zijn overlijden in het bezit van de familie Bette, een belangrijke adellijke Gentse familie. In tegenstelling tot hun voorgangers werden ze niet heren *in*, maar heren *van* Lede genoemd. In de periode van het eigenaarschap van de Bette-familie is de heerlijkheid Lede in 1607 tot baronie verheven, om niet veel later, in 1633, door de Koning van Spanje tot markizaat te worden gepromoveerd.

Het verblijf van deze familie stond gekend als het kasteel van Mesen. De zoon van Jaak Beths, Jan Bette, liet tijdens het einde van de 16<sup>de</sup> eeuw het door de Gentse Geuzen vernielde kasteel herbouwen. Het bouwwerk dateerde oorspronkelijk uit de 14<sup>de</sup> eeuw. Daarnaast liet hij ook in 1615 de Grote Kapel, ook wel Bettetekapel geheten, langs de Ommegangweg oprichten.

Gedurende een groot deel van de Middeleeuwen was Lede een overwegend bebost gebied, dat langzaam aan, zowel in de Karolingische periode als in de volle tot late middeleeuwen werd ontbost.<sup>31</sup> Talloze plaatsnamen herinneren aan dit rooien, zoals Achterste Rooien, Borremansrot en Destelrot. Het gros van dit rooien gebeurde in de 12<sup>de</sup> en 13<sup>de</sup> eeuw, hoewel het dorp in de 16<sup>de</sup> eeuw toch nog heel wat bossen bezat: tot 217 ha of ongeveer één vijfde van het oppervlak van de gemeente. Ter vergelijking, in 1959 was dit nog maar 0,86%.

Tussen de 15<sup>de</sup> en 16<sup>de</sup> eeuw werden tal van hoeven opgericht. Sommige hadden mogelijk een nog vroegere oorsprong. Tot het einde van de 19<sup>de</sup> eeuw vormen landbouwers de meerderheid van de bevolking.

Het dorp ontleende van de 15<sup>de</sup> tot 18<sup>de</sup> eeuw grote bekendheid aan de ontginning van Leedse steen. Deze werd ontgonnen door ambachten die eigen waren aan het dorp, namelijk de steentrekkers, -houders en -handelaars. Het is vanaf de 15<sup>de</sup> eeuw dat er bewijzen zijn – in de vorm van kerkrekeningen – dat de groeven geput werden. De witte kalksteen die werd aangetroffen bij de Romeinse villa en Provinciaal-Romeinse tempel te Hofstade heeft echter dezelfde eigenschappen als de hardsteen van Lede.<sup>32</sup> Het ontginnen van deze groeven kan dus een hogere ouderdom hebben. Er werden twee types ontgonnen: de “Balegemse zandsteen” en de “witte Vlaamse arduin”. Deze groeven

---

<sup>31</sup> De Brouwer, 1963, p.13.

<sup>32</sup> De Brouwer, 1963, p.250.

waren gelokaliseerd te Overimpe, in de nabijheid van de Grote Kapel; nabij de windmolen en het huidige kerkhof; op de Grote Kouter en in de Wan. De mogelijkheid bestaat dat er zich nog op andere plaatsen groeven bevonden, de hiervoor genoemde zijn de enige die in historische bronnen worden vermeld.<sup>33</sup>

Op basis van kwotelijsten, opgemaakt ten gevolge van de beden van 1394 en 1396 kan er voor de 14<sup>de</sup> eeuw een bevolkingsaantal van 700 personen worden berekend.<sup>34</sup> Een eerste echte volkstelling bleef echter uit tot 1685.

Een in het oog springende gebeurtenis is de vernieling van de Sint-Martinuskerk en het kasteel van Mesen tijdens de Godsdienstoorlogen. Op 8 mei 1581 werd de kerk afgebrand en tot 150 mensen vermoord door Gentse soldeniers die verbitterd waren dat het Rooms-Katholicisme openbaar te Lede werd uitgeoefend. Daarnaast werden 800 boeren opgesloten, hun huizen afgebrand en hun bezittingen geroofd. Ook het kasteel werd door de Gentse Geuzen in puin gelegd. De godsdienstoorlogen betekenden voor het dorp een zware beproeving, die door de pest ten top werd gedreven. Het kasteel werd tot twee maal heropgebouwd, eenmaal op het einde van de 16<sup>de</sup> eeuw en eenmaal in 1749. In 2015 werd een deel van dit kasteel gesloopt.

### *5.1.7. Nieuwste Tijden*

Na het overlijden van de laatste Bette, in 1792, kwam de heerlijkheid van Lede in het bezit van een verre erfgenaam van de stam de Grutere, namelijk Jean-Charles, baron van Joigny-Pamele. Deze bleef heer van Lede, tot bij de afschaffing door de Franse Republiek op het einde van de 18<sup>de</sup> eeuw.

Ten tijde van de Eerste Franse Republiek werd de Sint-Martinuskerk gesloten en omgevormd tot een gevangenis. In 1800 werd de kerk opnieuw in gebruik genomen als gebedshuis. Het kerkhof rond de Sint-Martinuskerk blijft in gebruik tot 1877.<sup>35</sup> Op dat moment wordt het overgebracht naar de nieuwe begraafplaats te Overimpe, ongeveer op het hoogste punt van Lede waar zich in de middeleeuwen ook steengroeven bevonden.

---

<sup>33</sup> De Brouwer, 1963, p.258.

<sup>34</sup> De Brouwer, 1963, p.161.

<sup>35</sup> De Potter en Broeckaert, 1897, p.72.

### *5.1.8. Bevolkingsevolutie*

Aangezien er tijdens het archeologisch onderzoek een deel van het kerkhof van Lede werd opgegraven, is het weergeven van de bevolkingsevolutie aangewezen. Door de historische studie uit 1963 van priester-historicus Jozef De Brouwer heeft men voor Lede hierop een zicht. Eind 14<sup>de</sup> eeuw wordt dit voor Lede geschat op ongeveer 700 inwoners. Voor het eerste kwart van de 16<sup>de</sup> eeuw bedroeg dit ongeveer 800 en in 1575 was dit opgeklimmen tot 1100. Daarop verminderde het bevolkingscijfer in het laatste decennium van de 16<sup>de</sup> eeuw drastisch tot minder dan 500. Dit is te wijten aan de godsdienstoorlogen die een ferme impact op Lede hebben gehad. De volkstelling van 1685 gaf aan dat het dorp 1369 inwoners telde, die uit 1693 gaf 1570 inwoners aan, die uit 1796 gaf 3024 inwoners aan.<sup>36</sup>

---

<sup>36</sup> De Brouwer J., 1963, pp. 162-163 en 173-174.

## 5.2. Voorafgaand archeologisch onderzoek te Lede

Voorafgaand aan het archeologische vooronderzoek en de opgraving werd een uitgebreide historische bureaustudie uitgevoerd. Dit om de impact van de geplande werken op het archeologisch erfgoed in te schatten en een gedegen en weloverwogen vervolgtraject te kunnen uitstippelen.

Een belangrijk gegeven daarin was dat er in het verre én nabije verleden al heel wat archeologische sporen uit verschillende periodes gevonden werden te Lede. De kans om sporen uit één of meerdere van die periodes op de markt van Lede terug te vinden was dus groot.

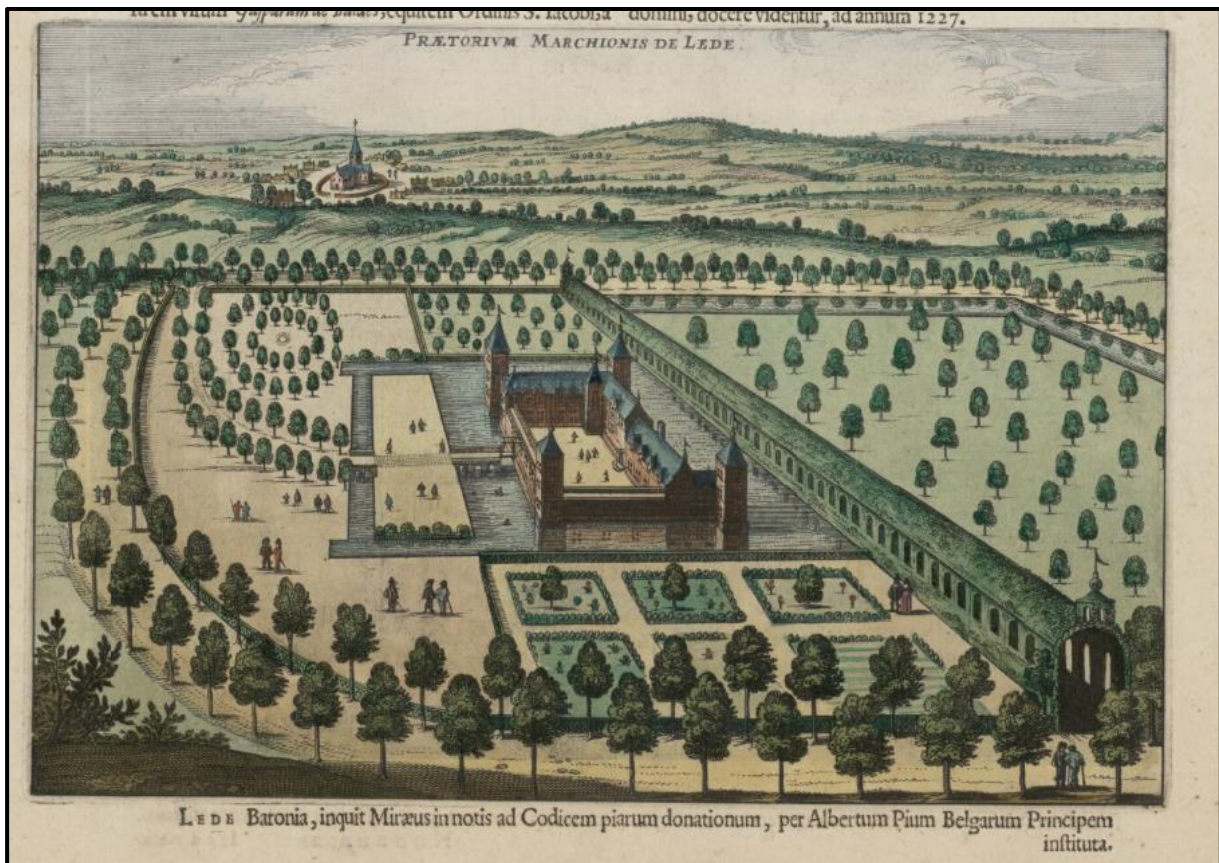
Twee recente archeologische onderzoeken, uitgevoerd door archeologen van SOLVA brachten heel wat sporen aan het licht die ons heel wat bijgeleerd hebben over het middeleeuwse verleden van Lede.

Ten eerste is er het archeologisch onderzoek dat in 2009-2010 op het kasteeldomein Mesen werd uitgevoerd door SOLVA (CAI ID 150325).<sup>37</sup> Daaruit kwamen, naast enkele sporen uit de ijzertijd, heel wat sporen uit de Romeinse tijd tevoorschijn. Het ging zowel om restanten van bewoning als om een grafveld. Daarnaast kwamen er ook sporen uit de volle en late middeleeuwen aan het licht. Het ging om (paal)kuilen, greppels, waterputten, extractiekuilen en een mogelijk wegtracé. Ook een laatmiddeleeuwse 'activiteitszone' in de vorm van vijf waterputten en verschillende bijhorende leemwinningskuilen werd er aangetroffen.

Tot slot werden er ook sporen en structuren gevonden die dateren in de tweede helft van de 17<sup>de</sup> en de 18<sup>de</sup> eeuw en op basis van historisch kaartmateriaal rechtstreeks met het in oorsprong 15<sup>de</sup>-eeuwse kasteel gelinkt kunnen worden.

---

<sup>37</sup> Clement et.al., 2014, pp.63-99.



Figuur 13: Afbeelding van Lede uit *Flandria Illustrata* opgemaakt door Sanderus in 1641. Op de voorgrond is het kasteeldomein Mesen te zien en op de achtergrond de kerk met de kerkhofmuur er vrij dicht rond. (bron: <http://www.flandrica.be/flandrica/items/show/765>)

Ook het onderzoek aan de Kleine Kouterrede, gelegen ten zuidoosten van het kasteeldomein Mesen en eveneens uitgevoerd door SOLVA, bracht, naast sporen uit de Metaaltijden en de Romeinse periode, ook enkele sporen aan het licht die gedateerd konden worden in de volle en de late middeleeuwen.<sup>38</sup>

Op het moment van dit schrijven bevond het rapport van deze opgraving zich nog in de laatste controlefase. Na het contacteren van de verantwoordelijke archeologe kon de voorlopige versie van het rapport alvast doorgenomen worden.

De middeleeuwse sporen die er aangetroffen werden, kunnen geïnterpreteerd worden als toebehorend aan een landelijke nederzetting uit de volle en late middeleeuwen (900-1400 n. Chr.). Het gaat om restanten van minstens vier gebouwen, vier waterputten, één waterkuil, twee poelen, een uitgebreid greppel- en grachtsysteem en talrijke kuilen en paalsporen.

<sup>38</sup> Clement C. et al, in voorbereiding op druk.

Het vooronderzoek was uitgevoerd door All Archeo en is op de CAI terug te vinden onder CAI ID 163419.<sup>39</sup>

Over de Merovingische periode te Lede is in het verleden reeds heel wat inkt gevloeid. De reden hiervoor is het reeds vermelde grafveld van Meerveld/Oude Hel (CAI ID 32288) dat tijdens de aanleg van de Wichelse Steenweg in 1846 werd aangetroffen. Het grafveld dateert uit de 6<sup>de</sup> en 7<sup>de</sup> eeuw en bevatte waarschijnlijk meer dan 100 graven waar zich heel wat rijke grafgiften (o.a. urnen en zwaarden) in bevonden. Een deel van deze vondsten bevindt zich in het Koninklijke Museum voor Kunst en Geschiedenis te Brussel.<sup>40</sup> Het probleem met deze site is echter dat deze ontdekt werd in 1846 en het onderzoek ervan toen enkel gericht was op het zo veel mogelijk recupereren van de rijke vondsten zoals munten, wapens en fibulae.

Katrien Van der Gucht heeft, in navolging van haar licentiaatsverhandeling, meer informatie over het grafveld naar boven gebracht. Daaruit viel de grote hoeveelheid wapens op, maar ook de aanwezigheid van Romeins materiaal. Dat doet vermoeden dat het Merovingische grafveld op een oudere Romeinse site, vermoedelijk ook een grafveld, moet zijn aangelegd.<sup>41</sup>

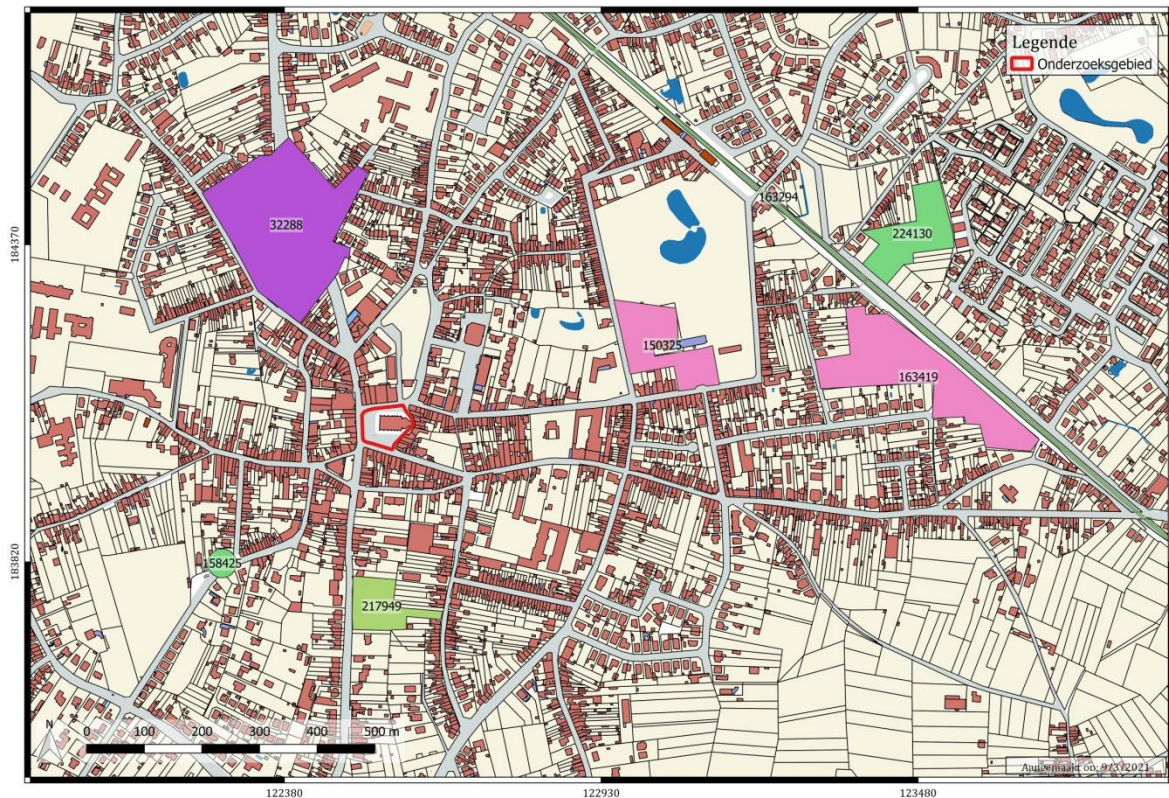
---

<sup>39</sup> Reyns et al, 2013.

<sup>40</sup> De Swaef en Van Langenhoven, 1999, p.5.

<sup>41</sup> Van der Gucht K, 1983 en 1991.





Figuur 14: Situering van de vroegere opgegraven archeologische sites binnen de dorpskom van Lede ten opzichte van de markt van Lede (in het rood aangeduid) op de CAI (Centrale Archeologische Inventaris). Linksboven in het paars bevindt zich de Merovingische begraafplaats die in de 19<sup>de</sup> eeuw werd 'opgegraven', Rechts (in het roze) de twee opgravingen van SOLVA (Kasteeldomein Mesen en Kleine Kouterrede).

Op de CAI kaart zijn er ook nog drie groene zones aangeduid waar in het verleden archeologische vondsten werden gedaan. Ter hoogte van de linkse groene cirkel (CAI ID 158425), aan de houten molen langs de Molenbrugstraat, zou in het begin van de 20<sup>ste</sup> eeuw het bronzen Marsbeeldje zijn gevonden.<sup>42</sup>

<sup>42</sup> De Swaef en Van Langenhoven, 1999, figuur 12.

### 5.3. Het kerkhof (op basis van de historische kaarten)

Specifiek naar heraanleg van de Markt toe was het belangrijk om te weten te komen tot waar het oude kerkhof liep en op welke diepte de eerste skeletten zaten. Op basis van enkel de bewaarde historische kaarten kon hierop geen eenduidig antwoord gegeven worden. Een bijkomende vervolgonderzoek was dus absoluut noodzakelijk om in te schatten in hoeverre de geplande werken het archeologische aanwezige erfgoed op de Markt van Lede bedreigden.

Op de historische kaart uit 1629 omgeeft de kerkhofmuur enkel de zone direct rond de kerk. Ten westen van de kerk en de kerkhofmuur is ook een boom te zien met in de schaduw ervan een vrijwel vierkante constructie. Het gaat meer dan waarschijnlijk om de Vierschaar, dé plaats in Lede waar in deze periode recht gesproken werd (zie figuur 15).

Op de tekening van Lede door Sanderus uit 1641 is op de achtergrond de kerk te zien. De kerkhofmuur errond lijkt zich nog dicht tegen de kerk te bevinden (zie figuur 13).

Op de kaarten uit 1673 (zie figuur 16) en 1762 (zie figuur 17) eeuw is te zien hoe het kerkhof ten zuiden van de kerk plots een vrij ruime uitbreiding kende.

Op het einde van de 18<sup>de</sup> eeuw, met name op de Ferrariskaart (1771-1778), lijkt het kerkhof ten zuiden van de kerk opnieuw te zijn geslonken tot enkel de zone direct rond de kerk (zie figuur 18).

Ook op de Atlas der Buurtwegen uit 1841 is deze situatie nog behouden (zie figuur 19). Op de Popp-kaart heeft een groot deel van de zone ten zuiden van de kerk, die in de 17<sup>de</sup> eeuw nog een groot deel binnen de kerkhofmuur lag, zelfs een apart perceelsnummer gekregen (zie figuur 20).

Hoewel niet alle historische kaarten even juist en betrouwbaar zijn, kan men er op basis van deze kaarten van uitgaan dat het kerkhof van Lede in de loop van de 17<sup>de</sup> eeuw tijdelijk, ten zuiden van de kerk, uitgebreid was. Minstens vanaf het einde van de 18<sup>de</sup> eeuw zou het kerkhof dan weer tot zijn oorspronkelijke grootte geslonken zijn.

Tijdens het vooronderzoek werden zowel ten westen als ten zuiden twee restanten van kerkhofmuren gevonden. Ten zuiden van de kerk was duidelijk dat er zich ook buiten de meest zuidelijke kerkhofmuur nog begravingen bevonden. De nieuwe riolering zou deze

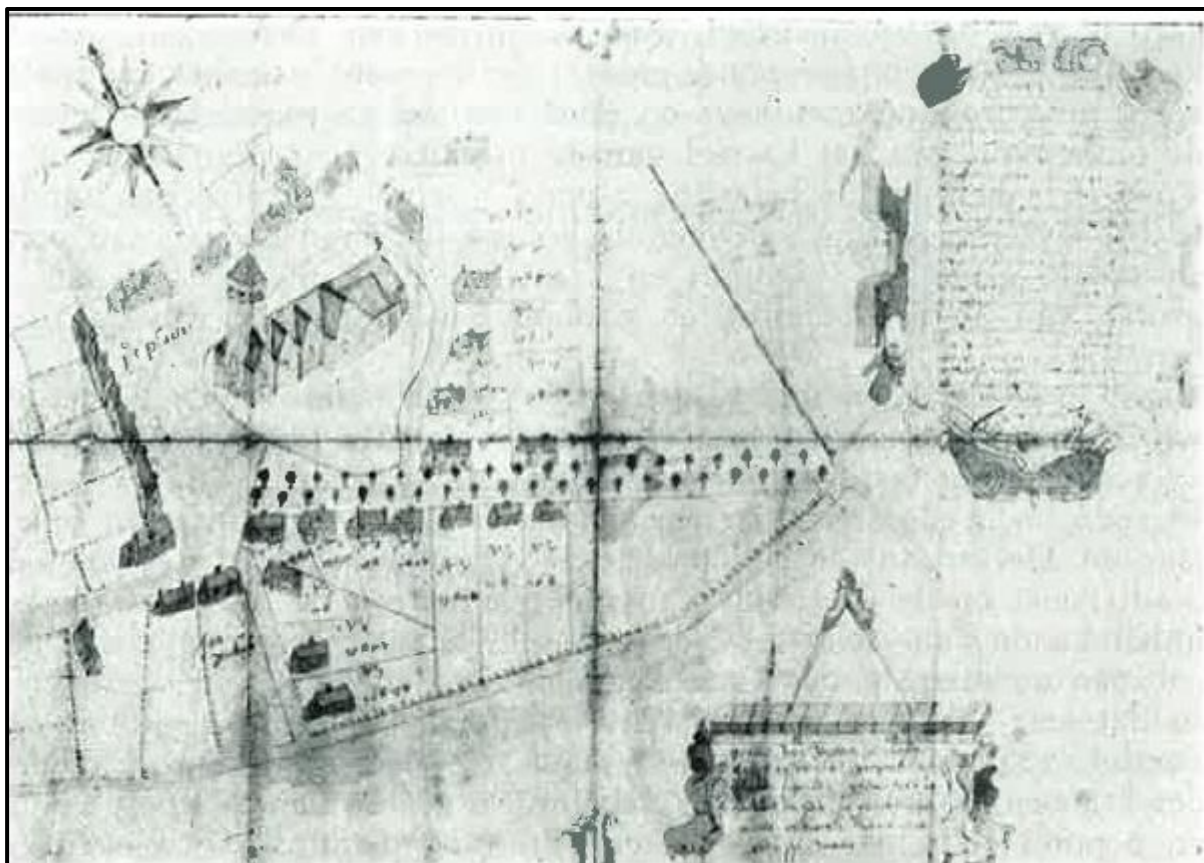
rechtstreeks bedreigen. Op basis van de begravingdichtheid die bij het vooronderzoek was vastgesteld, werd binnen de contouren van deze nieuwe riolering een inschatting van een 50-tal skeletten gedaan.

Belangrijk bij het onderzoek was ook om zicht te krijgen op de verschillende kerkhofmuren. Vandaar de werfbegeleiding in de zones dicht tegenaan de kerk waar de verstoringsdiepte beperkt bleef tot -30cm.

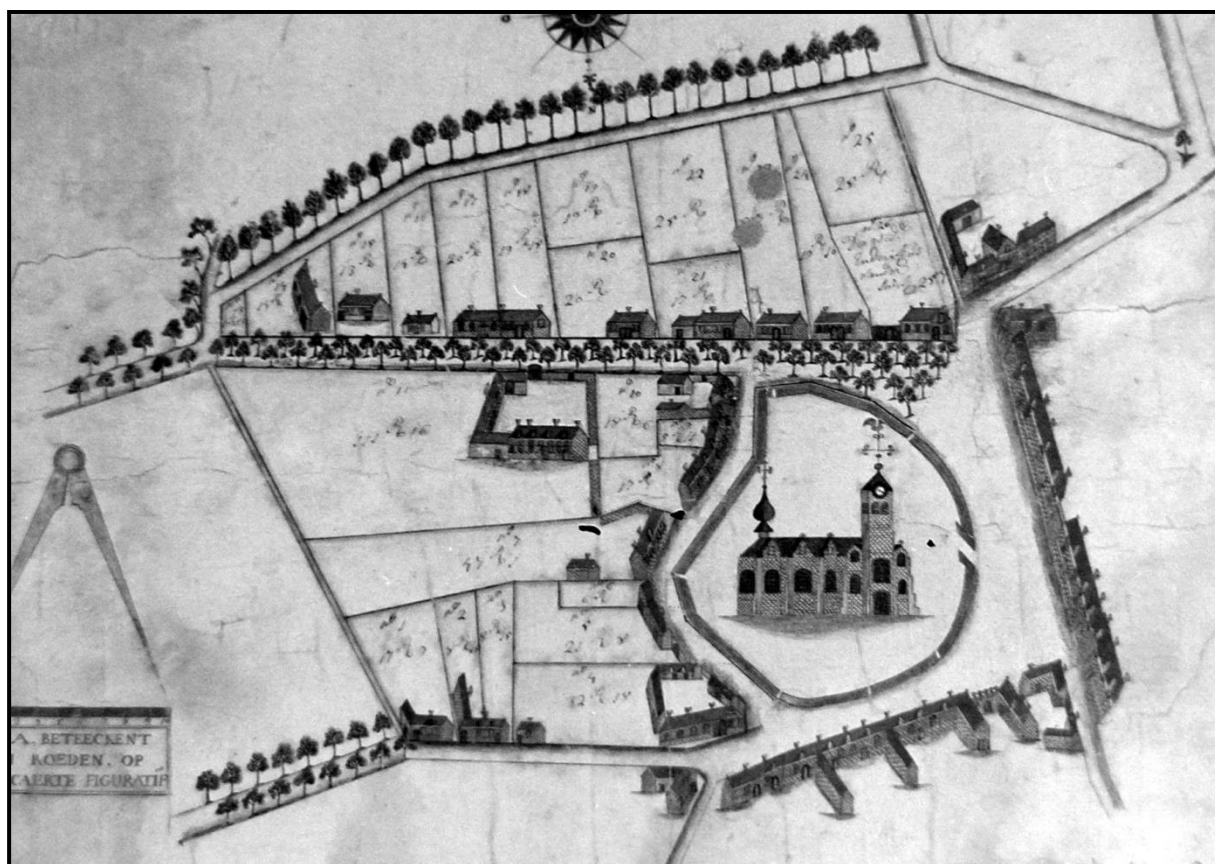


Figuur 15: Weergave van Lede in 1629 eeuw opgemaakt door landmeter Philips De Deyn in opdracht van het klooster van Vorst. Merk ten westen van de kerk de boom met Vierschaar op (Een kopie van deze kaart werd via email verkregen van André De Grauwe)



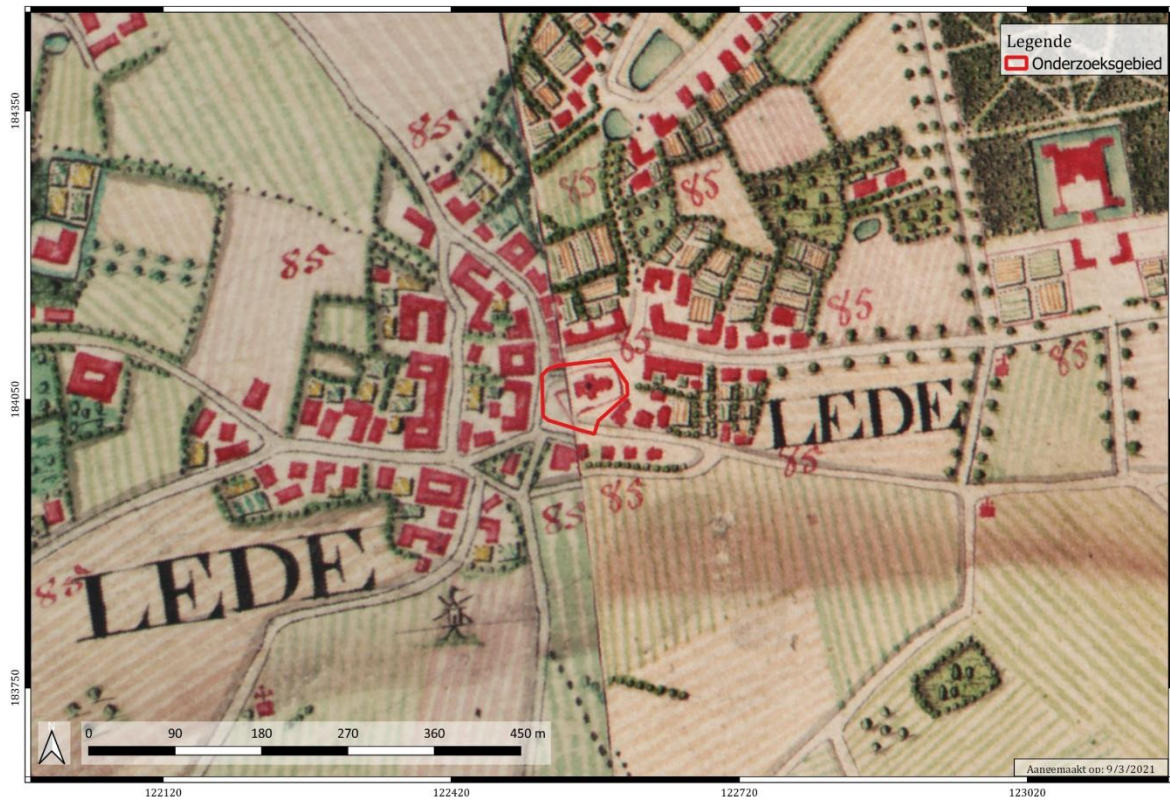


Figuur 16: Kaart uit 1673 (bron: De Brouwer J. 1963, Geschiedenis van Lede, p.57).



Figuur 17: Kaart uit 1762 (bron: De Brouwer J. 1963, Geschiedenis van Lede, p.23).

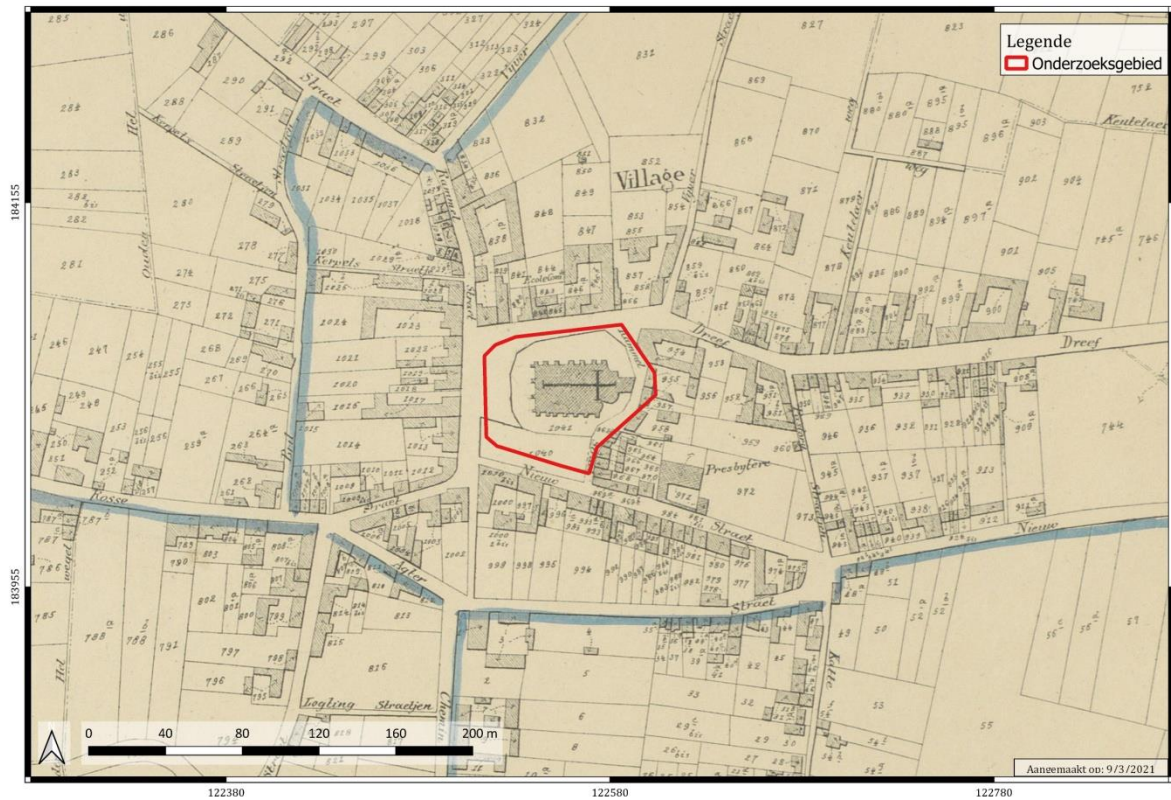




Figuur 18: Ferrariskaart van 1771-1778 met aanduiding van de markt van Lede.



Figuur 19: Lede in de Atlas der Buurtwegen (1841).



Figuur 20: Op de Popp-kaart (1842-1879) is er ten zuiden van de kerk een aparte perceelsindeling aangeduid.

#### 5.4. De Sint-Martinuskerk

De kerk wordt voor het eerst genoemd in een oorkonde van de Sint-Baafsabdij, opgesteld tussen 1019 en 1030.<sup>43</sup> De patroonheilige van de kerk, Sint-Martinus, wijst op een Karolingische oorsprong. De ligging, langs oude verkeerswegen en eind weg van de bezittingen van de adellijke families, pleit voor een oorsprong als dorpskerk. De huidige parochiekerk bevindt zich op de plaats waar vermoedelijk eerst een houten kerkje werd opgericht en later, in de 10<sup>de</sup> of 11<sup>de</sup> eeuw, een stenen romaans kerkje. Het middenschip en de zijbeuken van de huidige kerk gaan terug op 14<sup>de</sup>-eeuwse structuren, de overige elementen zijn later toegevoegd. Op heden is de kerk een zandstenen laatgotische hallenkerk van het ontwikkelde type.<sup>44</sup> Ze is opgebouwd in zandsteen (voornamelijk Ledesteen en witte natuursteen voor de voorgevel) en baksteen voor de sacristie, onder een leien bedaking.

De Sint-Martinuskerk is nog steeds een bedevaartsoord voor Onze-Lieve-Vrouw van Lede.<sup>45</sup> Deze bedevaart gaat terug op bronnen uit de 15<sup>de</sup> eeuw, waarbij Matheus van Neste een houten beeld van de Moeder Gods uit Keulen naar Lede zou gebracht hebben in het jaar 1414. Vanaf deze periode werd naar de kerk te Lede ook verwezen als de O.L.-Vrouwekerk, hoewel de parochie toegewijd was aan Sint-Martinus. De toeloop naar het bedevaartsoord was zo groot, dat Karel van Croy, bisschop van Doornik, in het begin van de 16<sup>de</sup> eeuw toeliet dat het beeld in al de kerken van zijn bisdom werd rondgedragen. Dit leidde onder meer tot de bouw van de imposante westtoren in 1569.<sup>46</sup>

---

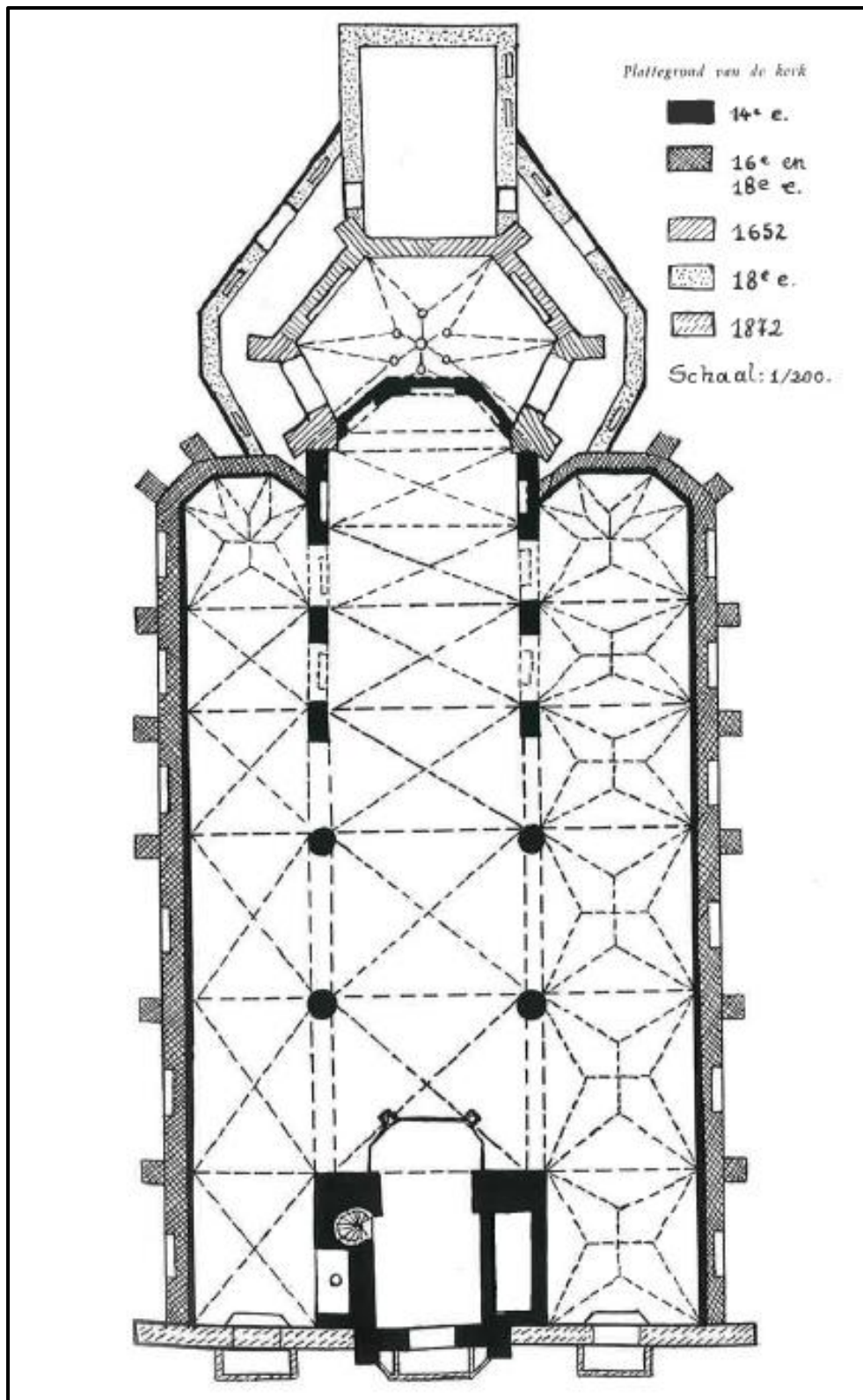
<sup>43</sup> De Brouwer, 1963, p.341.

<sup>44</sup> <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/9079>.

<sup>45</sup> De Brouwer, 1963, p.517.

<sup>46</sup> <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/9079>.





Figuur 21: Grondplan Sint-Martinuskerk met aangeving van de verschillende nog herkenbare bouwfases (bron: De Brouwer J. 1963, Geschiedenis van Lede, p.351)



## 6. RESULTATEN

Na het synthetiseren van de reeds in het verleden verzamelde kennis over het verleden van Lede, worden in het volgende deel de resultaten van het archeologisch onderzoek op de markt en rond de kerk weergegeven. Deze zullen in twee aparte delen naar voren worden gebracht.

Het eerste deel behelst hoofdzakelijk de zone ten westen van de Sint-Martinuskerk. Daarin wordt het verhaal van de ontwikkeling en de evolutie van het ‘marktplaats’ van Lede gebracht.

In het tweede deel wordt gefocust op het kerkhof. De begrenzing van deze zone wordt gevormd door de kerkhofmuren. In dit deel komt ook een bespreking van de 46 aangetroffen menselijke begravingen aan bod. Ook de aanwezigheid van enkele restanten van klokkenovens, die vermoedelijk na de opgave van het kerkhof ten zuiden van de kerk waren gemaakt, wordt in dit deel besproken.

Na de bespreking van de resultaten van het archeologisch onderzoek, zal in de volgende hoofdstukken getracht worden om de nieuwe kennis in te passen in hetgeen al geweten was over het verleden van Lede. Op die manier groeit de kennis van het Leedse verleden en ook ons zicht op het ontstaan en de ontwikkeling van deze historische dorpskern. Wat betreft dit tot op heden onderbelichte onderzoeksgebied binnen de Vlaamse archeologie<sup>47</sup> vormt Lede, met al zijn sporen en vondsten uit vrijwel alle historische perioden, verspreid over verschillende plaatsen op zijn grondgebied, een heel interessante casus.

---

<sup>47</sup> De Groote K., et al., 2018.

## 6.1. De Markt

Een belangrijke onderzoeksvraag was uiteraard hoe de markt van Lede zich door de eeuwen heen had ontwikkeld. Zoals reeds vermeld gaat de oudste historische vermelding van Lede, onder de naam *Letha* terug tot 1019. Het was dus uitkijken of er sporen op de markt zouden gevonden worden die met deze datum te linken vallen, maar zeker ook of er nog oudere sporen/vondsten zouden gevonden worden.

Het archeologisch vooronderzoek<sup>48</sup> in de vorm van 3 proefsleuven had alvast enkele interessante vondsten en sporen aan het licht gebracht. Via metaaldetectie van de dump ter hoogte van WP1 was onder andere een zeldzame Karolingische fibula (datering: 875-1000) tevoorschijn gekomen. In combinatie met de archeologische vaststelling van een laatmiddeleeuwse laag, waar zich ook enkele sporen in aftekenden én waaronder zich de vermoedelijke resten van ontginning bevonden, was het alleszins duidelijk geworden dat er nog archeologische sporen bewaard waren gebleven.<sup>49</sup>

De heraanleg van het marktplein van Lede vormde een uitgelezen gelegenheid om meer te weten te komen over de evolutie en de vorming van de markt. Over hoe de middeleeuwse dorpskern er toen uitzag, is tot op heden zo goed als niks geweten. Enkel de historische kaarten, waarvan de oudste slechts teruggaan tot de 17<sup>de</sup> eeuw, geven hiervan een beeld. Wat de casus van Lede nóg interessanter maakt is dat er te Lede reeds heel wat – onder andere Romeinse en Merovingische - sporen werden teruggevonden die ouder zijn dan die eerste historische datum van 1019. Het was dan ook de vraag of er op het marktplein ook opnieuw sporen uit die oudere periodes zouden teruggevonden worden en of er een link is met het ontstaan en het uitgroeien van deze plaats als de middeleeuwse kern van Lede.

---

<sup>48</sup> BRADT T., 2021

<sup>49</sup> Voor de locatie van de 3 proefsleuven, zie figuur 2. WP1 is de meest noordelijke sleuf.

### 6.1.1. Residuele vondsten uit verschillende periodes (Protohistorie, Romeins en Vroege middeleeuwen)

Er kan meteen gesteld worden dat het overgrote deel van de archeologische sporen aangetroffen op de markt van Lede gedateerd kon worden in de volle en de late middeleeuwen. Toch bevonden zich in sommige van deze sporen vondsten die in een vroegere periode te situeren vallen. Door jongere vergravingen zijn deze oudere vondsten daarin terecht gekomen. Deze oudere vondsten in jongere sporen worden daardoor bestempeld als residuele vondsten.

Gezien er in de vrij dichte nabijheid van de markt reeds sites opgegraven zijn waar zowel Romeinse (bewoning) als Merovingische sporen (grafveld) zijn aangetroffen, hoeft de aanwezigheid van dit residuele materiaal niet te verbazen. Opmerkelijk was wel dat redelijk wat van de residuele vondsten eerder in de Karolingische periode kan gedateerd worden, een periode die tot op heden te Lede nog niet archeologisch vastgesteld werd.

#### 6.1.1.1. Aardewerk

In een klein donkergrijs gevuld paalkuiltje (S218) in WP1 werd een stuk handgevormd aardewerk gevonden (INV.NR.65) dat in de Metaaltijden kan gedateerd worden. Dit kuiltje was doorheen een oudere vermoedelijke extractiekuil (S215) gegraven. Uit de extractiekuil zelf werd een wandscherf met een chamotteverschraling gerecupereerd die in de vroege middeleeuwen kan gedateerd worden. Daarnaast bevonden er zich in S215 ook twee scherven in grijs aardewerk, een tegelfragment en twee scherven in steengoed. Samengenomen kan de extractiekuil in de Late middeleeuwen gedateerd worden.



Figuren 22 en 23: Residuele prehistorische handgevormde wandscherf gevonden in een klein paalkuiltje dat doorheen de vermoedelijke laatmiddeleeuwse extractiekuil S215 gegraven was.

Er werd één mogelijke Romeinse scherf gevonden ter hoogte van WP7 in zone 4, al kan het ook om vroegmiddeleeuwse import gaan (INV.NR.213).<sup>50</sup> Hoewel de daar uitgevoerde rioleringswerken niet dienden te worden opgevolgd, werd deze interessante scherf bij een observatie van de noordelijke sleufwand toch gerecupereerd. Daarin was een duidelijke licht bruinig grijze kuil zichtbaar. De kuil bevond zich net voor de stoep, ter hoogte van het café 'Tien en Tander'.



Figuren 24, 25, 26 en 27: Mogelijk Romeinse of vroegmiddeleeuwse importscherf. Zicht op de rioleringswerken in de straat ten noorden van de kerk ter hoogte van het café 'Tien en Tander'. Bij controle van de sleuf werd in de noordelijke wand een kuil herkend waaruit deze scherf werd gerecupereerd.

---

<sup>50</sup> Het aardewerk dat tijdens het onderzoek gevonden werd, werd geïdentificeerd door archeologe Gwendy Wyns.



In de volmiddeleeuwse kuil S168, die zich stratigrafisch gezien onder een deel van de natuurstenen kerkhofmuur bevond, werd, naast twee grijze wandscherven en een brokje tefriet, ook een handgevormde scherf gerecupereerd (INV.NR.57).



Figuur 28: INV.NRS. 42 en 57: vondsten uit S168: vier stukjes grijs aardewerk, één stukje handgevormd vroegmiddeleeuws en een stukje tefriet.

Ook bij het afgraven in WP1 naar een tweede vlak (ten westen van S9) werden, naast drie scherven in grijs aardewerk, ook nog twee vroegmiddeleeuwse scherven gevonden (INV.NR.208). Deze bevonden zich in de bruine laag S22, waar ook redelijk wat lokaal grijs aardewerk in vervat zat. Deze laag heeft zich vermoedelijk gevormd via een combinatie van ophoging, bewerking en colluvium. Vandaar dat er zowel, vroeg-, vol- als laatmiddeleeuws aardewerk in gevonden werd.

### 6.1.1.1.2. Twee Karolingische fibulae

In de vermoedelijke eerste afbakening van het kerkhof (S456), in de vorm van een ondiepe gracht/greppel, werd via metaaldetectie door Koen Goeminne een Karolingische muntfibula gevonden (INV.NR.115). Deze kan gedateerd worden tussen 800 en 950.<sup>51</sup>



Figuren 29 en 30: Voor- en achterzijde van een Karolingische muntfibula gevonden in S456.

---

<sup>51</sup> Identificatie en datering door Gill Thomas (archeoloog bij RAAP België BVBA). Voor vergelijkbare voorbeelden: zie Heeren S. en Van der Feijst L., 2017, pp.222-224 en Deckers P.-J., 2017, p.94 en pp.108-109, type nr.80.



Tijdens het archeologisch vooronderzoek werd via metaaldetectie van de afgegraven grond van de sleuf ten westen van de kerk door Peter D'Haese ook al een vrij zeldzame Karolingische schijffibula of mantelspeld met kruismotief gevonden (INV.NR.17). Deze objecten werden gebruikt om kleding toe te spelden ter hoogte van de schouder, maar dienden ook als sieraad. Dit exemplaar is met rode emaille (glaspasta) ingelegd en kan gedateerd worden tussen 875 en 1000.<sup>52</sup>



Figuren 31 en 32: Voor- en achterzijde van een zeldzame Karolingische schijffibula (INV.NR.17), te dateren tussen 875 en 1000.

---

<sup>52</sup> Heeren S., Van der Feijst L., 2017, p.595, type 89a.

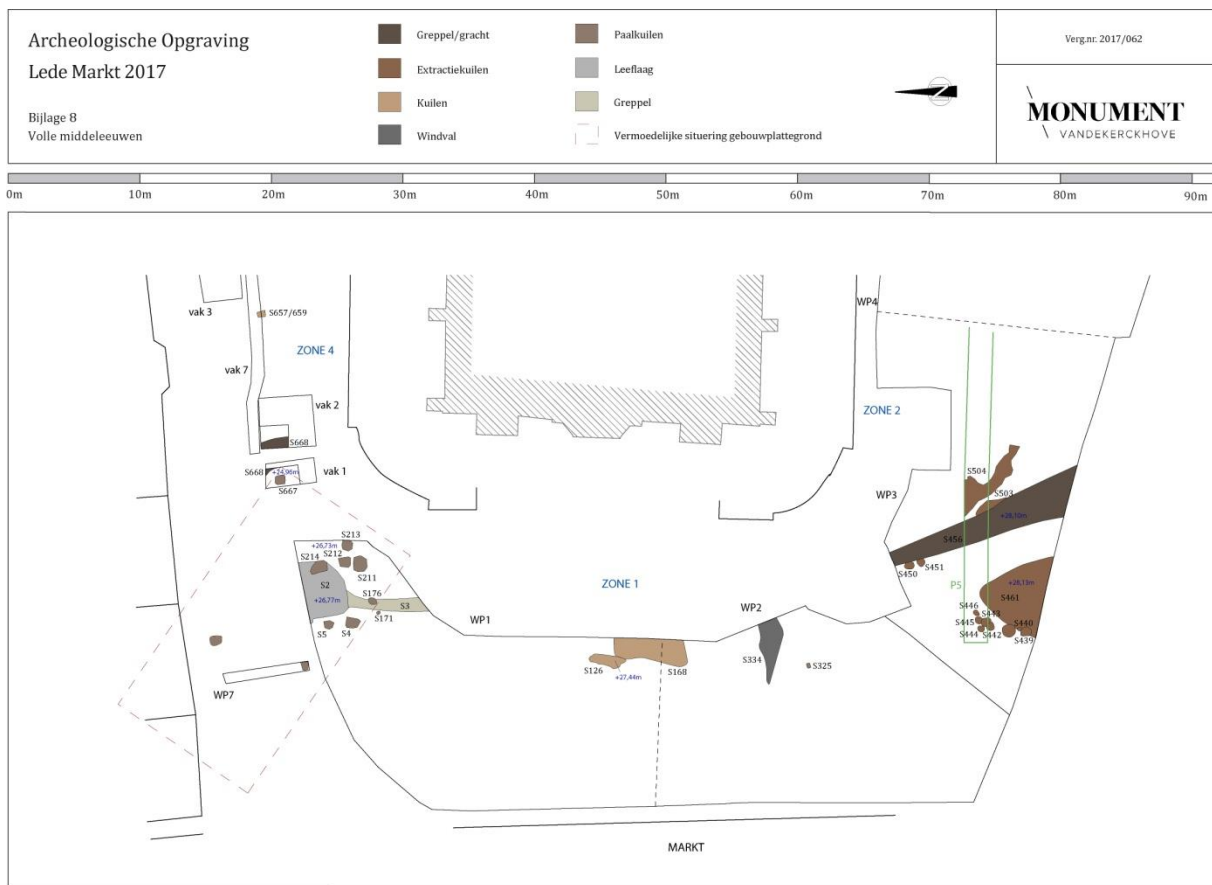
### *6.1.2. Volle Middeleeuwen*

Naast de aanwezigheid van residueel vroegmiddeleeuws aardewerk werd er ook redelijk wat residueel volmiddeleeuws aardewerk in de verschillende laatmiddeleeuwse contexten gevonden. Enkele sporen bevatten uitsluitend aardewerk dat in de volle middeleeuwen kan gedateerd worden en zijn dan ook rechtstreekse getuigen van bedrijvigheid in deze periode op deze locatie (zie grondplan figuur 33 en bijlage 8).

In het uiterste noordoosten van WP1 (zone 1) bevond zich een bewoningszone waarin de aanzet van een mogelijke bouwplattegrond kan herkend worden.

In het uiterste zuiden van WP3 (zone 2) lijkt er zich in deze periode eerder een soort van ontginningszone te bevinden. Een ondiepe gracht kan mogelijk gezien worden als een eerste afbakening van het toenmalige kerkhof.

De stratigrafie ten noordoosten van de kerk was vermoedelijk dikker en beter bewaard in vergelijking met het oorspronkelijk hoger gelegen zuidwestelijke deel van de markt. Deze was in het verleden wellicht genivelleerd en afgetopt geraakt. Ten noorden van de kerk werd niet vlakdekkend opgegraven. Daar werden wel enkele fonteinputten onderzocht en werd de beperkte afgraving van -30cm voor de heraanleg van de markt archeologisch opgevolgd. Mocht daar in de toekomst toch nog dieper gegraven worden, dan is daar zeker nog heel wat archeologisch potentieel te vinden.



Figuur 33: Plan van de sporen ten westen van de kerk (zone 1) die in de volle middeleeuwen kunnen gedateerd worden

### 6.1.2.1. Een kuil (of oude kerkhofafbakening?)

Centraal in zone 1, op de grens tussen WP1 en WP2, bevond zich kuil S168 (zie figuren 34, 35 en 36). Deze interessante kuil had een diepte van 1,3m en loopt wellicht nog verder buiten het opgravingsgebied, naar de kerk toe. In het verdere verloop ervan naar het noorden toe (S52) werd een volmiddeleeuwse grijze randscherf gevonden die gedateerd kan worden tussen 975 en 1175, met een hoogtepunt tussen 1000 en 1025.<sup>53</sup> Gezien de komvormige onderkant van S168 werd even gedacht aan een gracht, maar bij de verdieping naar een tweede vlak werd duidelijk dat de kuil afdraait naar het oosten toe, en onder de restanten van zowel de bakstenen (postmiddeleeuwse) als de natuurstenen (middeleeuwse) kerkhofmuren doorloopt. Opvallend was ook de aanwezigheid van wat los menselijk bot in deze kuil. Mogelijk maakte ze deel uit van de afbakening van het toenmalige kerkhof. Gezien de vroegste vermelding van een kerk

<sup>53</sup> Zie De Grootte K.,2008A, p.198, L7.

tussen 1019 en 1033 te Lede,<sup>54</sup> zal er toen zeker ook al een kerkhof rond de toenmalige kerk zijn geweest.

In de vlakbij gelegen kuil S126 werd ook een wandscherfje gevonden in roodbeschilderd aardewerk (INV.NR.55). Dit type van aardewerk betreft importaardewerk dat afkomstig is van het Rijnland.



Figuren 34, 35 en 36: Zicht op de volmiddeleeuwse kuil S168 in de zuidoosthoek van WP1. Deze kuil wordt doorsneden door een vermoedelijke toegang tot het kerkhof die met blokken Leedse steen was opgebouwd.

---

<sup>54</sup> De Brouwer J., 1963, p.341.

### 6.1.2.2. Bewoningssporen

In het uiterste noordoostelijke hoekje van WP1 werd een deel van een vermoedelijke huisplattegrond opgegraven. In eerste instantie tekenden zich daarvan enkele vrij vage paalkuilen in de bleke zandige moederbodem af. Bij de coupes (zie figuur 37) van deze vermoedelijke paalkuilen (S4, S5, S211, S212, S213 en S214) werd enkel in één (S214) ervan dateerbaar materiaal gevonden. Het gaat om een klein randfragmentje in grijs aardewerk (INV.NR.62) en één klein wandfragmentje (INV.NR.63) in roodbeschilderd aardewerk. Tussen de paalkuilen tekende zich in het vlak een wat vage lichtgrijze heterogene verkleuring af (S2). Deze kan eventueel als een restant van een leeflaag binnen het gebouw gezien worden (zie figuur 40).

Tijdens het onderzoek van de fonteinputten die ten noorden van de kerk zouden worden aangelegd, tekende zich in het onderste en derde vlak van de dichtstbijzijnde put (vak 1, WP8, zone 4) een duidelijke paalkuil af (S667, zie figuren 38 en 39). Daarin werd materiaal gevonden dat in de volle middeleeuwen kan gedateerd worden. Het gaat om vier scherven in grijs aardewerk, waarvan drie wanden en één rand, én ook één roodbeschilderde scherf. Samen gezien kunnen ze in de 12<sup>de</sup> eeuw gedateerd worden (INV.NRS. 221, 222 en 223). Op de grijze aardewerkscherven waren sporen van secundaire verbranding te zien.<sup>55</sup> Er werd ook dierlijk bot in gevonden (INV.NRS. 289 en 290).

Hoewel er zich toch een vijftal meter tussen de paalkuilen in WP1 en de paalkuil in vak 1 van WP8 bevindt, kunnen deze mogelijk toch tot één en dezelfde structuur hebben behoord. Ze kunnen gezien worden als het restant van de plaats waar zich een houten funderingspaal van een gebouw moet hebben bevonden. Bij de werfbegeleiding van een smalle sleuf (WP7) die iets verderop ten noordwesten werd gegraven, tekende zich trouwens ook nog een mogelijke gelijkaardige paalkuil af.

Ook in de contexten S138 (INV.NR.56), S62 (INV.NR.47)<sup>56</sup> en S22 (INV.NR.37)<sup>57</sup> bevonden zich, naast laatmiddeleeuws aardewerk, ook enkele volmiddeleeuwse scherven. Deze sporen/lagen kunnen wellicht gezien worden als deel uitmakend van een toenmalige leef- en/of nivelleringslaag.

In het tweede vlak van vak 1 en 2 in WP8 (S668 en S651) bevonden zich, tussen het hoofdzakelijk laatmiddeleeuwse aardewerk, ook volmiddeleeuwse scherven

---

<sup>55</sup> Identificatie door Gwendy Wyns.

<sup>56</sup> Zie De Grootte K., 2008A, p. 197, L1.

<sup>57</sup> Zie De Grootte K., 2008A, p.351 P1 en p.317 R1A.



(INV.NR.216). Het gaat onder andere om de resten van een pan met een holle steel die de wand doorboort en een kogelpot met sikkelrand in grijs aardewerk. Aangezien de rand eerder op de overgang van traag- naar sneldraaiend wiel en nog deels handgevormd werd gemaakt, gaat de voorkeur naar een datering tussen 1125 en 1150.<sup>58</sup>



Figuur 37: Zicht op vier gecoupeerde paalkuilen (S211, 212, 213 en 214) toebehorend aan de vermoedelijke volmiddeleeuwse gebouwplattegrond.

---

<sup>58</sup> Identificatie door Gwendy Wyns die verwijst naar De Grootte K.,2008A, p.198, L26B.





Figuur 38: In vlak 3 van de meest westelijke fonteinput (vak 1 WP8) tekende zich een mooie paalkuil (S667) af.



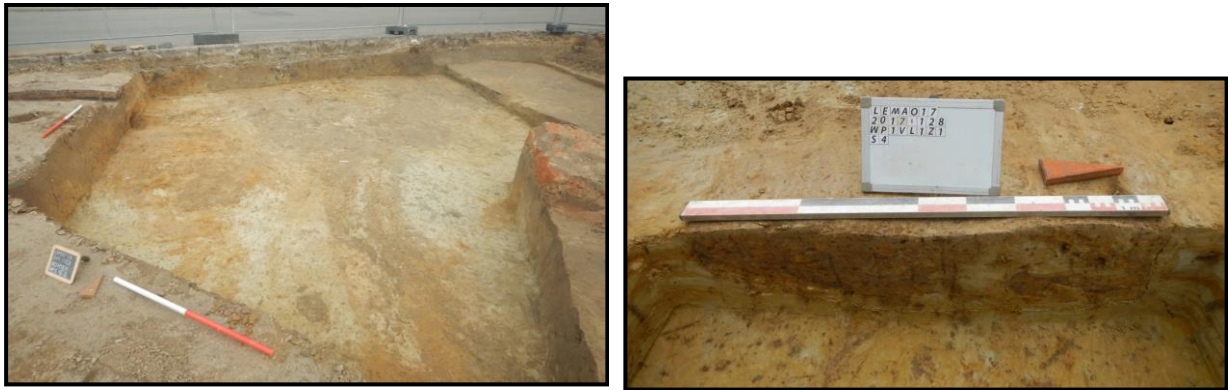


Figuur 39: Coupe op paalkuil S667 in vlak 3 van vak 1 in WP8.

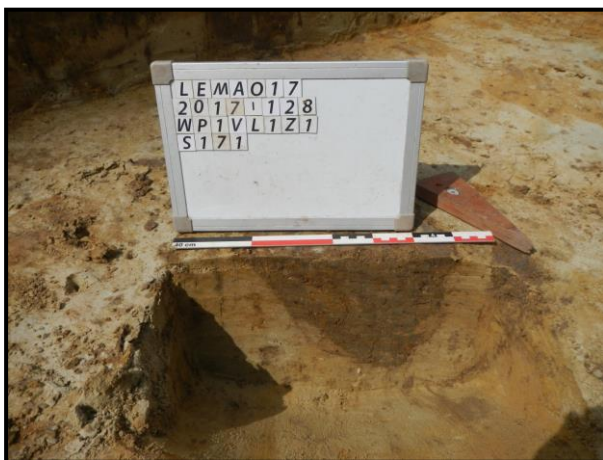


Figuur 40: Zicht op S2, heterogene lichtgrijze verkleuring die eventueel als een leeflaag binnen de hypothetische volmiddeleeuwse gebouwplattegrond kan gezien worden.





Figuren 41, 42 en 43: Zicht op S2, S3, S4, S5 S171 en S176 en coupe op S4 en S176.



Figuur 44: Coupe op S171.

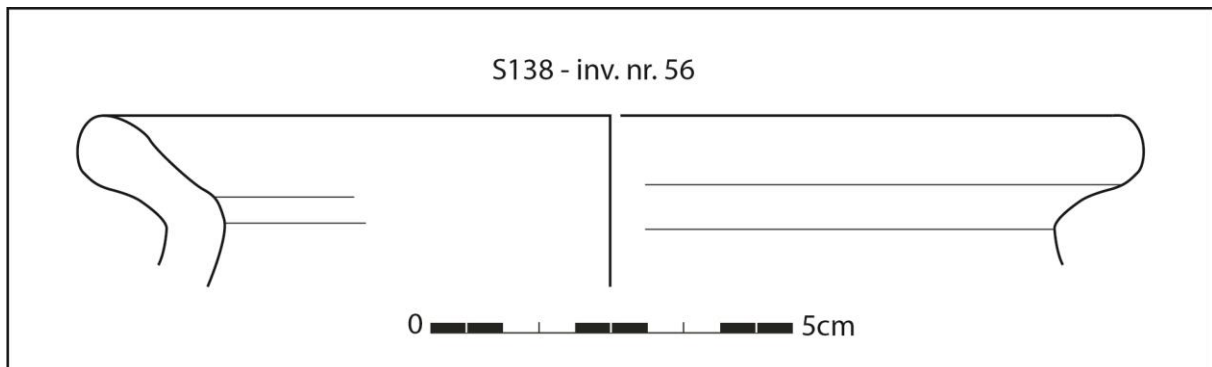


Figuur 45: Zicht op de licht bruinrijze laag die de volmiddeleeuwse gebouwplattegrond afdekte en waarin duidelijk nog de karrensporen van het laatmiddeleeuwse wegtracé S15 te zien zijn.





Figuren 46 en 47: Een roodbeschilderd wandscherfje uit S126 en grijs aardewerk uit S138



Figuur 48: Tekening van een rand in grijs aardewerk van het type De Grootte L1 die te dateren valt tussen 800 en 1300.



Figuur 49: Grijs aardewerk, verzameld uit laag S22, met ook een rand in vermoedelijk paffrath, die te dateren valt in de 10<sup>de</sup> - 11<sup>de</sup> eeuw.



Figuur 50: Schervenmateriaal gevonden in laag S651 in vakken 1 en 2 van WP8, de grijsbruine laag die zich boven onder andere paalkuil S667 bevond en vereenzelvigd kan worden met het wegtracé S15 van zone 1 WP1.



Figuur 51: Grijs aardewerk gerecupereerd uit laag S668 in vlak 3 van vak 2 in WP8.



Ook in vak 7 van WP8 (zone 4) werd in kuil S657/S659 volmiddeleeuws aardewerk gevonden (INV.NR.220). Het gaat om een rand in grijs aardewerk met radstempelversiering van een kom of beker die lijkt op het randtype R1A van Koen De Grootte.<sup>59</sup> In deze context waarin duidelijk verbrande leemsporen te zien waren, bevond zich ook, mogelijk lokaal, roodbeschilderd aardewerk. In dit spoor werden ook twee vrij kleine metaalslakken (INV.NR.346) gevonden.



Figuur 52: Zicht op de kuil S657/659 met oranje zwart verbrande vulling. Deze kuil lijkt ouder dan het fragment van de vermoedelijke Romaanse kerkhofmuur die in Leedse steen was opgetrokken.

---

<sup>59</sup> Identificatie door Gwendy Wyns die verwijst naar De Grootte K., 2008A, p. 314.



Figuur 53: Grijs aardewerk gerecupereerd uit de kuil S657/659 in vak 7 van WP8 ten noorden van de kerk. Eén scherf is duidelijk versierd met radstempels.

### **6.1.2.3. Ontginnings/extractiekuilen**

Tijdens het archeologisch vooronderzoek werd in sleuf/WP1 een spoor ontdekt dat als een mogelijk restant van zandsteenontginning werd geïnterpreteerd. Toen bleek ook dat de gekende Leedse kalkzandsteen op sommige plaatsen op de markt vrij ondiep zat. Eén van de verwachtingen voor het vervolgonderzoek was dan ook nog meer sporen van deze (zandsteen)ontginning terug te vinden.

Tijdens het vlakdekkende vervolgonderzoek werd in het uiterste zuiden van WP3 (zone 2) een deel van een grote ongeveer 1,2m diepe kuil (S461) gevonden waarin zich uitsluitend volmiddeleeuws aardewerk bevond. Ze tekende zich in het vlak af als een bijna ronde kuil met een diameter van ongeveer 6m. De vulling ervan was bruingrijs, vermengd met gele en roestkleurige moederbodem. De rand ervan was niet zo scherp waardoor de aflijning ervan niet zo duidelijk was. De kuil loopt wellicht nog verder door naar het zuiden toe, buiten het opgravingsgebied, onder de huidige Nieuwstraat door.

In de coupe tegen de wand is te zien hoe de rand en de bodem van de kuil niet recht en scherp naar beneden gaat, maar eerder onregelmatig is. Ook de onderkant is niet vlak en eerder onregelmatig. Dit is waarschijnlijk te wijten aan de zachtheid van het omliggende zand dat bij een uitgraving makkelijk zal zijn ingekalfd. Hoewel ze in het vlak in eerste instantie als aparte kuilen werden aangeduid, maakten de meest omliggende kuilen ook deel uit van deze volmiddeleeuwse ontginningszone.

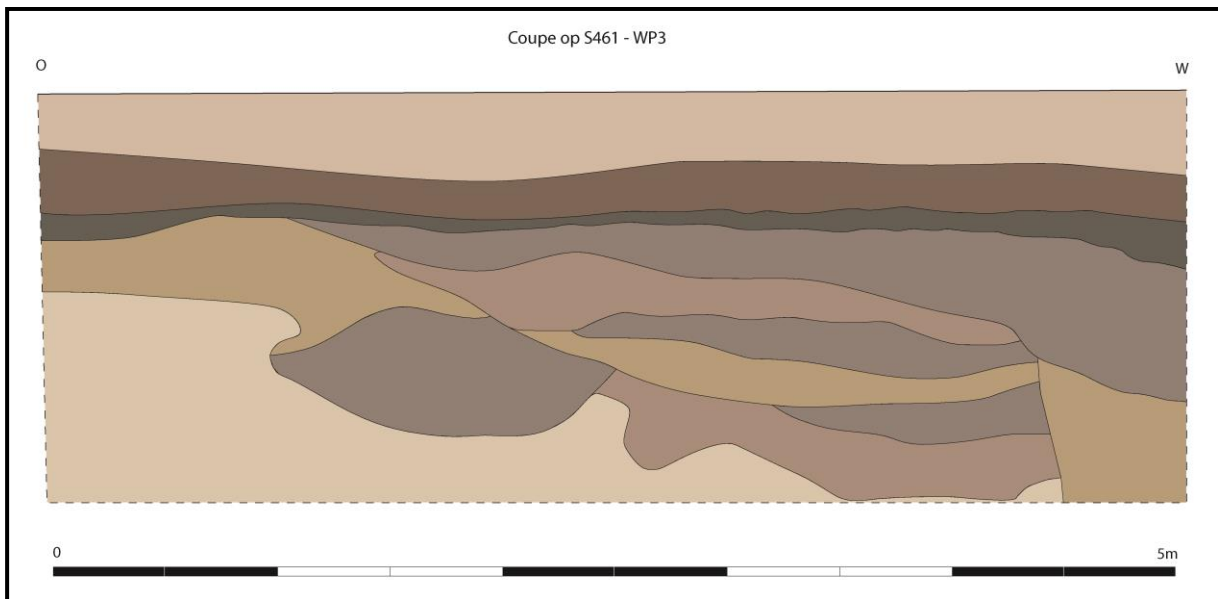




Figuur 54: Overzicht op vlak 1 in het westen van WP3 met links de bruingrijze verkleuring van een volmiddeleeuwse ontginningskuil (S461).



Figuur 55: Coupe op de grote bruingrijze verkleuring die als een ontginningskuil (S461) uit de volle middeleeuwen gezien wordt.



Figuur 56: Onder een postmiddeleeuws en een laatmiddeleeuwse donkerbruine ophogings/colluviumlaag tekende zich een grote cirkelvormige kuilenzone af die als volmiddeleeuwse ontginningszone werd geïnterpreteerd.

### 6.1.2.3. Oudste kerkhofafbakening?

Direct ten oosten van de vermoedelijke ontginningszone liep een vrij rechtlijnig spoor dat als greppel of gracht (S456) kan gezien worden. Het verlengde ervan werd ook tijdens het vooronderzoek in sleuf/WP2 herkend. Naast het uitsluitend volmiddeleeuwse grijze aardewerk werd in deze context via metaaldetectie een muntfibula gevonden die gedateerd kan worden tussen 800 en 950 (zie figuren 29 en 30).

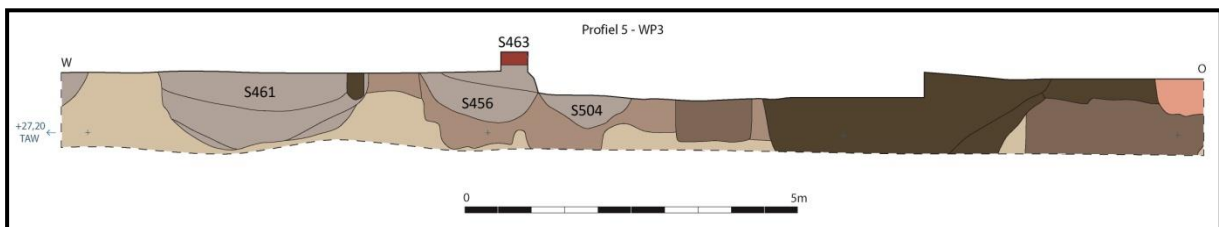
Deze gracht werd op twee plaatsen gecoupeerd. Tegen het zuidelijke wandprofiel (Profiel 6) is te zien hoe deze slechts vrij ondiep is en een vrij vlakke onderkant vertoont. Op profiel 5 was deze eerder komvormig en nog zo'n 50cm diep.

Dit spoor kan wellicht als eerste afbakening van het toenmalige kerkhof gezien worden. Interessant daarbij is ook dat deze zich onder een deel van een latere kerkhofmuur bevond, hetgeen de mogelijke interpretatie als allereerste kerkhofafbakening extra kracht geeft.





Figuur 57: Zicht vanuit het zuidoosten op Profiel 5, het noordprofiel in de sleuf die aangelegd voor de nieuwe riolering.

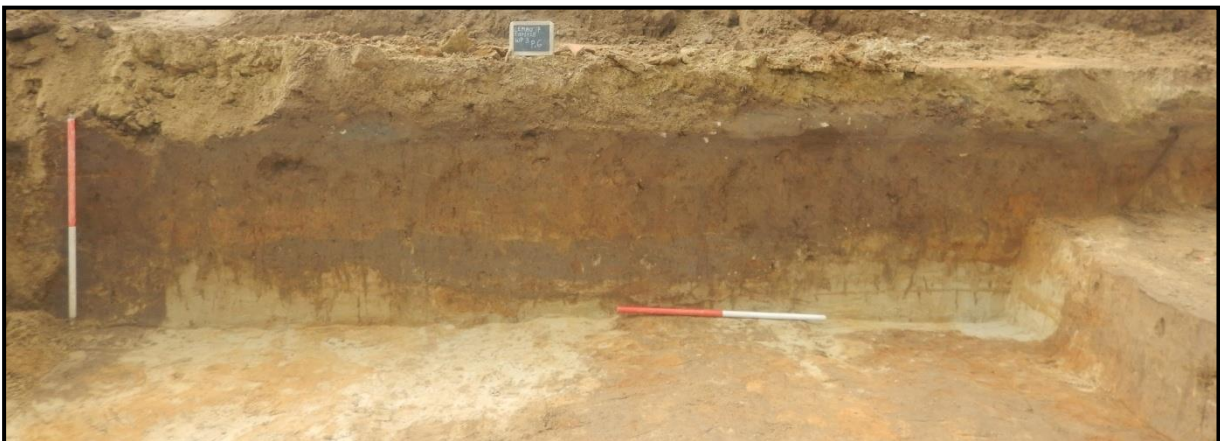


Figuur 58: Noordprofiel (P5) in de rioleringsleuf van WP3 waarop de grote ontginningskuil S461 te zien is met ten oosten ervan de vermoedelijke eerste kerkhofafbakening. De donkerbruine kuilen in het oosten kunnen als 19<sup>de</sup>-eeuwse puinige verstoringen gezien worden.

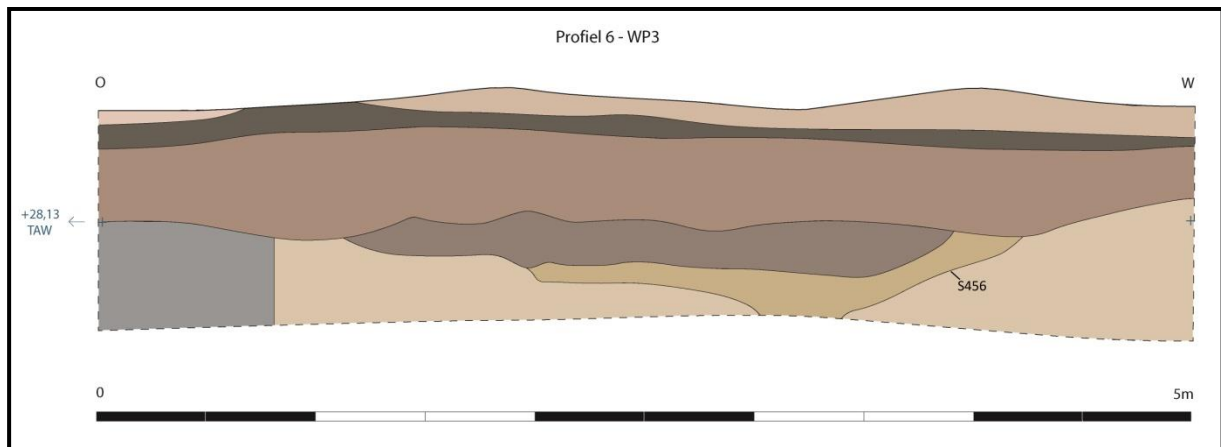




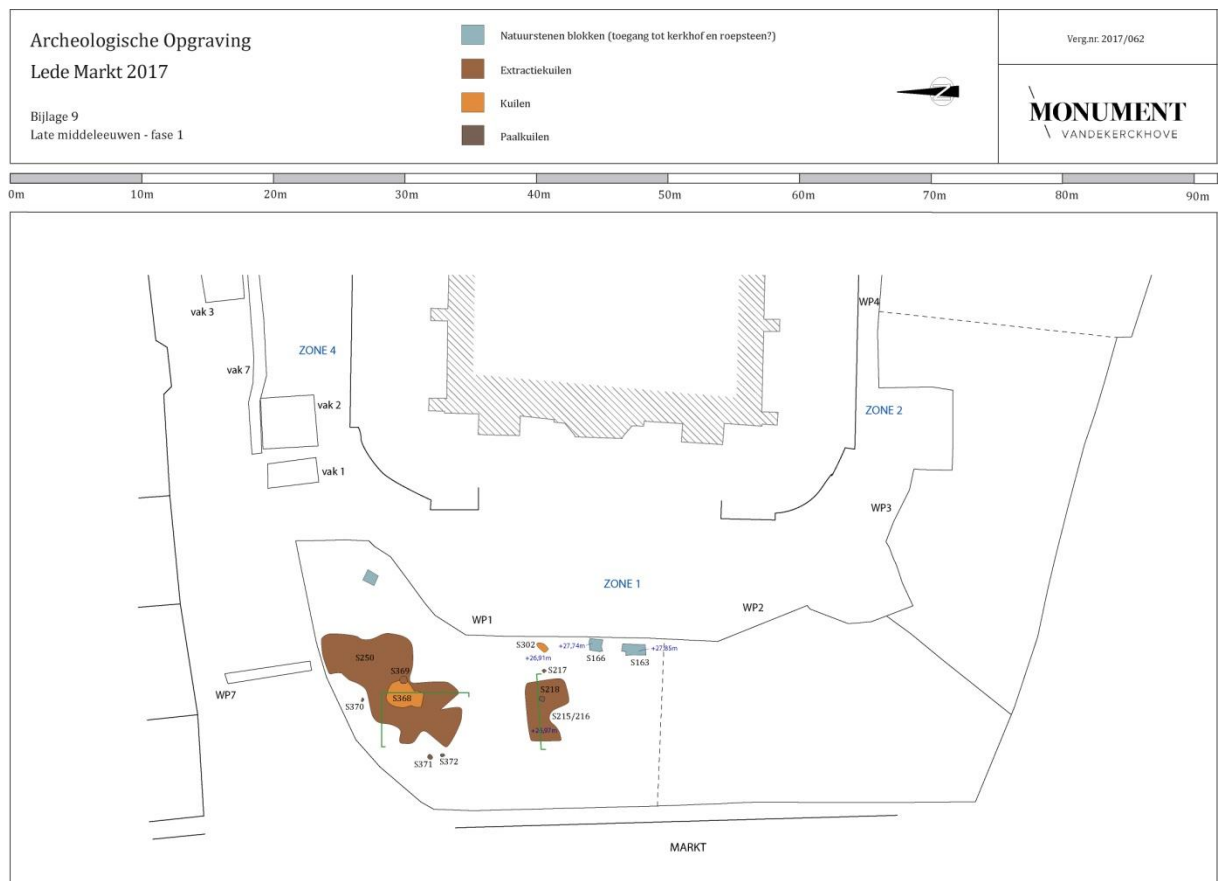
Figuur 59: Zicht vanuit het zuidoosten op vlak 1 in WP3 met links de grote ontginningszone/kuil S461 en rechts de mogelijke eerste kerkhofafbakening (S456) waarboven ook een postmiddeleeuwse kerkhofmuur te zien is.



Figuur 60: Zicht op Profiel 6, aangelegd ter hoogte van de vermoedelijke oudste kerkhofgracht S456, tegen de zuidelijke putwand. Boven de hier vrij ondiepe gracht lijkt zich na de demping ervan een colluviumlaag gevormd te hebben.



Figuur 61: Onder een vrij dik ophogings/colluviumpakket is de hier ondiepe volmiddeleeuwse kerkhofgracht S456 te zien.



Figuur 62: Plan van de eerste fase van de late middeleeuwen met enkele onregelmatig gevormde kuilen die als extractiekuilen aanzien worden.

### 6.1.3. Late Middeleeuwen

Het overgrote deel van de sporen en de vondsten op de markt van Lede dateren uit de laatmiddeleeuwse periode. Na nog een eerste fase van ontginning (zie grondplan Late Middeleeuwen fase 1: figuur 62 en bijlage 9) werd de zone ten westen van de toenmalige kerk opgehoogd en genivelleerd. De drie voornaamste structuren die dan tevoorschijn komen zijn heel interessant voor de kennis van de middeleeuwse ontwikkeling van Lede.

#### 6.1.3.1. Fase 1: Ontginning

Bij de aanleg van een derde vlak in het noordwesten van WP1 tekende zich een grote extractiekuil af (S250). Deze had een onregelmatige vorm en oranjebruine roestkleurige vulling. Doorheen deze kuil was een sleutelgatvormige kuil (S368) met lichtgrijze vulling gegraven. Deze kuil bevond zich pal onder een grote oven/haardstructuur (S9) en valt er meer dan waarschijnlijk ook mee te linken.

Uit beide kuilen werd dierlijk bot gerecupereerd dat uitgekozen werd voor een 14C datering.<sup>60</sup> Het resultaat voor S250 kwam op een datering met 92,9% zekerheid tussen 1240 en 1290 (INV.NR.258).<sup>61</sup> Voor S368 leverde de 14C datering een resultaat op van 95,4% zekerheid tussen 1270 en 1390 (INV.NR.250).<sup>62</sup> Ook op een stukje dierlijk bot gerecupereerd uit de ovenstructuur S9 werd een 14C datering uitgevoerd. Dit kwam op een datering met 95,4% zekerheid tussen 1280 en 1400, met een voorkeur van 57,1% zekerheid voor een datering tussen 1340 en 1400 (INV.NR.247).<sup>63</sup>

Het stratigrafische verschil tussen de drie contexten, waarbij S368 duidelijk doorheen S250 werd gegraven en S9 zich boven S368 bevindt, weerspiegelt zich mooi in de resultaten van de 14C dateringen.

De datering van S250 geeft wel aan dat de oudste extractiekuil in deze zone 'slechts' teruggaat tot het midden of de tweede helft van de 13<sup>de</sup> eeuw.

---

<sup>60</sup> De resultaten van alle 14C dateringen kunnen teruggevonden worden in bijlagen 1 tot en met 4.

<sup>61</sup> Zie bijlage 1, Boudin M., 2020, RICH-28383.

<sup>62</sup> Zie bijlage 4, Boudin M., 2020, RICH-28342.

<sup>63</sup> Zie bijlage 1, Boudin M., 2020, RICH-28375.

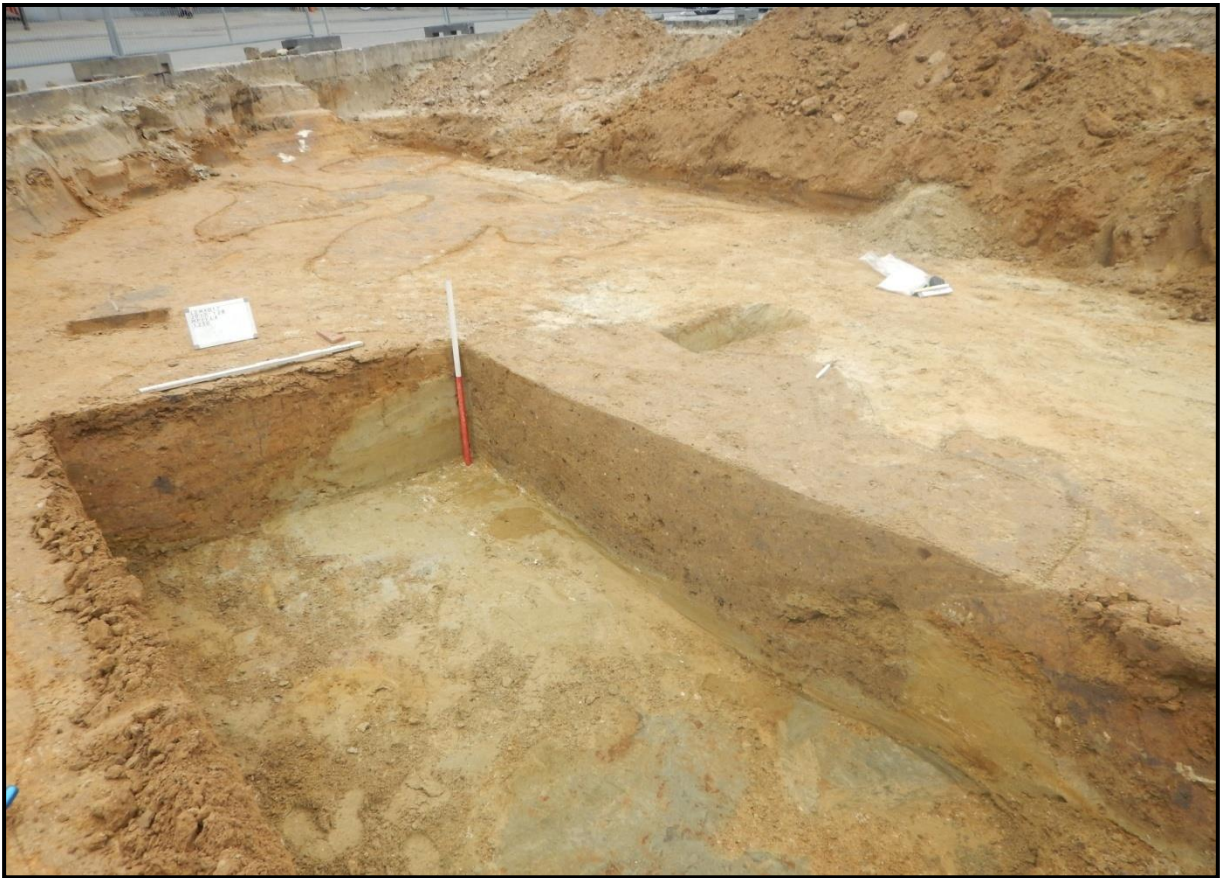


Figuur 63: Zicht op vlak 3 in het uiterste noordwesten van WP1, zone 1. Daarop is de sleutelgatvormige kuil te zien doorheen een oudere roestbruinkleurige ontginningsfase werd gegraven.



Figuur 64: Bodem in grijs aardewerk op standvin, gevonden in S250, late middeleeuwen (INV.NR.66)





Figuur 65: Coupe op de sleutelgatvormige kuil (S368) met links ervan de aanzet van de coupe op de oudere ontginningskuil met oranjebruine vulling (S250).

Bij het verdiepen naar een tweede vlak in het meest zuidelijke deel van WP1 kwamen eveneens enkele grotere onregelmatig gevormde kuilen tevoorschijn die net als S250 een roestige oranjebruine vulling vertoonden. Het gaat om S215 en S216 waarin, naast laatmiddeleeuws aardewerk en bouwmetaal ook wat residueel vroegmiddeleeuws aardewerk gevonden werd (zie figuren 66 en 67).



Figuur 66: Zicht op de opnieuw roestbruinkleurige extractiekuilen S 215 en S216 in vlak 2 van WP1



Figuur 67: Coupe op de extractiekuilen S215 en S216 die in vlak 2, onder wegtracé S15, tevoorschijn kwamen.



### 6.1.3.2. Fase 2: Drie wegtracés en een haardgebouw

Een belangrijk moment binnen de ontwikkeling van het toenmalige dorpscentrum van Lede moet de aanleg van twee wegtracés geweest zijn. De aanwezigheid ervan wijst er op dat Lede op dat moment een zorgvuldig aangelegde en veelvuldig heraangelegde transportweg nodig had. Vermoedelijk heeft de rol van de nabijgelegen steengroeves hierin een rol gespeeld. Het voorkomen van één of meerdere wegen nabij de kerk hoeft niet meteen te verbazen. Het is echter zeldzaam dat daar archeologisch nog veel van teruggevonden wordt.

Vooraf het N-Z georiënteerde wegtracé (S19), dat parallel loopt met de huidige Wichelse Steenweg, lijkt langdurig in gebruik te zijn geweest. Mogelijk valt hierin de rechtstreekse verbinding naar de Schelde te herkennen. De Schelde, die een belangrijke transportader zal zijn geweest voor de export van de Leedse steen. De datering van het in S19 aangetroffen materiaal was niet meteen eenduidig. Dit heeft wellicht te maken met het gebruik en het herhaaldelijk opnieuw heraanleggen van de weg. Twee mijtjes, gevonden via metaaldetectie, wezen in de richting van een 13<sup>de</sup>-14<sup>de</sup>-eeuwse datering.

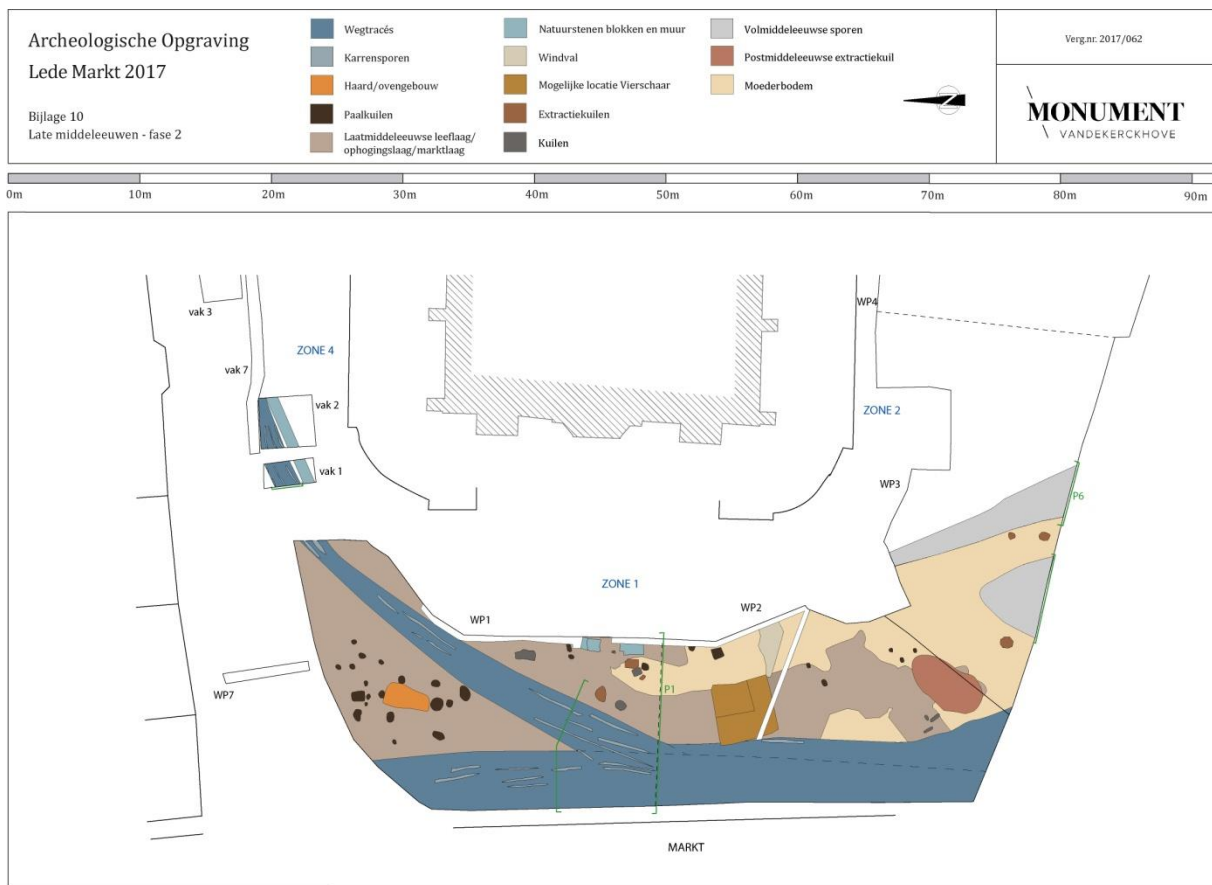
Het andere (S15) tracé vertrekt, ongeveer centraal voor de kerk, vanuit S19 en loopt in noordoostelijke richting om dan af te draaien richting het oosten rond de kerk. Dit tracé was een pak dunner en was wellicht niet zo lang in gebruik. Het loopt in de richting van het Kasteeldomein Mesen waar door Solva, naast Romeinse sporen, ook vol- en laatmiddeleeuwse sporen werden teruggevonden.<sup>64</sup>

In beide tracés waren duidelijk karrensporen te zien. De datering van een stukje dierlijk bot via 14C gaf voor beiden een datering in de 13<sup>de</sup> eeuw.<sup>65</sup> Het materiaal (munten en aardewerk) dat erin werd gevonden bleek iets jonger.

---

<sup>64</sup> Clement C., et al., 2014.

<sup>65</sup> Zie bijlage 1, Boudin M., RICH-28474 (INV.NR.249) en bijlage 3, Boudin M., RICH-28468 (INV.NR.250).



Figuur 68: Plan met daarop de sporen op die te vereenzelvigen zijn met de tweede laatmiddeleeuwse fase.

### 6.1.3.2.1. Wegtracé 1 (S19)

#### 6.1.3.2.1.1. Opbouw

Het wegtracé wordt gevormd door verschillende fijne opeenvolgende lichtgrijze tot beige zandlagen waarin de golfbewegingen van de karrensporen te zien zijn. De zandlagen waren vrij hard en duidelijk gecompacteerd, wellicht door de druk van de – met Leedse steen gevulde - karren. Het N-Z georiënteerde wegtracé moet over een lange tijd intensief in gebruik zijn geweest. Het vormde wellicht de verbindingsas van de Leedse steengroeven, die iets hoger op de heuvel ten zuidwesten van het dorpscentrum te situeren waren, met de Schelde in Wichelen.

Het tracé liep mooi parallel met de huidige Wichelse Steenweg ten westen ervan en bevond zich over gans de lengte van zone 1. Het gedeelte dat binnen het opgravingsterrein was gevonden was 4 tot 5 m breed. Op het diepste punt was het pakket van het wegtracé in zo'n 60cm dik, maar meer dan waarschijnlijk ging het verder naar het westen toe nog dieper. Deze aanzienlijke breedte van de weg, die in totaal

minstens tussen de 8 en de 10m breed kan zijn geweest, samen met de veelvuldige heraanleg en herversteving ervan, wijst op het grote belang die deze verkeersas moet hebben gehad.

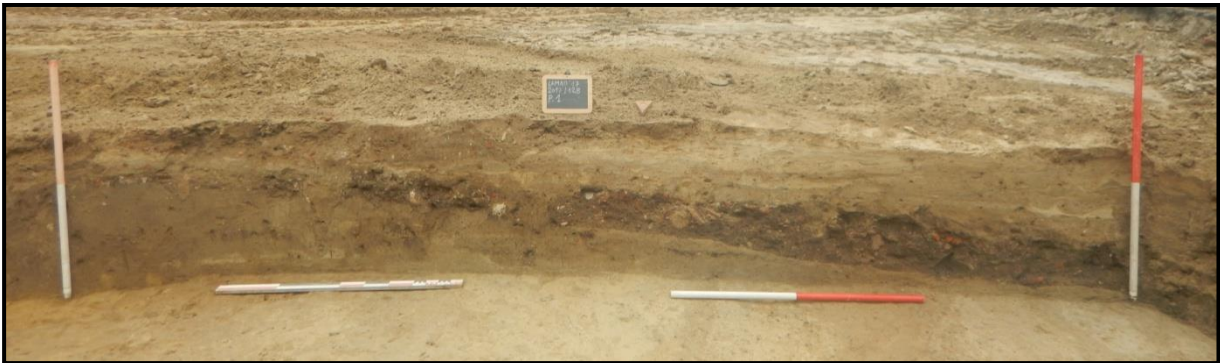
Het zou interessant kunnen zijn om bij toekomstige werken onder de Wichelse Steenweg toch minstens een werfbegeleiding te voorzien om te zien of daar eventueel toch nog restanten van deze laatmiddeleeuwse weg te herkennen vallen. Op die manier kan mogelijk toch nog de totale breedte ervan achterhaald worden.

Er zijn zeker twee grote gebruiksfasen te zien. Het aardewerk dat in de bovenste lagen ervan werd gevonden bestaat uit acht wandscherven in grijs aardewerk en een stukje vroegrood afkomstig van een kan of een kruik (INV.NR.34).

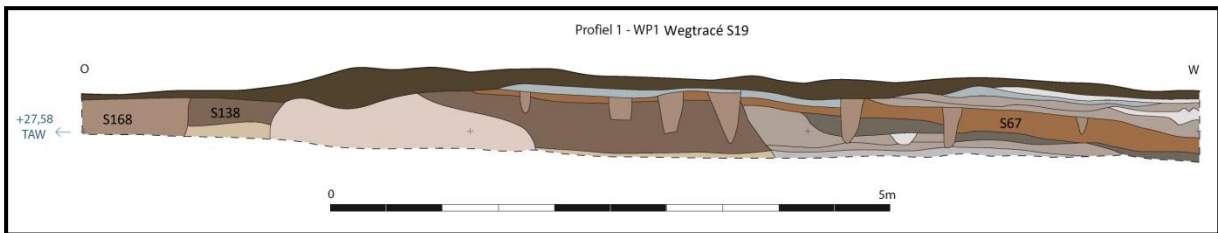


Figuur 69: Bovenaanzicht van het kruispunt van twee laatmiddeleeuwse wegtracés: links S19 met de donkere puinige vulling van een mogelijke tussenfase te zien en rechts S15, het naar het oosten afdraaiende wegtracé. Merk de blekere rechte lijnige karrensproen op.





Figuur 70: Zicht op profiel 1 met de donkere puinige tussenfase tussen de twee lichtgrijze wegtracé fases.



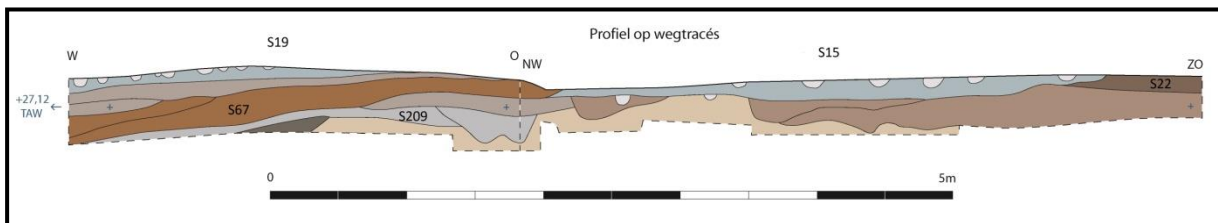
Figuur 71: Tekening van het volledige profiel 1, het zuidprofiel van WP1, zone 1. Links de volmiddeleeuwse kuil S168 met ernaast een vol/laatmiddeleeuwse ophogings/nivelleringslaag. Rechts zijn de twee fasen van het wegtracé S19 te zien met daartussen S67. Centraal ook nog een stukje van het éénfasige wegtracé S15. De paalkuilen erdoorheen betreffen wellicht postmiddeleeuwse palen voor marktkramen.



Figuur 72: detailfoto van het bovenste deel van wegtracé S19 met een fijne golvende gelaagdheid van opeenvolgende fasen aangelegd en gecompacteerd lichtgrijs zand. Binnen deze eerste fase zijn ook duidelijk meerdere aanlegfasen (minstens 4, mogelijk 5) te zien waarin ook karrensporen te zien zijn.



Figuur 73: Andere zijde, noordprofiel, op S19 met de donkere puinige tussenlaag S67 en eronder opnieuw duidelijke witgrijze langwerpige karrensporen.



Figuur 74: Tekening van het noordprofiel op de beide wegtracés in WP1. Gezien de dikte en de duidelijke verschillende heraanleg fases is S19 duidelijk een pak langer en intensiever in gebruik geweest ten opzichte van de éénfasige S15.

### 6.1.3.2.1.2. Vondsten

#### 6.1.3.2.1.2.1. Aardewerk

Tussen beide grote gebruiksfases van wegtracé S19 bevond zich een puinige donkere tussenlaag (S67). Onder het erin aangetroffen aardewerk bevonden zich twee wandscherven in Raeren steengoed met één groot bodemfragment. Daarnaast werden uit S67 ook drie scherven grijs aardewerk gevonden, waarvan twee oren van een vuurklok. Samen kan het ensemble in de 15<sup>de</sup>-16<sup>de</sup> eeuw gedateerd worden.<sup>66</sup> In dit pakket zaten ook redelijk wat grote oranje tegelfragmenten en leisteenfragmenten en enkele grote baksteenbrokken.

In de fase eronder (S209) zat eveneens nog aardewerk. Het gaat om één rand, één oor (van een vuurklok) en drie wandscherven in grijs aardewerk en vier wandscherven in rood geglaazuurd aardewerk (INV.NR.60).

<sup>66</sup> Identificatie en datering door Gwendy Wyns.



De 14C datering op een stukje dierlijk bot (INV.NR. 250), gevonden in de bovenste gebruiksfase, klokte voor 90,7% zekerheid af tussen 1240 en 1285.<sup>67</sup>



Figuur 75: Aardewerk gevonden in S19 (INV.NR.34): 8 grijze wandscherven en één stukje vroegrood van een kan of een kruik.

---

<sup>67</sup> Zie bijlage 3, Boudin M., 2020, RICH-28468.



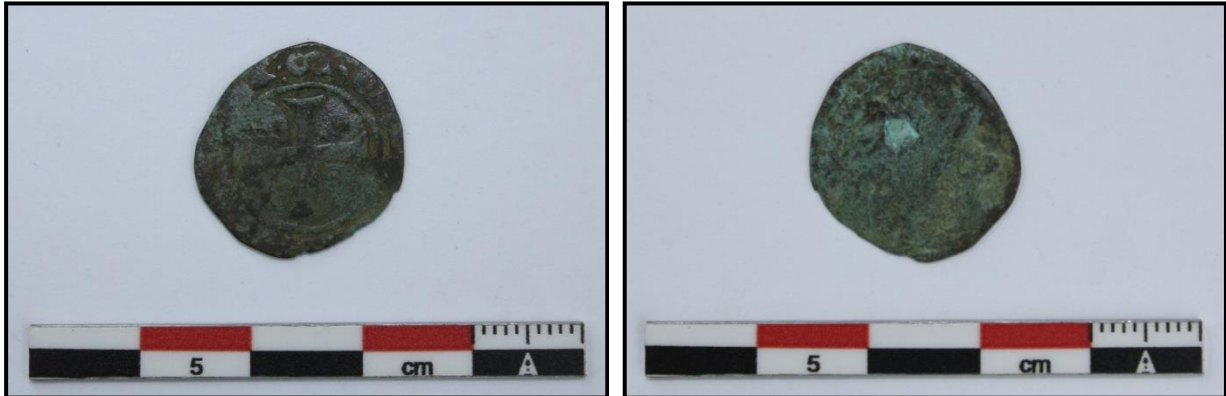
Figuur 76: Aardewerk gevonden in laag 67: 2 wandscherven in Raeren steengoed, 2 fragmenten van een handvat in grijs aardewerk van een vuurklok en nog 2 scherven in grijs aardewerk (INV.NR. 50)



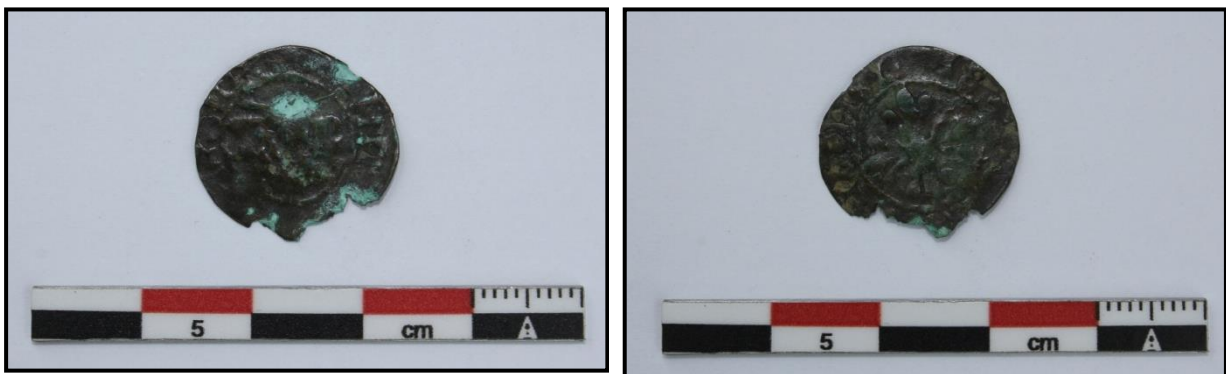
Figuur 77: Aardewerk gevonden in laag S209, deel uitmakend van wegtracé S19, daterend in de late middeleeuwen: 4 grijs aardewerk: 2 wanden, 1 oor en 1 rand en 4 scherven in rood geglaazuurd aardewerk (INV.NR.60).

### 6.1.3.2.1.2.2. Metaal

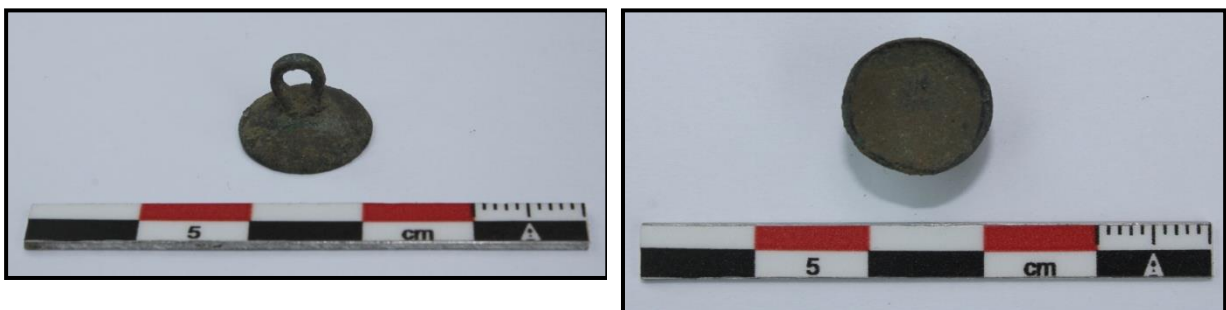
Uit de bovenste lagen van wegtracé S19 werden via metaaldetectie ook enkele metaalvondsten gerecupereerd. Twee muntjes kunnen in de 14<sup>de</sup> eeuw gedateerd worden (INV.NRS. 1 en 3). INV.NR. 2 betreft een knoopje met lusje bovenaan.



Figuren 78 en 79: INV.NR.1: Voor-en achterzijde van een 14<sup>de</sup>-eeuws miltje.



Figuren 80 en 81: INV.NR.3: Voor- en achterzijde van een 14<sup>de</sup>-eeuwse miltje, waarop 'Namen' te lezen valt.



Figuren 82 en 83: INV.NR.2: een knoopje met een lus bovenaan, wellicht een element van een kledingstuk.

Het resultaat van de 14C datering en de datering van het aardewerk dat in de verschillende lagen werd gevonden is niet eenduidig. Mogelijk heeft dit te maken met het langdurige gebruik van het tracé, de herhaaldelijke heraanleg en het intensieve gebruik. Het zand werd wellicht van elders aangevoerd, waardoor daar ouder materiaal in kan zitten. Een datering ervan gedurende de ganse late middeleeuwen lijkt aannemelijk.

In principe zou het interessant kunnen zijn om de westelijke rand van dit wegtracé te weten te komen. Dit zou zich onder de huidige Wichelse steenweg moeten bevinden. Een archeologische werfbegeleiding in de toekomst kan hier mogelijk duidelijkheid over geven.

#### **6.1.3.2.2. Wegtracé 2 (S15)**

Dit wegtracé was minder dik en was wellicht ook minder lang in gebruik en/of minder intensief ten opzichte van het N-Z georiënteerde tracé S19. Er valt ook slechts één aanlegfase in te herkennen. Het gaat om een licht groenig grijze zandlaag van zo'n 10 tot 25cm dikte. De breedte ervan was zo'n 3,5m en de weg draait mooi af naar het noordoosten ten westen van de toenmalige natuurstenen kerkhofmuur.

Er werden acht scherven in gevonden: zes grijze wandscherven, één grijs oor en één roodgeglazuurde scherf. Samen kunnen ze in de 14de-15de eeuw gedateerd worden.

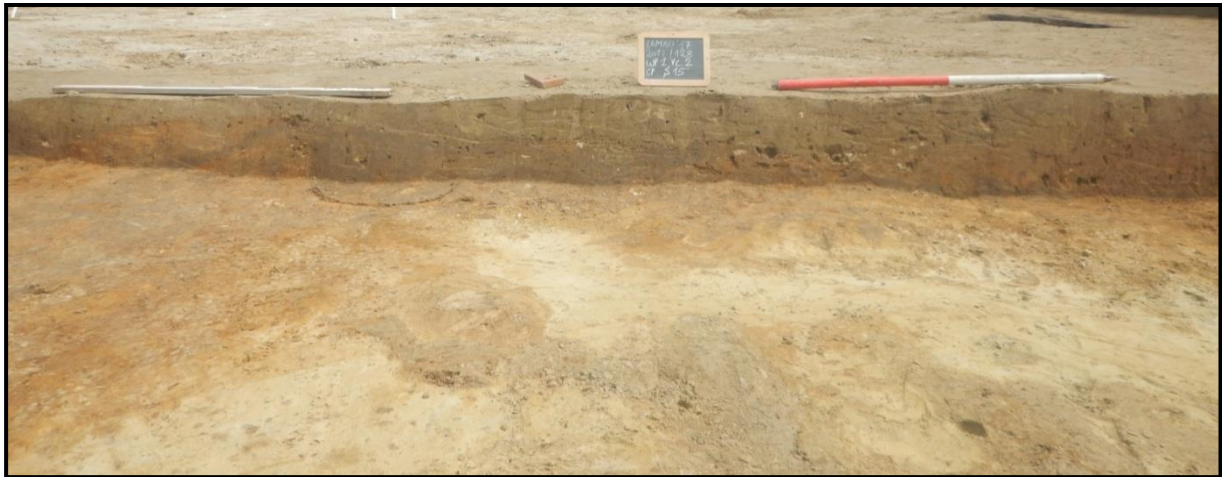
De 14C datering op een tand van een dier (INV.NR. 249) kwam met 95,4% zekerheid uit tussen 1210 en 1275.<sup>68</sup>

Bij het graven van de fonteinputten ten noorden van de kerk werd het verdere verloop van dit wegtracé in vakken 1 en 2 van WP8 herkend. Bij het manueel verdiepen naar een volgend vlak werd redelijk wat materiaal uit deze laag (S651) gerecupereerd. Naast vol- en laatmiddeleeuws aardewerk (INV.NRS. 214, 215 en 216) werden hierin ook enkele metaalslakken gevonden (INV.NR.344).

---

<sup>68</sup> Zie bijlage 1, Boudin M., RICH-28474.





Figuur 84: Zicht op het profiel op wegtracé S15.



Figuur 85: INV.NR.33: 14<sup>de</sup>-15<sup>de</sup>-eeuws aardewerk gevonden in wegtracé S15.

#### **6.1.3.2.3. Wegtracé 3 (S296)**

Wegtracé 1 (S19) vormt ter hoogte van WP1 een kruispunt met wegtracé 2. Na het afwerken van WP1 werd WP2 opgelegd. Het was te verwachten dat het N-Z gerichte wegtracé zou doorlopen. Er waren iets minder duidelijke karrensporen op te zien, maar de compacte lichtgrijze laag was gelijkaardig als deze van de bovenste laag van S19. In



het uiterste zuiden van WP2 maakte dit wegtracé een bocht naar het oosten toe en het loopt wellicht nog onder de huidige Nieuwstraat door.

In S296 werd een drinknap uit Sieburg steengoed gevonden die gedateerd kan worden tussen het tweede kwart van de 14<sup>de</sup> eeuw en de eerste helft van de 16<sup>de</sup> eeuw (INV.NR.138).

Bij de aanleg van een tweede vlak in WP2, kwam een onregelmatige ontginningszone tevoorschijn die zich deels onder wegtracé S296 bevond (S348). Het aardewerk dat daarin werd gevonden, valt te dateren tussen de 13<sup>de</sup> en de 15<sup>de</sup> eeuw. Dit zou betekenen dat een datering van de weg in de 13<sup>de</sup> eeuw niet meer mogelijk is. Het gebrek aan eenduidigheid in de datering van wegtracés is een vaker voorkomend probleem. Door het langdurige gebruik en de herhaaldelijke heraanleg, met ook grond die van elders werd aangevoerd, wordt er in langdurig gebruikte wegtracés vaak materiaal uit verschillende periodes gevonden.

In elk geval vormen deze oude wegtracés de laatmiddeleeuwse voorlopers van het huidige stratenpatroon, waarbij S19 als de meerfasige voorloper van de Wichelse steenweg en S296 als de voorloper van de huidige Nieuwstraat kan gezien worden.

In 1897 gaven De Potter en Broeckaert nog als verklaring voor de naamgeving van Lede de verwijzing naar een nederzetting ontstaan langs een weg.<sup>69</sup> De toponymische verklaring van Lede gaat volgens Gysseling echter eerder terug op het Germaanse woord voor heuvelhelling Hleitha/Letha.<sup>70</sup>

In elk geval bevond er zich voor de kerk te Lede in de Late Middeleeuwen een kruispunt van wegen. De N-Z weg verbond Lede wellicht met de Schelde en de twee wegen die naar het oosten afdraaien verbonden Lede wellicht met Aalst/Hofstade en de Dendervallei. Deze beide waterlopen zullen een belangrijke rol gespeeld hebben in de verspreiding en het transport van de in de Late Middeleeuwen alom gekende Leedse steen die in de nabijgelegen steengroeves ontgonnen werd. Deze Leedse steen werd in het verleden gebruikt voor de bouw van heel wat kerken in de nabije en verdere regio.<sup>71</sup> Gezien de verschillende extractiekuilen die op de markt uit de Volle en Late Middeleeuwen gevonden werden, was het duidelijk dat de mensen goed wisten dat er op geringe diepte bruikbare zandsteenbanken te vinden waren. Een verder diepgaand

---

<sup>69</sup> De Potter en Broeckaert, 1897, p.6.

<sup>70</sup> De Brouwer J., 1963, p.3.

<sup>71</sup> De Brouwer J., 1963, pp.250-528.

onderzoek van de rol en het belang van de Leedse steen voor de ontwikkeling van Lede zou interessante informatie kunnen opleveren.



Figuur 86: Zicht vanuit het noorden op vlak 1 in WP2. Rechts is de lichtgrijze compacte laag van wegtracé 3 (S296) te zien.



Figuur 87: Zicht op het uiterste zuiden van vlak 1 van WP2. Wegtracé S296 buigt duidelijk af naar het oosten en kan daarmee als een voorloper van de huidige Nieuwstraat gezien worden.

### 6.1.3.3. Een eind 13<sup>de</sup>-14<sup>de</sup>-eeuws gebouw met grote haard/ovenstructuur

Bij de aanleg van het eerste vlak in WP1 kwam vrijwel meteen onder de kasseien van de markt een grote oranje zwarte verkleuring tevoorschijn. De lengte was ongeveer 4,5m en de breedte 2m. De vorm was enigszins ovaal of achtvormig. Aan de rand van beide cirkels bevond zich oranjezwart verbrande leem. De binnenste vulling bestond eerder uit licht bruingrijze compacte zandleem.

Er werd meteen gedacht aan de restanten van een haard of een oven. Aangezien er rond deze haard of oven verschillende kuilen te zien waren, was het mogelijk dat deze deel zou hebben uitgemaakt van een groter gebouw waarbij de zijkanten gestut werden met houten palen.

Om deze structuur beter te kunnen begrijpen werden eerst alle omliggende sporen door middel van coupes onderzocht. Na het couperen van deze mogelijke paalkuilen in vlak 1 bleef enkel de kuil S103 over die een duidelijk verband kon hebben met de oven- of

haardstructuur. De meeste andere waren duidelijk van recentere – postmiddeleeuwse – oorsprong. Uit kuil S103 werden twee wandscherven, vervaardigd uit grijs lokaal aardewerk, gerecupereerd (INV.NR.54).

Vervolgens werd de haard/ovenstructuur onderzocht via de kwadrantenmethode, waarbij er getracht werd om de opbouw ervan door middel van één lange N-Z en twee dwarse O-W profielbanken beter te begrijpen. Al snel werd daarbij op een verharde oranje lemen vloer of onderkant gestoten. Deze werd eerst volledig vrij gelegd, waarbij de profielbanken bleven staan (zie figuur 91).

Na het manueel verdiepen binnen in de haardstructuur, tot op de verharde oranje lemen onderkant, werd beslist om rondom de haard/ovenstructuur een tweede vlak aan te leggen. Daarbij tekenden zich verschillende duidelijkere mogelijke paalkuilen af (zie figuren 93 en 94). Deze werden gecoupeerd. Een echte duidelijke lijn of structuur kwam daarbij echter niet tevoorschijn. Sommige verschilden ook qua vulling.

Vervolgens werden de profielen dieper gezet, tot onder de oranje zwart verbrande onderkant. Het weinige aardewerk, zowel uit de paalkuilen als uit de oven/haardstructuur zelf, kon gedateerd worden in de late middeleeuwen. Om meer zekerheid over de datering te hebben, werd een 14C datering uitgevoerd op een stukje dierlijk bot (INV.NR. 247) dat binnen de vulling van S9 werd gevonden. Daaruit blijkt dat dit met 95,4% zekerheid te dateren valt tussen 1280 en 1400.<sup>72</sup>

Er kon niet met zekerheid opgemaakt worden of er een koepelvormige lemen bovenstructuur was geweest. Ook de functie ervan kon niet met zekerheid achterhaald worden. Gelijkaardige structuren werden tot op heden in Vlaanderen nog niet gevonden.<sup>73</sup> Eén van de hypothesen is dat deze oven/haardstructuur, gezien de grote afmeting en de locatie vlakbij de kerk, op het kruispunt van twee wegen, ten dienst van de ganse gemeenschap stond. Gaat het mogelijk om een bak(kers)huis?

---

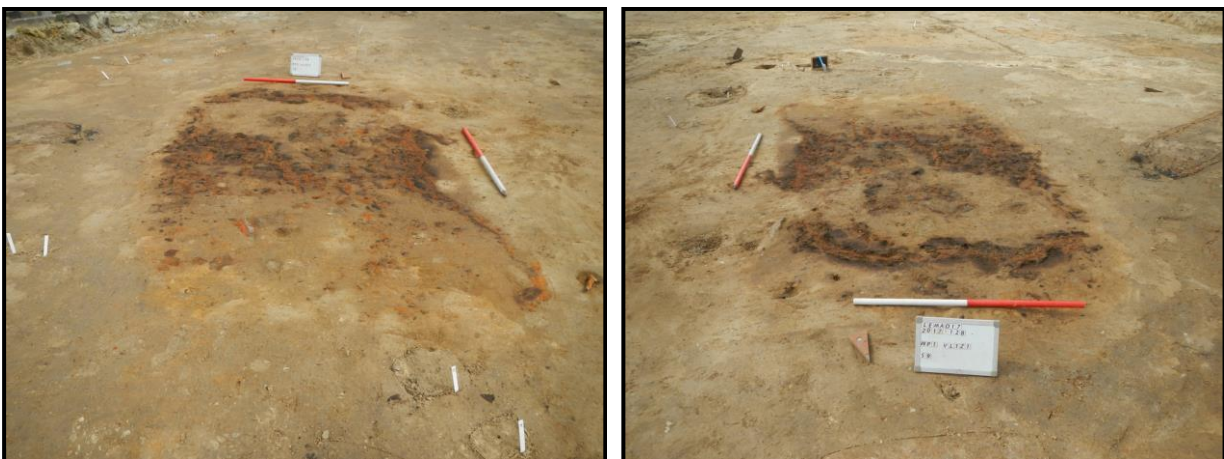
<sup>72</sup> Zie bijlage 1, Boudin M., 2020, RICH-28375.

<sup>73</sup> Er werd reeds tijdens het veldwerk contact opgenomen met zowel Koen De Groote (onderzoeker bij Onroerend Erfgoed) en Prof. Wim De Clercq (UGent), maar zij hadden ook geen weet van gelijkaardige oven/haardstructuren.



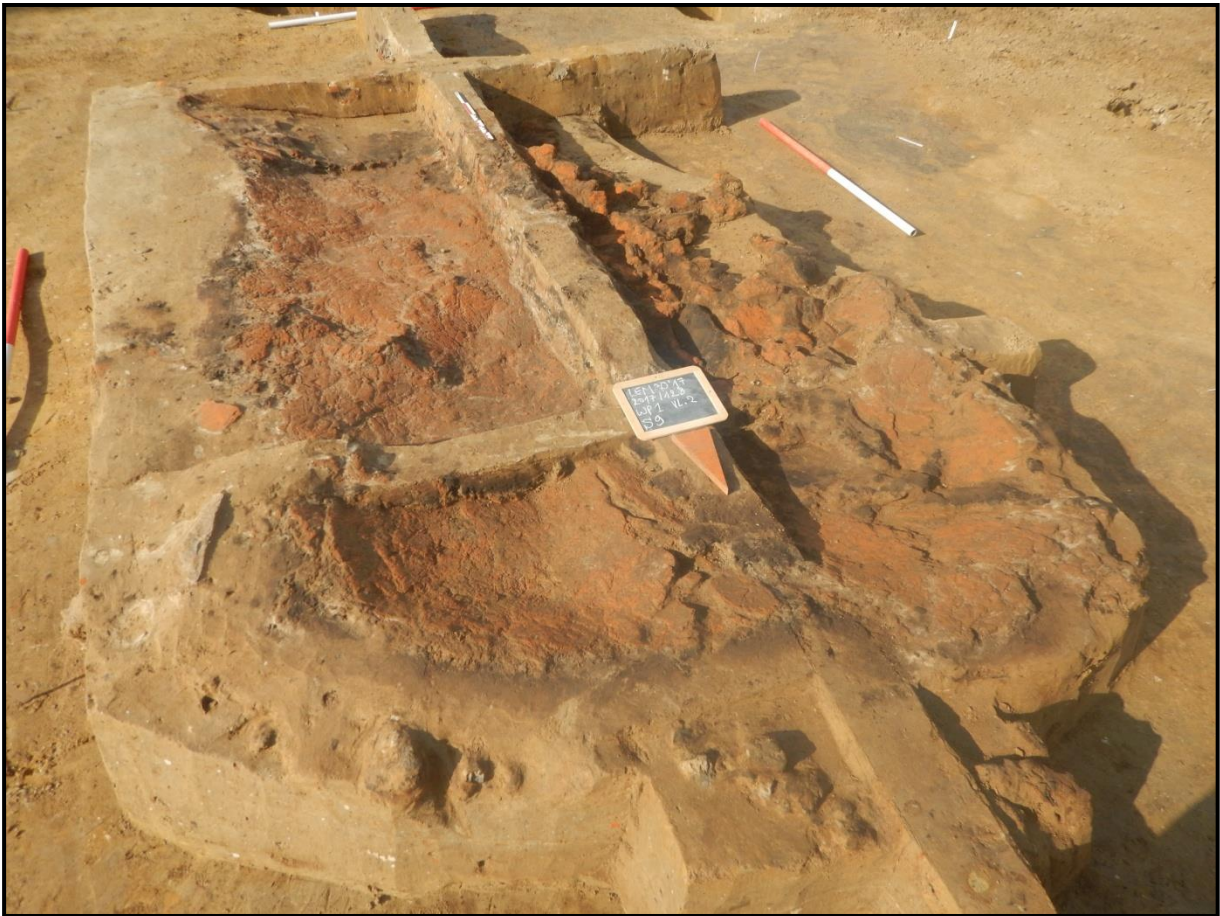


Figuur 88: Zicht vanuit het zuiden op het noordelijke deel van vlak 1 in WP1. Daarop valt de ovaal/achtvormige haard- of ovenstructuur te herkennen en bevindt deze zich ook mooi tussen wegtracé 1 en 2.



Figuren 89 en 90: Detailzicht op de oven/haardstructuur in vlak 1.





Figuur 91: Zicht op de licht komvormige of ingezakte verharde oranje lemen vloer van het mogelijke laatmiddeleeuwse gebouw in het noorden van WP1.



Figuur 92: Coupefoto van de paalkuil S103 die zich reeds in vlak 1 aftekende.



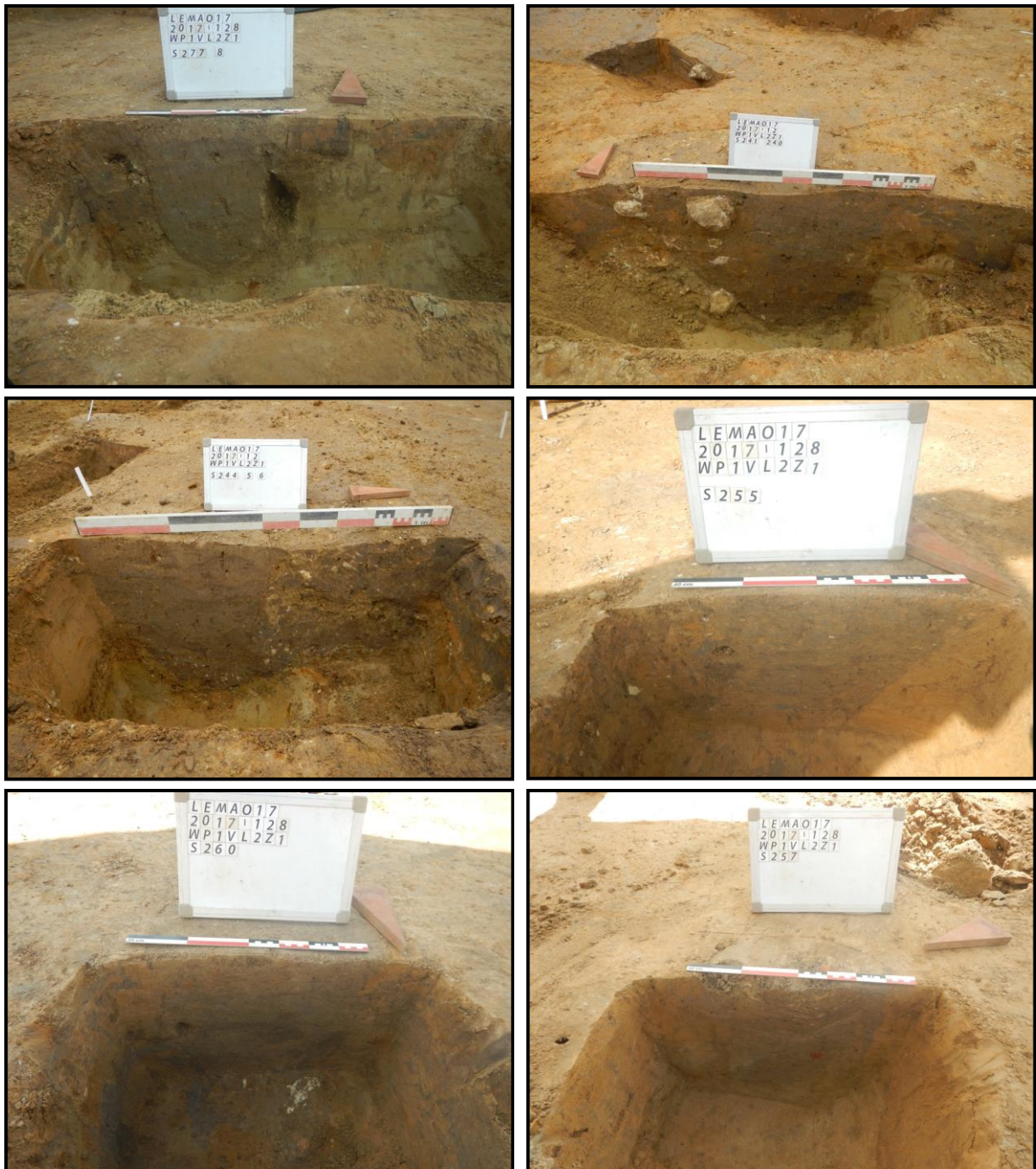


Figuur 93: Overzicht op het aangelegde tweede vlak rondom de haardvloer waarbij verschillende mogelijke paalkuilen toebehorend aan een constructie boven de haard/ovenstructuur, tevoorschijn kwamen.



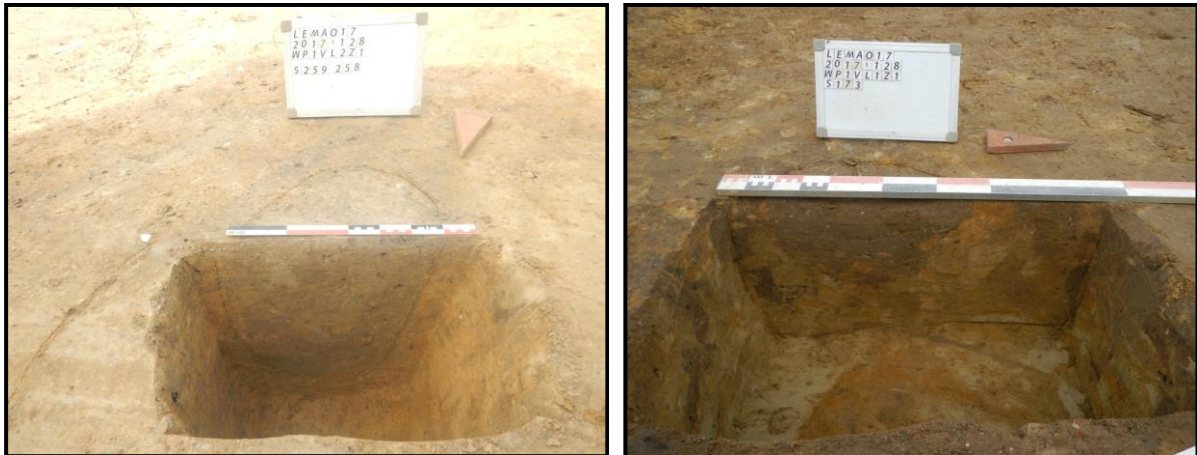
Figuur 94: Zicht op de deels gecoupeerde haard/ovenstructuur met de omliggende coupes op enkele mogelijke bijhorende paalkuilen.





Figuren 95 tot en met 100: Coupefoto's van de verschillende mogelijke paalkuilen die zich rond de  
haardstructuur in vlak 2 aftekenden (S277/278, S240/241, S244/245, S255, S260, S257).

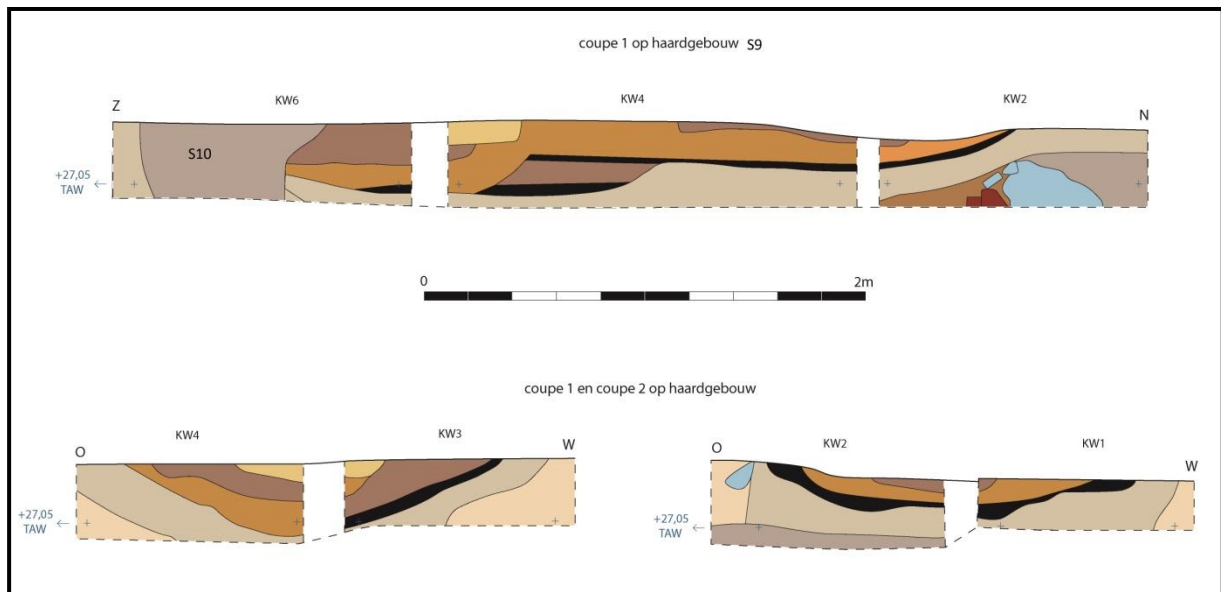




Figuren 100 tot en met 102: Coupefoto's van de verschillende mogelijke paalkuilen die zich rond de haardstructuur in vlak 2 aftekenden( S277/278, S240/241, S244/245, S255, S260, S257, S258/259 en S173).



Figuur 103: Coupe op het oostelijk van de twee centrale kwadranten van de oven/haardstructuur S9. De onderkant en rand ervan vertoont duidelijk sporen van verhitting.



Figuur 104: Coupetekening van de verschillende profielbanken binnen de laatmiddeleeuwse haard/ovenstructuur. Deze werd gevormd door gele en lichtbruine leemlagen met eronder een oranje verbrande vloer of onderkant waar zich nog een zwart geblakerde leemlaag onder bevond. Vervolgens waren er al delen te zien van de sleutelgatvormige onderliggende kuil (S368) met lichtgrijze heterogene vulling.



Figuur 105: Aardewerk uit S9 (INV.NR.29 en 30) grijs aardewerk met onder andere een oor van een kan uit de late middeleeuwen.

#### **6.1.3.4. Andere sporen**

Verder werden in zone 2 nog enkel andere sporen gevonden die in deze tweede laatmiddeleeuwse fase gedateerd kunnen worden.

Ten eerste is er de gehele lichtbruine laag, die op het terrein als ophogings/nivelleringslaag kan gezien worden. In WP1 werd deze gevormd door laag S22 en S138 (zie figuren 71 en 74: profiel 1 en het profiel op wegtracés 1 en 2).

In WP2 werd deze laag S295 genoemd. Na het verdiepen tot vlak 2 werd duidelijk dat er in die zone ook redelijk wat vergraven moet zijn geweest. Daarbij kwam een grote grillig gevormde ontginningszone tevoorschijn (S348). De ontstane oneffenheden dienden erna opnieuw opgevuld en genivelleerd te worden, met name voor de aanleg in deze zone van wegtracé 3.

De coupe op S348 toont opnieuw een onscherpe rand en een wat onregelmatige onderzijde. Het aardewerk dat erin werd gevonden kan gedateerd worden tussen de 13<sup>de</sup> en de 15<sup>de</sup> eeuw. Onder INV.NR.150 kan een platte bodem op enkelvoudige standvinnen en een bodem op standring, beiden in grijs aardewerk, gevonden worden. Ook werden in dezelfde context een rood geglazuurde oor van een vuurklok en een stuk van een grape met sporen van roet door verbranding gevonden.

Ook enkele losse paalkuilen worden in deze tweede laatmiddeleeuwse fase gedateerd. Het gaat onder andere om S181 dat zichtbaar werd in een stukje waar reeds in vlak 1 van WP1 al moederbodem tevoorschijn kwam. Ook kuilen S173 en S174 in WP1 en kuilen S332, S333, S324, S325, S291, S292 en S293 kunnen als afzonderlijke paalkuilen gezien worden. Deze kunnen mogelijk wel teruggaan op een plattegrond, maar deze kon door de verschillende jongere vergravingen en verstoringen niet meer herkend worden.





Figuur 106: Zicht op vlak 2 in WP2 met de bruine gevulde centrale grillig gevormde 'extractiezone' S348.



Figuur 107: Coupe op de extractiezone S348 in WP2 die weer opgevuld was met bruine zandleem waarin 13<sup>de</sup> tot 15<sup>de</sup>-eeuws materiaal in zat.





Figuur 108: Vlakfoto en coupéfoto van paalkuil S181 in het zuidoosten van WP1.

### 6.1.3.3. Late middeleeuwen: Fase 3

Een mogelijk derde laatmiddeleeuwse fase wordt gevormd door enkele langwerpige kuilen, die alle gekenmerkt worden door een oranjezwart verbrande rand. De interpretatie ervan is echter onduidelijk. Het gaat in totaal om vijf sporen. Het weinige aardewerk dat erin gevonden werd komt uit op de overgang van de late middeleeuwen naar de nieuwe tijd, ergens in de 15<sup>de</sup>-16<sup>de</sup> eeuw dus.

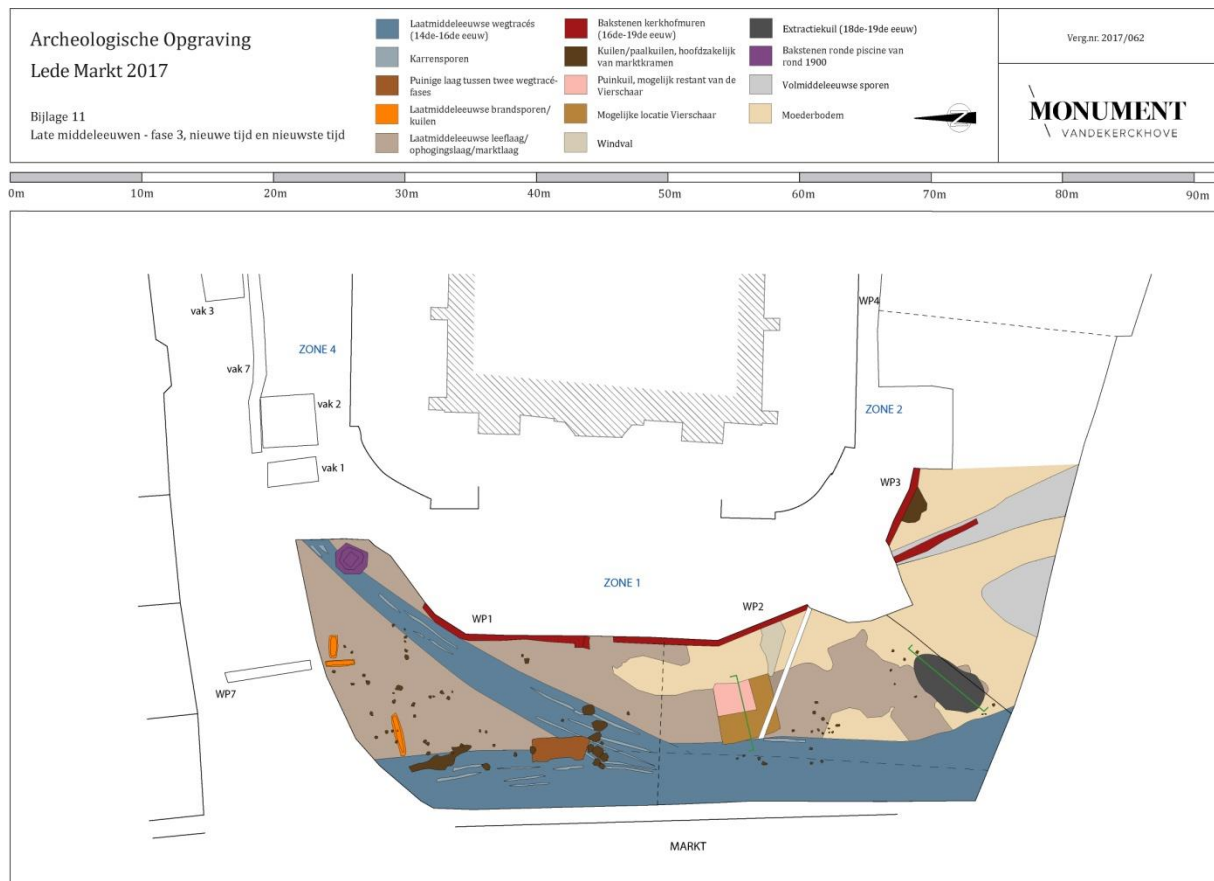
In vlak 1 van WP1 gaat het om S6, S7 en S25. Ze kenmerken zich door hun langwerpige vorm met een oranjezwarte rand en een grijze vulling. Door hun gelijkaardige kleur werden ze in eerste instantie geassocieerd met de haardstructuur S9, waarrond ze zich ook aftekenden. Het aardewerk lijkt echter iets jonger dan S9. Hun langwerpige vorm, geringe diepte, vlakke onderkant en brandsporen (oranjezwart verbrande leem) wijzen mogelijk op een soort van mini-oventje of minstens een plaats waar verhitte plaatsgreep.

Uit S25 werden 2 rood geglazuurde wandscherven en 1 steengoed (Raeren) gevonden (INV.NR.38). Uit S6 werden twee wandscherven in grijs aardewerk gevonden en één klein randje van rood geglazuurd aardewerk (INV.NR. 27 en 46).

Ook in vlak 1 van WP2 kwamen twee gelijkaardige afgeronde langwerpige kuilen tevoorschijn (S288 en S289). S289 bevatte redelijk wat aardewerk. In de bleke heterogene lichtgrijze vulling werden twee grijze wandscherven gevonden (INV.NR. 130), drie rood geglazuurde wandscherven (INV.NR.143), een stukje pijpaaarde (INV.NR.144), een stukje glas (INV.NR. 297) en wat verbrand en onverbrand dierlijk bot.

In de heterogene laag eronder (S328) werden acht bodemfragmenten en drie wandscherven van een kan in grijs aardewerk gevonden. Deze kan wellicht gedateerd worden in de 14<sup>de</sup> eeuw en geassocieerd met de grote onderliggende ontginningszone S348.

Bij het couperen van S288 kwam in de omliggende bruine zandige laag S295 een hondenskelet tevoorschijn (S335). Bij dit hondenskelet werden zeven scherven in steengoed gevonden, zes van het type Raeren en één van het type Langerwehe. Daarnaast ook één rand van een kan in grijs aardewerk van het type L131, te dateren tussen 1325 en 1400.<sup>74</sup> Ze werden geïnventariseerd onder INV.NR. 149, die wellicht weer eerder met de voorafgaande demping van de ontginningsfase (S348) geassocieerd kunnen worden.



Figuur 109: Grondplan met daarop de sporen uit de derde fase van de Late Middeleeuwen, uit de Nieuwe tijd en uit de Nieuwste tijd.

<sup>74</sup> De Groote K., 2008A, p.173.





Figuur 110 (boven links): Twee langwerpige oranjezwarte verbrande sporen (S6 en S7) uit de derde fase van de late middeleeuwen en twee kleine ronde postmiddeleeuwse paalspoortjes.

Figuur 111 (links tweede rij): Coupes op de langwerpige kuil met oranjezwart verbrande rand S7

Figuur 112 (boven rechts): Zicht op de langwerpige kuil S25, met aan de rand ervan, de oranje zwart verbrande verkleuring, vermoedelijk als gevolg van verhitting.

Figuur 113 (rechts tweede rij): Coupes op S25.

Figuur 114 (links derde rij): Zicht op sporen S288 en S289 in vlak 1 van WP2.

Figuur 115 (rechts derde rij): Coupe op kuil S288 met opnieuw brandsporen aan de rand.

Figuur 116 (linksonder): Coupe op S289 met eronder een heterogenen laag die met de vulling van de onderliggende ontginningszone kan geassocieerd worden.

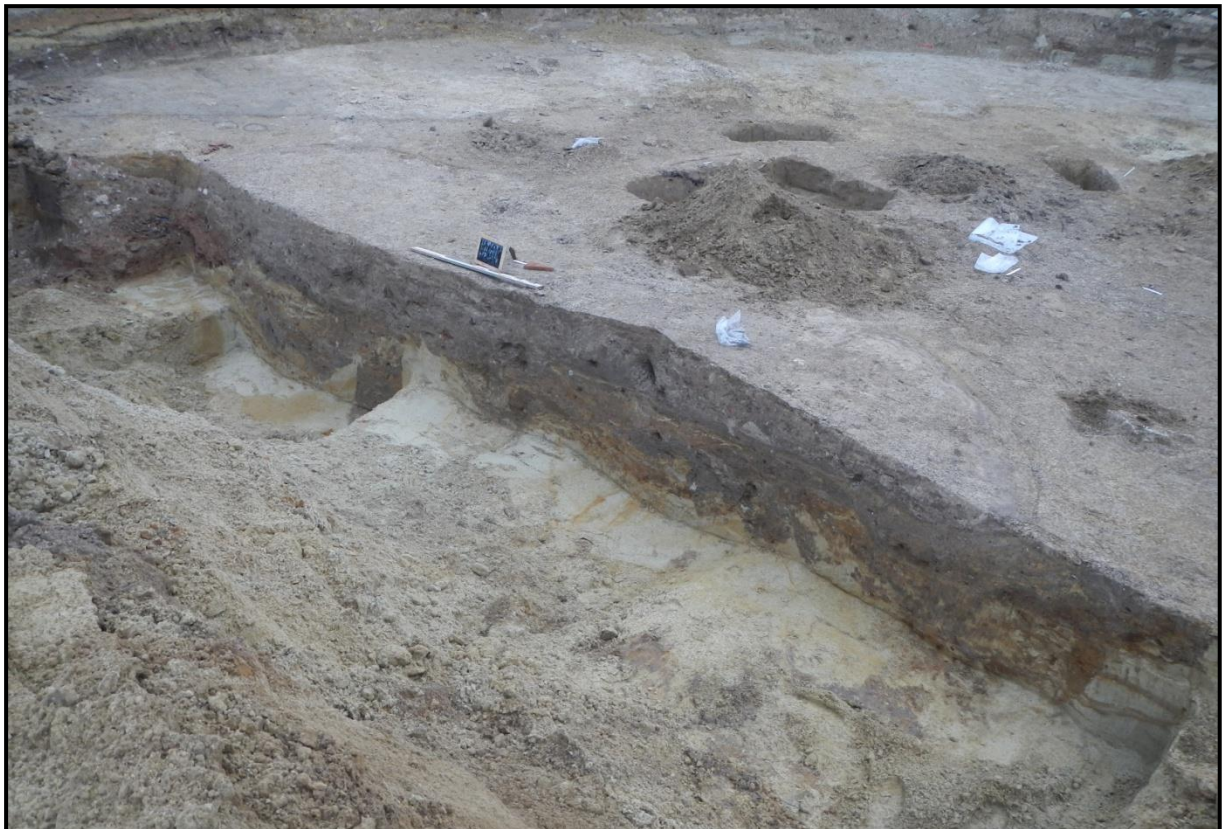
Figuur 117 (rechtsonder): Zicht op het vrijgelegde hondenskelet S335 in WP2.



#### 6.1.4. Postmiddeleeuwen

##### 6.1.4.1. Ontginning

In WP2 tekende zich in vlak 1 een vrij grote ovaalvormige kuil (S294) af. Op basis van de grillige onderkant gaat het vermoedelijk opnieuw om een ontginningszone voor het witte Leedse zand en/of de Leedse steen. De vondsten wijzen op een datering tussen de 16<sup>de</sup> en de 19<sup>de</sup> eeuw. Twee fragmenten van een rood geglazuurde pan met volle steel (INV.NRS. 131 en 132) kunnen gedateerd worden tussen de 17<sup>de</sup> en de 19<sup>de</sup> eeuw. Daarnaast bevond er zich ook een stuk majolica en steengoed van het type Raeren en Westerwald in deze context. Een penning kan mogelijk eerder gedateerd worden in de 15<sup>de</sup>-16<sup>de</sup> eeuw (INV.NR.25).



Figuur 118: Zicht op de coupe op de vrij grote ovaalvormige extractiekuil S294.



### 6.1.4.2. Resten van marktkramen?

Op het grondplan van de late middeleeuwen fase 3 en de nieuwe tijden zijn heel wat kleine paalkultjes te zien. De meeste hadden een bleke losse heterogene vulling. Mogelijk gaat het om resten van tijdelijke (markt)kraampjes.



Figuren 119, 120 en 121: Enkele van de kleinere postmiddeleeuwse marktkraampaltjes in het noorden van WP1.

### 6.1.4.3. De Vierschaar

In WP2 bevond zich een rechthoekig uitbraakspoor (S329) van ca. 2,5 op 1,5m dat vol baksteenpuin zat. Samen met het ten westen en ten zuiden aangrenzende bleke spoor S330 vormden deze samen een vrijwel perfect vierkant. De vorm en de locatie riepen vragen op naar een mogelijke interpretatie van deze sporen. Op een historische kaart is net op deze locatie de Vierschaar te zien (zie figuur 15). Daarop is ten zuidwesten ook een boom te zien. Een mogelijke boomval (S334) werd echter herkend ten zuidoosten van de vierkante structuur. In deze boomval werd een wandscherfje in grijs aardewerk gevonden (INV.NR.148).

De coupe op de vierkante structuur maakte duidelijk dat zowel S329 als S330 ongeveer 1,3m diep gingen en zowel rechte wanden als een vlakke onderkant hadden. De kuil stopte ter hoogte van een kalkzandsteenbank van Leedse steen. Onder het puin kwam in S329 wat bruine minder puinige zandleemgrond tevoorschijn, terwijl S330 vrijwel helemaal uit heterogene lichtbruine en geel gevlekte zandleem bestond. Uit S330 konden enkele scherven gerecupereerd worden: INV.NR. 147 bevat een stuk van een teil in grijs aardewerk met een gietsneb. Volgens Koen De Grootte kan deze gedateerd worden tussen 1300 en 1450 met een hoogtepunt tussen 1300 en 1375.<sup>75</sup> INV.NR.141 betreft een fragment van een kan in grijs aardewerk. Aangezien dit spoor deels doorheen het wegtracé S296 en door de ontginningszone S348 gegraven werd, dient er rekening mee gehouden te worden dat dit aardewerk residueel kan zijn. In het puin van S329 zat namelijk ook een fragment van rood geglazuurd aardewerk (INV.NR.146) dat eerder in de 18<sup>de</sup>-19<sup>de</sup> eeuw te dateren valt. Mogelijk valt dit te linken met de afbraak van de Vierschaar.

Vooraf door de weergave op de kaart uit 1629 (zie figuur 15) verschijnt het beeld van een door 4 banken ingesloten ruimte in de schaduw van een oude boom, waar recht werd gesproken. De locatie voor de Sint-Martinuskerk, op een kruispunt van twee wegen was dan ook ideaal. Door de combinatie van de tekening ervan op een historische kaart en de archeologisch geattesteerde vierkante vorm die zich net op die plaats bevond, is de interpretatie als Vierschaar aannemelijk.

Een nog op zijn originele plaats bewaarde vierschaar is deze die zich op de grens van Bevere (gemeente Oudenaarde) en Moregem (gemeente Wortegem-Petegem) bevindt, aan de Oudenaardseweg (zie figuur 124). Deze lag oorspronkelijk bij de ingang van een

---

<sup>75</sup> Zie De Grootte K., 2008A, p.262, L57A.

verdwenen dreef die leidde naar het nu verdwenen kasteel of de heerlijkheid van Volkaersbeke. Deze Vierschaar gaat vermoedelijk terug op een exemplaar van rond 1600 en werd eind 19<sup>de</sup> eeuw gerestaureerd.<sup>76</sup> Een replica van deze vierschaar werd te Bokrijk gebouwd.<sup>77</sup> Een gelijkaardig fragment van een andere Vierschaar werd in het nabijgelegen Asper (gemeente Gavere) gevonden. Het originele stuk werd ook daar deel van een replica die zich op het huidige Carlos Dierickxplein bevindt.<sup>78</sup>



Figuur 122: Zicht vanuit het noorden op vlak 1 van WP2. Centraal de vierkante structuur die een stukje verstoord werd door een recente riolering. Gezien de locatie en de vorm zou dit spoor kunnen overeenkomen met de Vierschaar van Lede die op een 16<sup>de</sup>-eeuwse historische kaart te zien is.

---

<sup>76</sup> <https://inventaris.onroenderfgoed.be/erfgoedobjecten/27390>

<sup>77</sup> <https://beeldbank.onroenderfgoed.be/images/226568>

<sup>78</sup> <https://inventaris.onroenderfgoed.be/erfgoedobjecten/36018>





Figuur 123: Coupe op de vierkante structuur met links de baksteenpuinlaag (S329) met eronder een bruine zandleemlaag en rechts een heterogene geelbruine zandleemlaag (S330).



Figuur 124: Leenrechtbank 'Groene Vierschaar' gelegen aan de grens van Moregem (Wortegem-Petegem) en Bevere (Oudenaarde).



## 6.2. De kerkhofzone

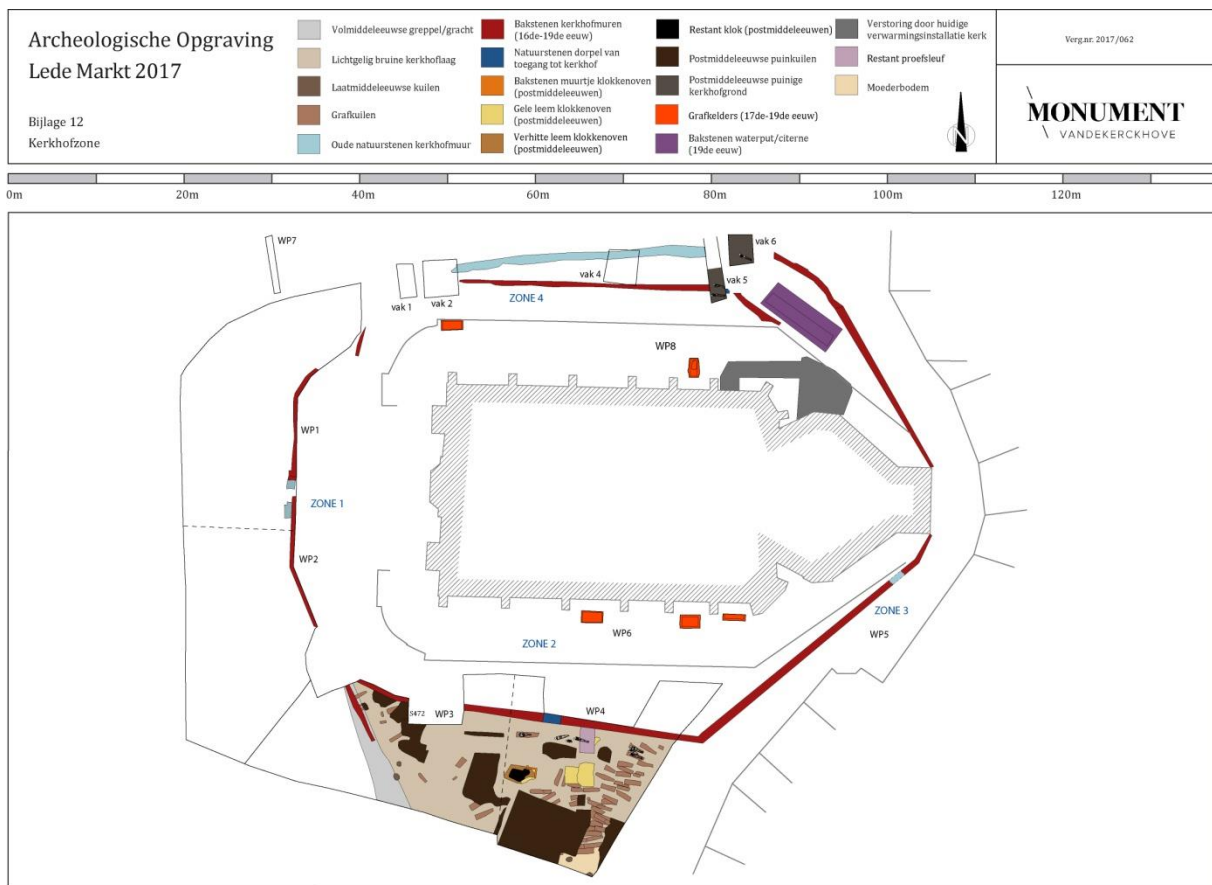
Gezien de beperkte verstoring (-60cm) die de heraanleg van de markt als gevolg had, en omdat het vooronderzoek had aangetoond dat de eerste skeletten dicht tegen de kerk pas op -70/-80cm tevoorschijn kwamen, hoefden niet alle skeletten, aanwezig rond de kerk, opgegraven te worden. Enkel in de zone ten zuiden van de kerk, waar een geplande nieuwe riolering dwars door het oudere kerkhof zou gaan, moesten vooraf wel alle skeletten opgegraven worden. Zo kon er in die zone toch een compleet stratigrafisch zicht verkregen worden op het kerkhof. Daarbij was het uitkijken naar de bewaring, begravingdichtheid, datering en evolutie van het kerkhof. Het bijkomend fysisch antropologisch onderzoek, in combinatie met een stabiele isotopenanalyse, bracht ook veel informatie over de voormalige bewoners van Lede aan het licht.

Behalve in de zone van de nieuwe riolering, die dwars door het kerkhof ging ten zuiden van de kerk, werden ook ten noorden van de kerk enkele skeletten gevonden (WP8 vakken, vakken 5 en 6). Zij bevonden zich in de kleinere putten die voor de aanleg van de nieuwe fontein daar dienden gegraven te worden.

Belangrijk was ook dat door de archeologische begeleiding van de rioleringswerken ten oosten van de kerk en van de beperkte afgraving rond de kerk ten zuiden en ten noorden van de kerk, een vrijwel volledig zicht op de voormalige kerkhofmuren bekomen werd. Enkel de uiterste grens van de uitbreiding van het kerkhof ten zuiden van de kerk kon niet archeologisch vastgesteld worden.

Tijdens de opvolging van de beperkte afgraving direct rond de kerk werden ook enkele grafkelders ontdekt en geregistreerd. Ze dateren vermoedelijk tussen de 18<sup>de</sup> en de 19<sup>de</sup> eeuw. Door uiteindelijke afgraving in deze zone zo veel mogelijk te beperken konden deze grafkelders, na registratie ervan, *in situ* blijven.

Tot slot werden ten zuiden van de kerk ook enkele restanten aangetroffen die te maken hebben met het gieten van verschillende, vermoedelijk, 17<sup>de</sup>-eeuwse klokken.



Figuur 125: Grondplan met daarop alle sporen in vlak 1 binnen de kerkhofzone.

### 6.2.1. Stratigrafie

In het eerste aangelegde archeologische vlak in zone 2, WP3 en 4, tekenden zich op een TAW hoogte van +28,2m, vooral dan in het zuidoosten, heel wat rechthoekige grafkuilen af. In totaal gaat het voor vlak 1 al om een 50-tal grafkuilen. Enkel deze die binnen de zone van de nieuwe rioleringsgleuf zaten, werden verder onderzocht. Dat betekent dat er onder de huidige parking ten zuiden van de kerk, nog heel wat onopgegraven begravingen zitten.

Opvallend is dat al deze begravingen zich buiten de daar ook aangesneden kerkhofmuur bevinden. De datering van de kerkhofmuur in die zone valt, op basis van het gebruik van bakstenen gefundeerd op onregelmatige blokken natuursteen, te situeren tussen de 15<sup>de</sup> en de 17<sup>de</sup> eeuw. Op de historische kaarten uit de 17<sup>de</sup> (zie figuur 16) en 18<sup>de</sup> eeuw (zie figuur 17) is te zien dat het kerkhof ten zuiden van de kerk zich op dat moment verder zuidelijk uitstrekte, tot tegen de voorloper van de huidige Nieuwstraat. Op de eind 18<sup>de</sup> - eeuwse Ferrariskaart en de 19<sup>de</sup>-eeuwse atlas der buurtwegen wordt het kerkhof weer

kleiner weergegeven. Op de oudste historische kaart (zie figuur 15) uit 1629 lijkt het kerkhof ten zuiden van de kerk opnieuw beperkter in omvang weergegeven. Het was de vraag of deze verandering in kerkhofgrootte ten zuiden van de kerk ook archeologisch zou vastgesteld worden.

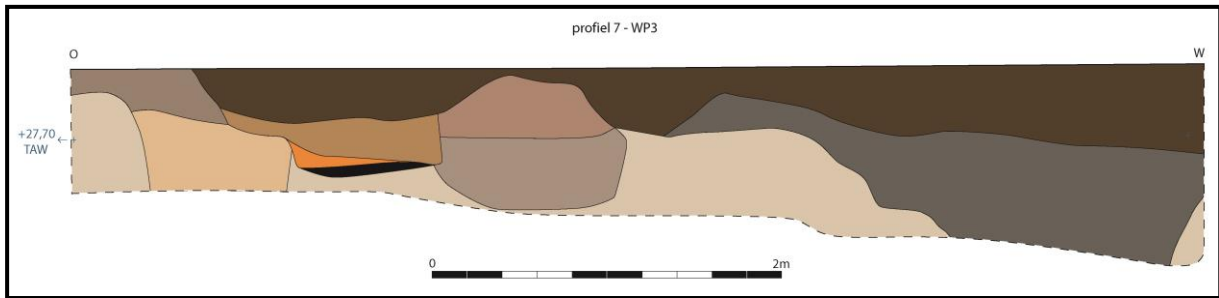
De stratigrafie of bodemopbouw binnen de nieuwe rioleringsleuf in zone 2 vertoont een vrij eenvoudige gelaagdheid. Een heel dik donkerbruin kerkhofpakket lijkt te ontbreken. Ook de dichtheid qua begravingen lijkt, ten opzichte van andere dorps- of stedelijke begraafplaatsen wel mee te vallen. Het is goed mogelijk dat een tijdelijke onderbreking van begraven in deze zone daar mede voor heeft gezorgd.

Op profiel 7 en profiel 8 is een vrij duidelijk verschil merkbaar tussen de postmiddeleeuwse laag, die donkerbruin is en waar meer baksteenbrokjes en kalkmortelbrokjes in zitten, en de lichtbruingrijze 'oudere' kerkhofgrond.

Een bijkomend gegeven binnen deze zone ten zuiden van de kerkhofmuur was de aanwezigheid van enkele restanten van gietputten waar vermoedelijk in de 17<sup>de</sup> eeuw klokken voor de kerk werden vervaardigd. Op profiel 7 is van één van de drie geattesteerde klokkenovens een restant te zien. De put daarvoor werd doorheen de oudere kerkhoflagen gegraven.



Figuur 126: Profiel 7, zuidprofiel in de sleuf in WP3, zone 2.



Figuur 127: donkerbruin: postmiddeleeuwse grond; lichtbruin/oranje/zwart: restant van een kuil/gietput van een postmiddeleeuwse klokkenoven; grijs/grijsbruin: laatmiddeleeuwse kerkhofgrond.



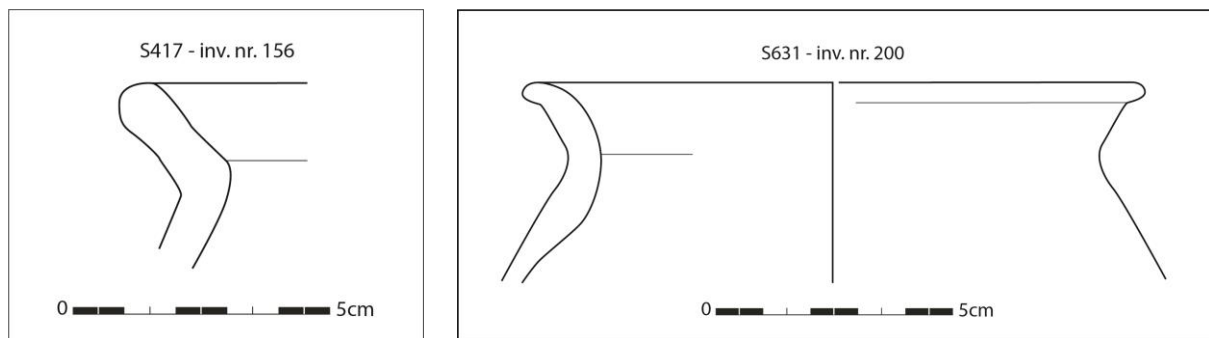
Figuur 128: Profiel 8, oostprofiel in de sleuf in WP3, zone 2, met zicht op het kerkhofpakket.



### 6.2.2. Residueel Karolingisch aardewerk

Net als in zone 1 werden ook binnen de kerkhofzone enkele residuele scherven gevonden. Opvallend was dat deze in de Karolingische periode gedateerd konden worden, een periode waar te Lede tot op heden zo goed als geen sporen of vondsten van teruggevonden zijn.

In twee grafkuilen (S417: INV.NR.156 en S490 INV.NR.176) in WP3 werd een Karolingische rand van een kogelpot gevonden. Ook in S631 in WP4, tussen skeletten S647 en S645 werd een bijgeschraapte Karolingische rand gevonden (INV.NR.200). Deze vallen alle te dateren tussen 800 en 975.<sup>79</sup>



Figuren 129 en 130: Tekeningen van het residuele Karolingisch aardewerk, gevonden in en tussen de grafkuilen in de sleuf voor de nieuwe riolering, ten zuiden van de kerk.

Het voorkomen van dit Karolingisch aardewerk in de kerkhofzone ten zuiden van de huidige Sint-Martinuskerk wijst in elk geval opnieuw op menselijke activiteit in deze periode. Of er in deze zone al begraven werd, kan niet met zekerheid gezegd worden. Het oudste met 14C gedateerde skelet was in een antropomorf graf begraven en dateert tussen 1110 en 1220.<sup>80</sup> De eerste vermelding van een kerkgebouw te Lede dateert van tussen 1019 en 1033, maar men vermoedt dat er reeds vroeger een kerkgebouw te Lede stond.<sup>81</sup>

---

<sup>79</sup> De Groote K., 2008A, p.197.

<sup>80</sup> Zie bijlage 4, Boudin M., 2020, RICH-28362 (INV.NR.82).

<sup>81</sup> De Brouwer J., 1963, p.341.

### 6.2.3. (*Extractie?*)kuilen

Tussen de begravingen door tekenden zich in de onderste niveaus (vlak 3 en 4) twee kuilen af.

Een met bleek zand gevulde heterogene kuil (S610) doorsneed duidelijk een oudere grafkuil. Daarin werden, naast grijs aardewerk, Rijnlands steengoed en wat bouw materiaal ook drie kleipijpjes gevonden (INV.NRS. 194, 207 en 324). Daardoor kan deze kuil niet vroeger dan de 16<sup>de</sup> eeuw gedateerd worden. Mogelijk werd deze kuil gegraven op het moment dat dit deel van het kerkhof even niet in gebruik was. Of het om een extractiekuil gaat of eventueel een deel is van een gietput voor het vervaardigen van een klok, kan door de beperkte opgraving ervan niet met zekerheid gesteld worden.

In kuil S646, gevuld met vrij homogene lichtbruingrijze zandleem, werden twee scherven grijs aardewerk gevonden (INV.NR. 205). Op basis daarvan kan deze kuil in de volle middeleeuwen gedateerd worden.



Figuur 131: Zicht op vlak 4 in de sleuf in WP4 met een aftekening van een rechthoekige grafkuil die door een de 16<sup>de</sup>-eeuwse kuil S610 wordt doorsneden. Bovenaan is de lichtgrijsbruine volmiddeleeuwse kuil S646 te zien.





Figuur 132: Coupe op de heterogene vulling van de postmiddeleeuwse kuil (S610) die doorheen de oudste skeletten van het volmiddeleeuwse kerkhof gegraven was.



Figuur 133: Coupe op de volmiddeleeuwse kuil S646 die gevuld is met compacte lichtgrijsig bruine zandleem.



#### *6.2.4. Volle middeleeuwen – overgang naar late middeleeuwen (12<sup>de</sup>-14<sup>de</sup> eeuw)*

Gezien de ontdekking van een duidelijk in een antropomorfe grafkuil begraven skelet (S604) werd het voorkomen van begravingen uit de volmiddeleeuwse periode reeds vermoed. Dit werd bevestigd via de 14C datering van het desbetreffende skelet. Dit gaf een datering met 95,4% zekerheid tussen 1040 en 1220, met een voorkeur (73%) voor de periode tussen 1110 en 1220, 12<sup>de</sup> eeuw tot het eerste kwart van de 13<sup>de</sup> eeuw.<sup>82</sup>

Naast de vondst van dit skelet uit de volle middeleeuwen werd er in deze zone ook wat aardewerk gevonden dat gedateerd kan worden in de overgang van de volle naar de late middeleeuwen. In de grafkuil (S422/421) van het kindskelet S438 werd een type rand (L4) van een kogelpot in grijs aardewerk gevonden die te dateren valt tussen 1150 en 1250.<sup>83</sup> De 14C datering van dit skelet kwam met 95,4% zekerheid uit tussen 1270 en 1400, eind 13<sup>de</sup>-14<sup>de</sup> eeuw dus.

Ook het aardewerk dat in kuil S503 en laag S504 werd gevonden, in het uiterste westen van WP3, kan in deze periode gedateerd worden. In S503 gaat het om vijf scherven in lokaal roodbeschilderd aardewerk, drie grijze wandscherven en één in vroegrood (INV.NR.179). In S504 (INV.NR.180) werden vijf grijze wandscherven, waarvan één met radstempelversiering, drie roodbeschilderde en één vervaardigd in vroegrood aardewerk gevonden.

In de vulling van skelet S602 werden drie grijze wandscherven, één roodbeschilderde scherf en één vroegrode scherf gevonden (INV.NR.192).

In de vulling (S641/615) rond skelet S640 werd één grijze en één roodbeschilderde scherf gevonden (INV.NR.202).

Ook skelet S541 werd via 14C gedateerd. Dit gaf een resultaat met 95,4% zekerheid tussen 1255 en 1295, dus in de tweede helft van de 13<sup>de</sup> eeuw.<sup>84</sup>

Er kan dus met zekerheid gesteld worden dat hier een deel van het oude kerkhof van Lede aangesneden werd. Om een vergelijking jongste en de oudste begravingfase mogelijk te maken werd ervan uitgegaan dat de 22 skeletten die ook in vlakken 3 en 4

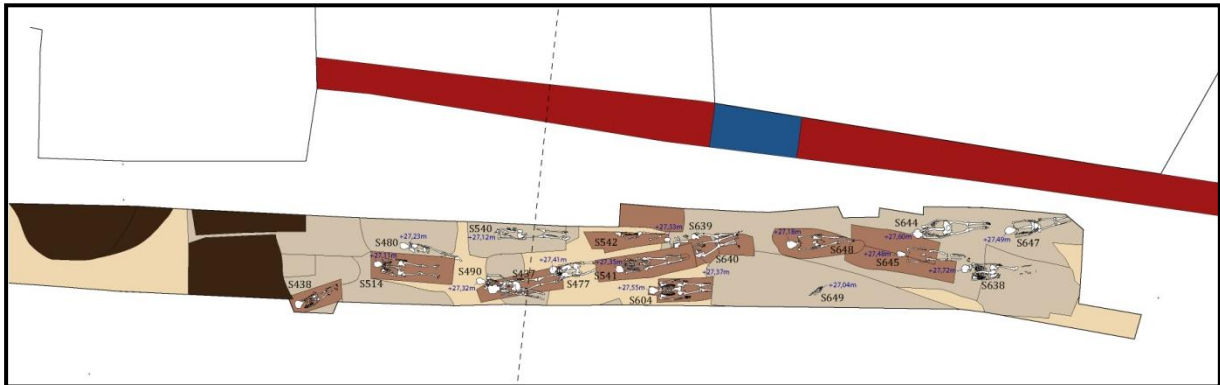
---

<sup>82</sup> Zie bijlage 4, Boudin M., 2020, RICH-28362 (INV.NR.82).

<sup>83</sup> De Grootte K., 2008A, p.197.

<sup>84</sup> Zie bijlage 4, Boudin M., RICH-28363 (INV.NR.100).

gevonden werden in de periode tussen de 12<sup>de</sup> en de 14<sup>de</sup> eeuw dateren. Dit moet echter als werkhypothese gezien worden aangezien men er bij dergelijke eeuwenlang gebruikte begraafplaatsen namelijk niet zomaar van mag uitgaan dat begravingen die in hetzelfde vlak gevonden werden daadwerkelijk gelijktijdig begraven werden.<sup>85</sup> Een 14C datering laten uitvoeren op alle skeletten zou de kosten voor het archeologische onderzoek echter te hoog hebben doen oplopen.



Figuur 134: Zicht op de begravingen in vlak 3 en 4 die hoofdzakelijk te dateren vallen in de volle middeleeuwen en de overgang naar de late middeleeuwen.

In onderstaande tabel zijn de belangrijkste aspecten van de skeletten uit deze periode weergegeven. Vervolgens worden de verschillende begravingswijzes verder besproken.

<sup>85</sup> Mondelinge mededeling van Anton Ervynck (Onderzoeker bij het Agentschap Onroerend Erfgoed).

TABEL 1: De skeletten uit de volle middeleeuwen – overgang naar de late middeleeuwen (12<sup>de</sup>-14<sup>de</sup> eeuw)

Skelet	Vlak	Geslacht	Lichaamslengte (cm)	Leeftijd	Begravingwijze	Positie armen	Ziekteverschijnselen	Stabiele isotopen			14C datering
								13C	15N	C/N	
437	2	Vrouw	154,88	69	Kist	Gestrekt					
438	2	Kind		4-5	Kist	Gestrekt/ bekken	Infectie, deficiëntie	- 21, 1	9,1	3	95,4 %  1270- 1400
477	3	Vrouw	157,93	61	Kist	Gestrekt	Degeneratie, anomalie				
480	3	Kind		8-10	Grafkuil	Bekken	deficiëntie				
490	3	Vrouw	157,35	39,33		Gestrekt/ bekken					
514	3	Vrouw	161,17	34-43	Kist	Gestrekt	Infectie, degeneratie, anomalie	- 20, 7	11,1	3,3	95,4 %  1280- 1400
518	3	Vrouw		20-40		Gestrekt	Anomalie				
528	3	Vrouw	161,29	20-40	Kist		Anomalie				
540	3	Man	179,46	22-28	Kist	Gestrekt	Infectie, degeneratie				
541	3	Man	170,89	37,33	Kist (en lijkwa- de?)	Bekken	Anomalie	- 20, 4	11,8	2,8	95,4 %  1255- 1295
542	3	Vrouw	147,01	42-51	Kist	Buik	Degeneratie, anomalie				
543	3	Vrouw		40-60			Trauma, degeneratie				
604	3	Vrouw	164,63	36,75	Antropomorfe kuil	Gestrekt	Trauma, degeneratie	- 19, 5	11,9	2,8	73% 1110- 1220
637	3	baby		0	Kist		Infectie				

638	3	Man	172,08	37	Kist	Gestrekt	Infectie, degeneratie				
639	4	Man	177,08	25-34	Kist	Gestrekt	Trauma, infectie, degeneratie, anomalie				
640	4	Man	168,33	40+	Kist (en lijkwad e?)						
644	4	Man	176,31	44-53	Grafkuil	Gestrekt	Trauma, infectie, degeneratie, anomalie				
645	4	Vrouw		20-40	Antropomorfe kuil	Gestrekt					
647	4	Vrouw	164,02	62-71	Grafkuil (en lijkwad e?)	Bekken	Degeneratie				
648	4	Man/ Vrouw	176,35	20+	Kist (en lijkwad e?)	Gestrekt	Infectie, anomalie				
649	4	Man/ Vrouw					Infectie				



### 6.2.4.1. Begravingswijze

#### 6.2.4.1.1. Antropomorfe grafkuil (hoofdnisgraf)

Bij het archeologisch onderzoek ten zuiden van de kerk van Lede werden twee begravingen (S604 en S645) gevonden waarbij een antropomorfe vorm van de grafkuil opgemerkt werd. Een antropomorf graf is een graf dat de menselijke omtrek sterk benadert. Het graf is het breedst aan de schouders en smaller naar het voeteinde toe. Voor het hoofd werd vaak een nis uitgespaard, waarvan de bodem soms enkele centimeters hoger ligt.

Skelet S604 werd via een 14C datering met 73% zekerheid gedateerd tussen 1110 en 1220.<sup>86</sup> In vlak viel op hoe het hoofdgedeelte duidelijk een apart deel van de grafkuil vormde en ook hoger lag. Opvallend was ook hoe de rest van de grafkuil geen trapezoïde, maar een duidelijke rechthoekige vorm vertoonde. De onderbenen en voeten van dit skelet waren verstoord door een jongere verstoring. Het gaat om een vrouw die stierf op een leeftijd van bijna 37 jaar. Op haar beenderen viel een zwangerschapslitteken te herkennen en een geheelde breuk van het middenhandsbeentje van haar rechterpink. Ze bleek ook last te hebben van DDD in de vorm van een deuk in de borstwervels, ook wel *Schmorlse noduli* genoemd.<sup>87</sup>

Een tweede hoofdnisbegraving of begraving in een antropomorf gegraven kuil betreft S645. De beenderen van dit skelet waren opvallend minder goed bewaard, hetgeen mogelijk op een oudere datering kan wijzen. Het gaat om een vrouw die stierf tussen de 20 en de 40 jaar.

---

<sup>86</sup> Zie bijlage 4, Boudin M., 2020, RICH-28362 (INV.NR.82).

<sup>87</sup> Pijpelink A., 2020, p.15-17.



Figuur 135: Zicht op de antropomorfe grafkuil van S604 met de schedel die duidelijk iets hoger ligt en zich in een hoofdnisuitsparing bevindt.



Figuur 136: Zicht op S604, de antropomorfe begraafing die via 14C met 73% zekerheid te dateren valt tussen 1110 en 1220. De armen van de overleden vrouw waren mooi langs haar lichaam geplaatst.



Figuur 137: S645 in vlak 4 WP4 was ook een vermoedelijke antropomorfe begraafing. Het gaat ook om een vrouw waarvan de armen opnieuw mooi langs het lichaam waren geplaatst.

#### 6.2.4.1.1.1. Vergelijkingen

Dergelijke antropomorfe graven lijken in Vlaanderen, maar ook elders in Europa voor te komen tussen de 9<sup>de</sup> en de 13<sup>de</sup> eeuw, waarbij het hoogtepunt in de 10<sup>de</sup>-11<sup>de</sup> eeuw kan geplaatst worden. Voor haar Masterscriptie aan de VUB in 2015 bracht Maria Mejia Sian 11 sites in Vlaanderen samen, waar antropomorfe graven gevonden waren. Het gaat onder andere om antropomorfe graven uit Gent<sup>88</sup>, Ronse<sup>89</sup>, Moorsel (Aalst)<sup>90</sup>, Leuven en Heverlee. Ze vergeleek deze in haar studie met buitenlandse sites uit Frankrijk, Nederland, Duitsland, Engeland en Roemenië.<sup>91</sup> Andere sites in Vlaanderen waar ondertussen ook begravingen in antropomorfe grafkuilen gevonden werden, zijn Bellingen (Pepingen),<sup>92</sup> Nederbrakel,<sup>93</sup> en Wijtschate (Heuvelland).<sup>94</sup>

De meest herkenbare exemplaren van zo een graf zijn deze uit natuursteen vervaardigd, uit het verleden reeds gekend van onder andere de abijssites van Gent<sup>95</sup> en Ronse<sup>96</sup>. In 2017 werden voor de oude romaanse kerk van Anzegem ook vier in Doornikse kalksteen geconstrueerde hoofdnisgraven gevonden.<sup>97</sup> Ook bij een noodonderzoek op

---

<sup>88</sup> Bru .M.A., et.al., 2010 en 2007.

<sup>89</sup> Roosens en Mertens, 1950.

<sup>90</sup> Klinkenborg S., et. al, 2010, pp. 21-22.

<sup>91</sup><https://scriptiebank.be/scriptie/2015/head-and-shoulder-outlined-anthropomorphic-graves-9th-13th-century-flanders-material>

<sup>92</sup> Bradt T., 2016, pp.114-117, pp. 123-124,

<sup>93</sup> [https://issuu.com/solvadienstarcheologie/docs/brochure\\_12\\_nederbrakel\\_marktplein\\_](https://issuu.com/solvadienstarcheologie/docs/brochure_12_nederbrakel_marktplein_)

<sup>94</sup> Verdegem S., 2021.

<sup>95</sup> Bru M.-A., et.al., 2010 en 2007.

<sup>96</sup> Roosens en Mertens, 1950.

<sup>97</sup> Bradt T., 2019, Archeologierapport opgraving Anzegem kerk.

het Kardinaal Mercierplein te Jette (Brussels Gewest) werd een stenen antropomorf graf binnen het oorspronkelijke Romaanse zaalkerkje gevonden.<sup>98</sup>

Vanaf de 13e eeuw verdwijnen de hoofdnisgraven vrijwel geheel van het toneel. Niet langer kuilgraven maar kistbegrovingen worden de regel, misschien door andere opvattingen over hygiëne en over de weg die afgelegd moest worden naar het hiernamaals. Voortaan werd de ziel belangrijker gevonden dan het lichaam. Overigens imiteren de kisten in zekere mate de menselijke vorm, met een breder deel voor de schouders. De bewerkelijke en daardoor kostbare hoofdnisgraven zijn in de periode dat ze voorkwamen een weloverwogen en bewuste keuze geweest. Hun betekenis lag waarschijnlijk in het uitdrukken van het belang dat zij voor de nabestaanden hadden. Niet alleen waren zij vooraanstaande leden van de samenleving, maar ook waren ze exemplarisch vanwege hun devote leefstijl. Voor de aanwezigen bij de uitvaart moet dit overduidelijk zijn geweest in de aanblik van het graf, de positie van het hoofd, de woorden en gebaren. De personen die bijgezet waren in de hoofdnisgraven, staken als het ware met kop en schouders boven de middeleeuwse stervelingen uit.<sup>99</sup>

Het is misschien net toeval dat de twee antropomorfe/hoofdnisgraven te Lede twee vrouwen betreffen, maar het wijst er in elk geval op dat ook vrouwen in deze periode een bevoorrechte positie in Lede konden bekleden en in aanmerking kwamen voor een dergelijk 'kostbaar' graf.

#### **6.2.4.1.2. Grafkuil**

Bij drie begravingen uit deze periode was duidelijk dat de overledene in een grafkuil was bijgezet (S480, S644 en S647). Er werden geen kistnagels gevonden.

S480 betreft een kind dat stierf tussen de 8 en de 10 jaar. Het leed aan *cribra femora*. Deze deficiëntieziekte kan te maken hebben gehad met een tekort aan voedingsstoffen, maar het kan ook mogelijk het gevolg zijn van een infectieziekte waarbij het kind is overleden voordat de ziekte zich heeft kunnen manifesteren in het bot.<sup>100</sup> Doordat deze begraving aan weerszijden verstoord was, kon de vorm van de grafkuil niet achterhaald worden.

---

<sup>98</sup> Van Bellingen S, 2012, pp. 196-199.

<sup>99</sup> Maria Mejia Sian, 2015, <https://scriptiebank.be/scriptie/2015/head-and-shoulder-outlined-anthropomorphic-graves-9th-13th-century-flanders-material>.

<sup>100</sup> Pijpelink A., 2020, p.14.



S644 betreft een man die stierf op een leeftijd tussen 44 en 53 jaar. Hij leed aan DDD, zowel te zien aan de hals-, borst-, als de lendenwervels. Deze man vertoonde ook *lumbalisatie*. Dit is een anomalie waarbij de eerste wervel van het heiligbeen niet gefuseerd is met de andere wervels van het heiligbeen, waardoor het individu een zesde lendenwervel heeft. Op zijn linkerkuitbeen was ook een geheelde breuk te zien. Als gevolg van de breuk van het linker kuitbeen is vermoedelijk een infectie ontstaan die zich via de bloedbaan naar de rest van het lichaam heeft verspreid en zo ook in het rechterbeen en (mogelijk ook) het linker sleutelbeen terecht zal zijn gekomen.<sup>101</sup> De vorm van de grafkuil wordt smaller naar de voeten toe, waardoor men van een trapeziumvormige grafkuil kan spreken.



Figuur 138: Zicht op skelet S644 (rechts), een man met een geheelde breuk in zijn linkerkuitbeen, begraven in een trapeziumvormige grafkuil. S645 (linksboven) betreft één van de twee vrouwen die begraven werden in een antropomorfe grafkuil. Links op de voorgrond ligt S638, een man begraven in een grafkist waarbij direct boven zijn rechterarm een baby (S637) begraven werd gevonden.

---

<sup>101</sup> Pijpelink A., 2020, p.15-17 en 20-21.

Bij S647 was de persoon ook in een lijkwade gewikkeld. Het gaat om een vrouw die stierf op een leeftijd tussen 62 en 71 jaar. Aangezien de grafkuil naar de voeten toe versmalde, wordt ze als trapeziumvormig beschouwd.



Figuur 139: S647, in vlak 4 van WP4, begraven in een lijkwade in een trapeziumvormige grafkuil. Deze vrouw heeft een gezegende leeftijd tussen de 62 en de 71 jaar bereikt.

#### **6.2.4.1.3. Houten grafkist**

Bij twaalf begravingen uit deze periode kon, gezien de aanwezigheid van kistnagels, vastgesteld worden dat ze in een houten grafkist begraven waren. Het hout van de grafkisten was volledig vergaan. In drie gevallen bestaat het vermoeden dat de overledene daarbij ook nog in een lijkwade gewikkeld was.

Drie begravingen van dit type werden via 14C preciezer gedateerd. Het gaat om het kind S438, de vrouw S514 en de man S541. Deze laatste was niet alleen in een rechthoekige grafkist begraven, maar was wellicht ook gewikkeld in een lijkwade.

Het kind S438 stierf op een leeftijd tussen 4 en 5 jaar, mogelijk als gevolg van tuberculose. Als gevolg van deze infectieziekte ontwikkelde dit individu wellicht ook *criba femora*. Dit valt te herkennen aan poreuze plekken onder de proximale dijbeenkoppen van de dijbenen. Dat wordt veroorzaakt door een chronische bloedarmoede, veroorzaakt door een chronisch ijzertekort. Dit komt meestal bij kinderen voor en kan te maken hebben met een tekort aan bepaalde voedingsstoffen.<sup>102</sup> Mogelijk valt de lage 15N waarde van het stabiele isotopenonderzoek te linken met de gezondheidsproblemen van dit kind. Op basis van een 14C datering moet dit kind met 95,4% zekerheid in Lede rondgelopen hebben tussen 1270 en 1400.<sup>103</sup> De armen waren uitgestrekt langs het lichaam geplaatst waarbij de rechterhand nog net op het bekken was gelegd.



Figuur 140: S438, een kind, begraven in een grafkist, dat stierf op 4-5 jarige leeftijd en te Lede rondliep tussen 1270 en 1400.

Bij baby S637 is beenvliesontsteking over heel het lichaam aangetroffen. Hier zal waarschijnlijk een infectieziekte de veroorzaker zijn geweest van de beenvliesontsteking. Het valt echter macroscopisch niet te achterhalen welke infectieziekte de baby kan hebben gehad.

---

<sup>102</sup> Pijpelink A., 2020, p. 12-14.

<sup>103</sup> Zie bijlage 1 en 2, Boudin M., 2020, RICH-28371 (INV.NR.77).



Deze baby was begraven boven de rechterarm van S638 (zie figuur 138). Het gaat om een man (de vader?) die stierf op 37 jarige leeftijd. Deze man had een abces aan de binnenzijde van de onderkaak, ver onder de grens van de gebitselementen. Vermoedelijk is er onder de tong een infectie ontstaan, welke heeft geleid tot de vorming van dit abces. Dit individu heeft tevens een ontstoken gehemelte, wat in combinatie met de aanwezigheid van het abces aangeeft dat de hygiëne binnen de mond van de man, niet heel goed zal zijn geweest.<sup>104</sup>

De volwassen vrouw S514 moet zijn gestorven op een leeftijd tussen 34 en 43 jaar. Ze leed aan beide onderbenen aan beenvliesontsteking. Tweezijdige beenvliesontsteking is meestal het gevolg van een infectie die zich via de bloedbaan heeft verspreid, of het gevolg van zware overbelasting van de benen. Deze persoon vertoonde ook sporen van artrose in de wervelkolom (DDD), met name in de lendenwervels. Tot slot vertoonde deze vrouw ook sporen van *foramen olecrani*. Dit betreft een kleine opening in de onderzijde van de opperarm. Deze botafwijking of anomalie komt meestal voor bij vrouwen als gevolg van een tengere bouw.<sup>105</sup> Deze persoon moet ongeveer in dezelfde periode als kind S438 te Lede geleefd hebben. De 14C datering klokte namelijk met 95,4% zekerheid af op een datering tussen 1280 en 1400.<sup>106</sup> Voor deze vrouw was een opvallend grote rechthoekige grafkuil gegraven waarin de houten grafkist bovenaan de kuil was bijgezet.



Figuur 141: S514, een volwassen vrouw die in Lede leefde tussen 1280 en 1400 en begraven werd in een rechthoekige grafkist.

---

<sup>104</sup> Pijpelink A., 2020, p. 13.

<sup>105</sup> Pijpelink A., 2020, p. 20.

<sup>106</sup> Zie bijlage 4, Boudin M., 2020, RICH-28366 (INV.NR.96).



Ook skelet S541 was in een rechthoekige houten grafkist op de rug begraven. De armen waren op het bekken geplaatst. Gezien de gedrongen positie van de beenderen was deze persoon wellicht ook in een lijkwade gewikkeld. Het gaat om een man van 37 jaar waarbij sporen van *fossa van Allen* werden waargenomen. Dit betreft een depressie direct onder de buitenste rand van de proximale epifyse van het dijbeen die kan worden veroorzaakt door frequent hurken of langdurig staan.<sup>107</sup> Deze man moet deze lichamelijke aandoening opgelopen hebben gedurende zijn leven te Lede in de tweede helft van de 13<sup>de</sup> eeuw. De 14C datering op zijn bot gaf namelijk een datering aan met 95,4% zekerheid tussen 1255 en 1295.<sup>108</sup>

#### **6.2.4.2. Een familiale/genetische link?**

Eén van de opmerkelijkste zaken die uit het fysisch antropologisch onderzoek naar boven is gekomen, is dat drie skeletten die in vlak 3 van WP3 dichtbij elkaar gevonden werden mogelijk een genetische link met elkaar hebben. Het gaat om skeletten S518, S528 en S542. Zij vertoonden alle drie dezelfde zeldzame aangeboren afwijking *os inca*, waarbij één of twee zeer grote eilandjes in de schedelnaad van het achterhoofd zijn achtergebleven. Fysisch antropologe April Pijpenlink stelt dat het goed mogelijk is dat ze verwant zijn aan elkaar.<sup>109</sup> Dat S518 perfect in dezelfde lijn lag als S542, spreekt ook in het voordeel van deze hypothese.<sup>110</sup> Een DNA onderzoek zou hierover totale zekerheid kunnen geven. Jammer genoeg waren skeletten S518 en 528 deels verstoord en heel slecht bewaard. Skelet S542 kon slechts gedeeltelijk opgegraven worden, want deze bevond zich in de zijkant van de rioleringsleuf.

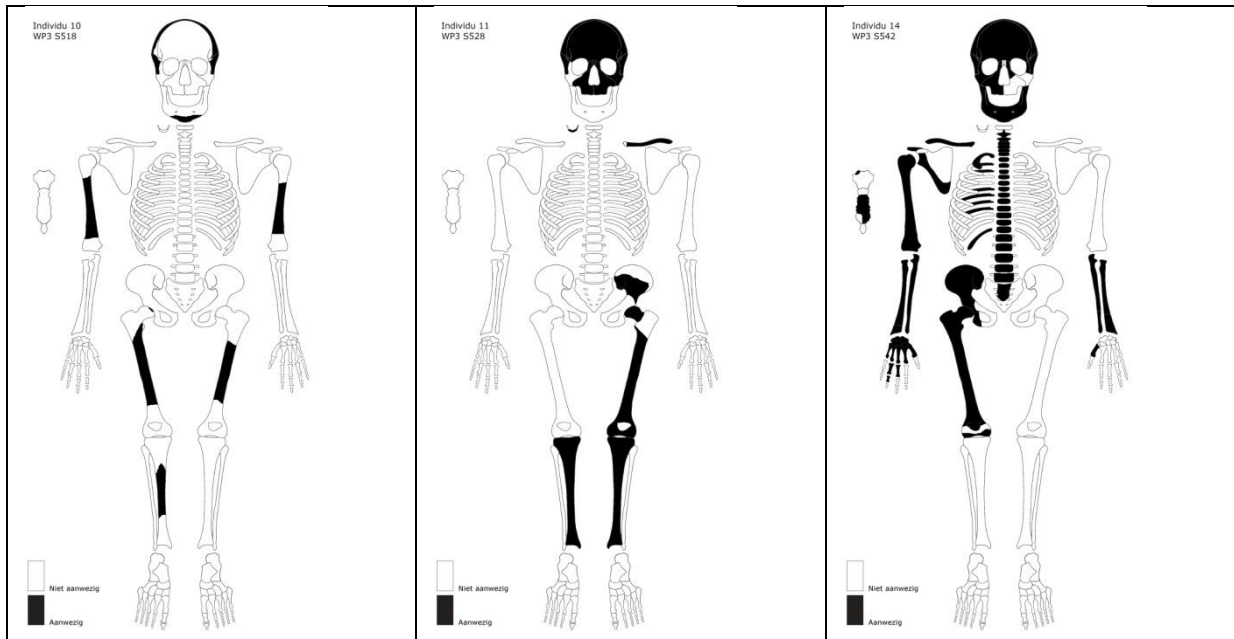
---

<sup>107</sup> Pijpenlink A., 2020, p.21-22.

<sup>108</sup> Zie bijlage 4, Boudin M, 2020, RICH-28363 (INV.NR.100).

<sup>109</sup> Pijpenlink A., 2020, p.27.

<sup>110</sup> Jammer genoeg zijn de foto's van de slecht en onvolledig bewaarde skeletten S518 en S528 verloren gegaan. De locatie van S518, perfect in het verlengde van S542, werd wel nog geregistreerd.



Figuren 142, 143 en 144: Aanduiding van welke botten van de mogelijk met elkaar verwante skeletten S518, S528 en S542 overgebleven waren.



Figuren 145 en 146: S541 (links), een man te dateren in de tweede helft van de 13<sup>de</sup> eeuw. Rechts skelet S542. Op de onderste foto zijn de onderste ledematen van skelet S541 te zien, die pas vrij gelegd konden worden in WP4.



Figuur 147: S477, gevonden in vlak 3 van WP3. Deze 61 jaar geworden dame werd begraven in een houten grafkist waarbij haar armen uitgestrekt langs het lichaam waren geplaatst.



Figuur 148: S648 in vlak 4, begraven in een trapeziumvormige grafkist en mogelijk ingewikkeld in een lijkwade, doorsneden door de postmiddeleeuwse heterogene bleke kuil S610.

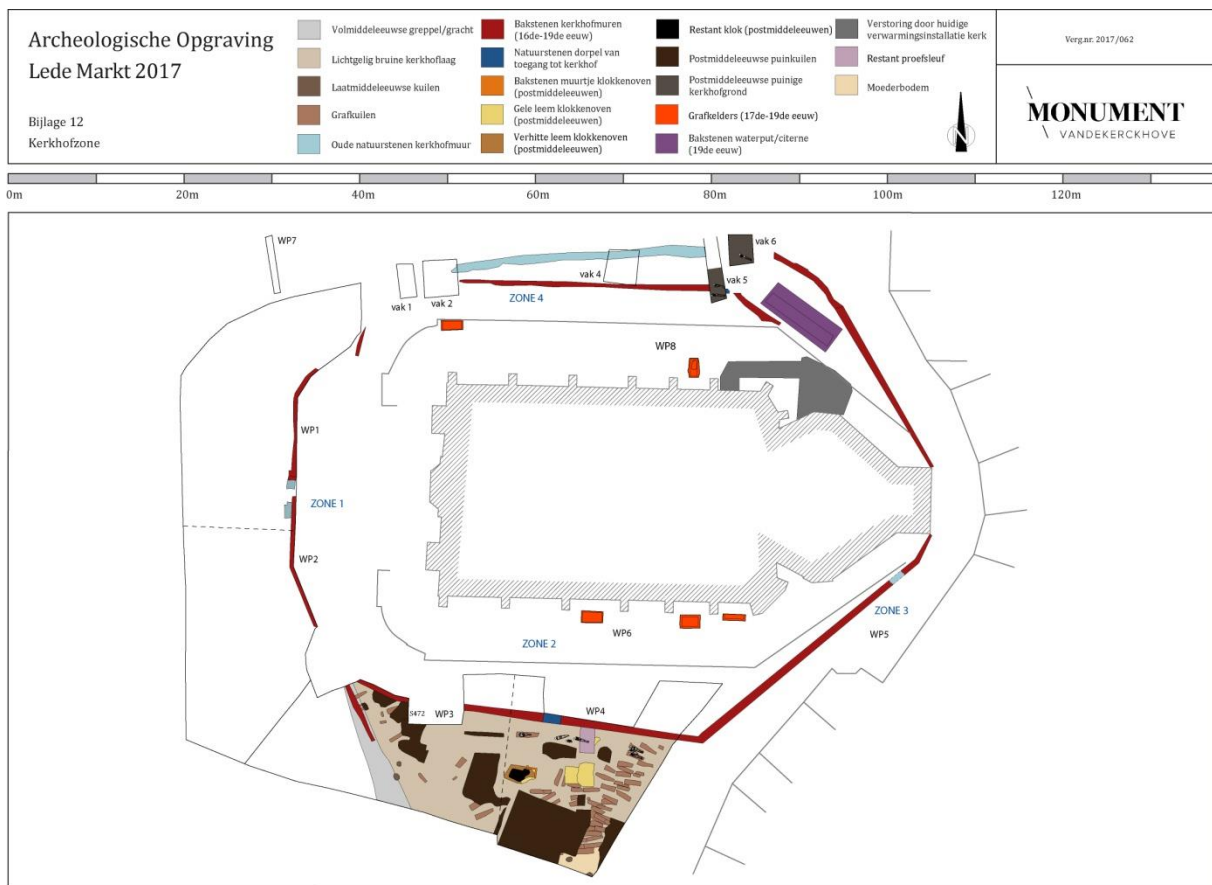


### 6.2.5. Begravingen uit de 17<sup>de</sup>-begin 19<sup>de</sup> eeuw

De jongste groep van menselijke begravingen werden allemaal in het eerste vlak gevonden. Vijf uitgevoerde 14C dateringen kwamen op een datering tussen 1630/1660 en 1810/1820, waardoor ook de andere skeletten op dit niveau in deze periode kunnen gedateerd worden. De meest interessante aspecten ervan worden meegegeven in onderstaande tabel.

TABEL 2: De skeletten uit de periode 17<sup>de</sup> – begin 19<sup>de</sup> eeuw

Skelet	WP	VI ak	Geslac ht	Lichaams lengte	Leefti jd	Begravin gswijze	Positie armen	Ziekteversch hijnselen	Stabiele isotopen			14C datering
									13C	15N	C/N	
380	3	1	Man	168,75	65-74		Bekken	Degeneratie	-19,5	11,6	2,8	1640- 1810
408	3	1	Baby		0							
475/ 486	3	1	Vrouw	155,37	21-24		Buik					
572	4	1	Vrouw	159,61	36	Kist	Buik		-20,7	9,8	2,7	1640- 1810
602	4	1	Man	175,17	55-63	Kist	Buik/ andere arm	Degeneratie				
618	4	1	Vrouw	163,81	30,33	Kist en lijkwade	Bekken/ gestrekt					
621	4	2	Man	179,46	37	Kist	Gestrekt		-20,2	11,8	2,8	1730- 1810
632	4	1	Man	168,03	37-46	Kist	Buik	Degeneratie, anomalie				
633	4	1	Man	167,32	53,5	Kist	Bekken/ andere arm	Degeneratie				
654	8	1	jongere		18-20	Kist	Bekken/ buik	Deficiëntie	-20	13,3	3,2	1630- 1680
660	8	1	Vrouw	158,33	30-60	Kist	Borst		-20	11,4	3,3	1720- 1820
670	8	1	Vrouw	154,74	51-61	Kist	Gestrekt/ bekken	Degeneratie	-20,7	11,8	3,3	1660- 1820



Figuur 149: Grondplan met daarop alle sporen, (kerkhof)muren, skeletten en grafkelders die bij de aanleg van het eerste vlak werden aangetroffen.

S380 betreft een man die stierf op een leeftijd tussen 65 en 74 jaar. Hij vertoonde DDD aan de borstwervels, zowel deuken in de wervellichamen (*Schmorlse noduli*) en extra botontwikkeling langs de rand van de wervellichamen (*osteofyten*). Daarnaast had hij ook last van *vertebrale osteoartrose* (VAO). Dit betreft ook een aandoening in de wervelkolom als gevolg van een (chronische) overbelasting van de rug, maar dan in de facetgewrichten van de wervels.<sup>111</sup> De armen en handen van deze oud geworden Ledenaar waren zorgvuldig over elkaar op de heupen gelegd.



Figuur 150: S380 een man gestorven op een leeftijd tussen de 65 en de 74 jaar. Zijn armen werden gekruist op zijn bekken geplaatst.

---

<sup>111</sup> Pijpelink, 2020, p. 15.



Figuur 151: Op de voorgrond een 36 jarige vrouw (S572) en erboven het volledige skelet van een 55 tot 63 jarige man (S602). Beide armen van de vrouw waren op de buik gelegd. Bij de man waren de armen gekruist op de buik gelegd.



Figuur 152: Centraal het volledige skelet van S621, aan man gestorven op 37 jarige leeftijd. De rechterarm ligt op het bekken en de linkerarm is uitgestrekt. Eronder zijn de fragmentaire skeletten van S624 en S634 te zien en bovenaan rechts het bovenste deel van S627.



S654 werd gevonden in één van de fonteinputten (WP8, vak 6). Het gaat om een jongere die stierf tussen de 18 en de 20 jaar. Deze persoon leed aan de deficiëntieziekte *cribra femora* (net als de twee andere kinderen die tijdens het onderzoek werden aangetroffen). Er zijn geen sporen van infectieziekten aangetroffen bij deze individuen, dus het kan het gevolg zijn van een tekort aan voedingsstoffen, maar het kan ook het gevolg zijn van een infectieziekte waarbij het individu is overleden voordat de ziekte zich heeft kunnen manifesteren in het bot.<sup>112</sup>



Figuur 153: S654, een jongere van 18-20 jaar oud, gevonden in WP8, vak 6 vlak 1. De armen werden mooi op de buik geplaatst.



Figuur 154: S660 (WP8, vak 5, vlak 1) gaat om een vrouw die gestorven is op een leeftijd tussen de 30 en de 60 jaar. Het is de enige begraafing waarbij de armen van de overledenen op de borst werden geplaatst.

---

<sup>112</sup> Pijpelink A., 2020, p.14.

S670, gevonden ten noorden van de kerk in vak 5, gaat om een vrouw die tussen de 51 en de 60 jaar oud is geworden. Bij dit individu werd naast chronische belasting van de rug (VOA of vertebrale osteoartrose), ook perifere osteoartrose (POA) vastgesteld en dan met name in de polsen, beide duimen, wijs- en middelvingers en proximaal linker sleutelbeen. Mogelijk heeft deze belasting te maken gehad met een belastende activiteit of het beroep dat deze vrouw uitvoerde in haar leven.<sup>113</sup>



Figuur 155: Het skelet gevonden van een volwassen vrouw (S670) die begraven werd ten noorden van de kerk.

---

<sup>113</sup> Pijpelink A., 2020, p.18.

### *6.2.6. Vergelijking van de skeletten uit de 12<sup>de</sup>-14<sup>de</sup> eeuw met die uit de 17<sup>de</sup> – begin 19<sup>de</sup> eeuw*

Hoewel het totale aantal gevonden skeletten beperkt was, was het gegeven dat ze in twee duidelijk verschillende periodes dateren heel interessant. Het was dan ook de vraag of er verschillen in begravingswijze en wie weet zelfs in de gezondheidstoestand, leefomstandigheden en het dieet herkend konden worden. Hoewel het aantal skeletten te beperkt was om verregaande conclusies te trekken, lijken er toch enkele tendensen te ontwarren.

#### **6.2.6.1. Begravingswijze**

##### *6.2.6.1.1. Van meer variatie naar exclusief in houten grafkist*

Het eerste dat toch wat opviel was dat het overgrote deel van de begravingen uit de Nieuwe Tijd, gezien de aanwezigheid van kistnagels, vrijwel allemaal in een houten grafkist begraven waren; dit in tegenstelling tot de skeletten uit de volle/late middeleeuwen, die een veel grotere variatie in begravingswijzen vertoonden. Naast het voorkomen van de begraving in een houten grafkist, werd er in die periode te Lede ook nog begraven in een rechthoekige, een trapeziumvormige en in een antropomorfe grafkuil.

##### *6.2.6.1.2. Positie van de armen: van uitgestrekt naar meer variatie*

Ook wat betreft de positie van de armen vielen er toch enkele verschillen op te merken. Van de in totaal 22 skeletten die met vrij grote zekerheid in de late of de overgang van de volle naar de late middeleeuwen kunnen gedateerd worden, waren er acht met de armen uitgestrekt langs het lichaam begraven. Het lijkt erop dat dit in die periode toch de dominante manier van het plaatsen van de armen was.

Enkel bij skeletten S647 (zie figuur 153) en S541 werden de beide armen op het bekken geplaatst. Bij skeletten S480 en S490 was enkel de linkerarm op het bekken geplaatst.

Het kind S438 had de rechterarm op het bekken en bij S542 lag de rechterarm op de buik. De linkerarm van dit skelet was niet zichtbaar, want deze bevond zich nog in de sleufwand.



Figuur 156 (links): armen van S514 zijn mooi uitgestrekt langs het lichaam geplaatst.  
Figuur 157 (rechts): S647 detail van de handen die op het bekken zijn geplaatst.

Slechts bij twee van de 12 begravingen uit de periode 17<sup>de</sup>-begin 19<sup>de</sup> eeuw (S518 en S621) lagen de armen nog uitgestrekt langs het lichaam. Het lijkt alsof er in deze periode een grotere variatie was wat betreft de plaatsing van de armen: Bij skeletten S380 en S572 (zie figuur 160) lagen de armen op het bekken. Bij skelet S486 lagen ze op de buik. Bij skelet S602 lagen de armen op de buik, de ene boven de andere. Bij skelet S618 lag de rechterarm uitgestrekt en de linkerhand was op de rechterhand gelegd (zie figuur 158). De linkerarm van skelet S654 ligt op de rechterkant van het bekken en de rechterarm op de linkerelleboog (zie figuur 159). Bij skelet S660 lagen beide armen op de borst (zie figuur 161).

Er lijkt zich in Lede doorheen de tijd dus een tendens te hebben voorgedaan van een eerder dominante begravingswijze in de late/volle middeleeuwen waarbij de armen meestal uitgestrekt langs het lichaam werden geplaatst naar meer variatie in het plaatsen van de armen tussen de 17<sup>de</sup> en het begin van de 19<sup>de</sup> eeuw.

Ter vergelijking: Bij de skeletten die gevonden werden in het Karmelietenklooster van Aalst en die dateren tussen de late 15<sup>de</sup> en de 18<sup>de</sup> eeuw, was de meerderheid van de individuen (47%) begraven met de handen op het bekken, hetgeen gezien wordt als een houding van nederigheid en kuisheid. Bij 25% van de begravingen waren de armen uitgestrekt langs het lichaam geplaatst.<sup>114</sup>

---

<sup>114</sup> De Grootte K., et.al., 2011, pp.140-142.





Figuur 158 (linksboven): Skelet S618. De rechterarm ligt uitgestrekt en de linkerhand werd op de rechterhand geplaatst.

Figuur 159 (linksonder): Skelet S654. De linkerarm ligt op het bekken en de rechterarm op de elleboog van de linkerarm.

Figuur 160 (rechtsboven): Skelet S572. Beide armen liggen gekruist op het bekken.

Figuur 161 (rechtsonder): Skelet S660. Beide armen werden op de borst geplaatst.

### 6.2.6.2. Lichaamslengte

Beendergrootte heeft een sterke genetische component, maar wordt ook beïnvloed door het milieu waarin het individu zich ontwikkelt, het genuttigde dieet en de opgelopen ziekten en andere aandoeningen. Lichaamslengte vormt hierdoor een gevoelige indicator voor de voedings- en gezondheidsstatus en de socio-economische context waarin een persoon is opgegroeid.<sup>115</sup>

Wanneer men de gemiddelde lichaamslengte van de volwassen mannen en vrouwen van Lede vergelijkt dan lijkt het erop dat de volwassen mensen die leefden in de overgang van de volle naar de late middeleeuwen gemiddeld groter waren dan deze die leefden tussen de 17<sup>de</sup> en het begin van de 19<sup>de</sup> eeuw.

De gemiddelde grootte van de zeven volwassen mannen die tussen de 12<sup>de</sup> en de 14<sup>de</sup> eeuw gedateerd werden, bedraagt 174,36cm, terwijl dat bij de vijf mannen uit de 17<sup>de</sup> – begin 19<sup>de</sup> eeuw 171,75cm bedraagt.

Bij de negen volwassen vrouwen uit de 12<sup>de</sup>-14<sup>de</sup> eeuw bedraagt de gemiddelde lichaamslengte 160,51cm, terwijl dit bij de vijf vrouwen uit de periode 17<sup>de</sup> – begin 19<sup>de</sup> eeuw 159,37cm is.

Tabel 3: De gemiddelde lichaamslengte van de skeletten van Lede en Aalst

	Lede Markt 12 <sup>de</sup> -14 <sup>de</sup> eeuw	Aalst Karmelietenklooster late 15 <sup>de</sup> -18 <sup>de</sup> eeuw	Lede Markt 17 <sup>de</sup> -begin 19 <sup>de</sup> eeuw
man	174,36cm	170cm	171,75cm
vrouw	160,51cm	160cm	159,37cm

Om een mogelijke tendens doorheen de tijd te kunnen herkennen, werden de lichaamslengtes van de skeletten begraven in het Karmelietenklooster van Aalst, die dateren tussen de late 15<sup>de</sup> eeuw en de 18<sup>de</sup> eeuw, vergeleken met deze van Lede. Het lijkt erop dat de Ledenaars doorheen deze periode geleidelijk aan kleiner zijn geworden (zie tabel 3).

Bij onderzoek naar de lichaamslengteontwikkeling in Nederland kwam deze neerwaartse trend ook naar voren. Deze wordt verklaard door de toegenomen druk op de gezondheidstoestand van de bevolking ten gevolge van de verstedelijking. Pas in de tweede helft van de 19de eeuw, bij de aanvang van de industriële revolutie in Nederland,

<sup>115</sup> Quintelier K., 2013, p.12.

merkt men op basis van metingen van de lichaamslengte bij levende mannen dat de lichaamslengte weer toeneemt.<sup>116</sup>

In tegenstelling tot de skeletten toebehorend aan 'stedelingen' die onderzocht werden in Nederland en Aalst, kunnen deze in Lede als 'landelijk' beschouwd worden. Al deze gegevens dienen voor Vlaanderen momenteel nog als 'voorlopig' beschouwd te worden. Om meer zekerheid hierover te bekomen, is meer onderzoek op verschillende gedateerde sites noodzakelijk. Het syntheseonderzoek dat SOLVA momenteel aan het uitvoeren is voor de regio Zuid-Oost-Vlaanderen zal ongetwijfeld meer duidelijkheid verschaffen wat betreft de evolutie in de gezondheidstoestand van de vroegere mens in deze regio doorheen de tijd.

---

<sup>116</sup> De Groote et.al., 2011, pp.172-173.

## 6.2.7. *Stabiele isotopenonderzoek*

### 6.2.7.1. **Verantwoording keuze**

Eén van de bijkomende natuurwetenschappelijke onderzoeken die het Agentschap Onroerend Erfgoed oplegde was dat er op tien skeletten een <sup>14</sup>C datering diende te gebeuren en dit in combinatie met een analyse van de stabiele isotopen koolstof (C) en stikstof (N). Aangezien het aantal gevonden skeletten (46) goed overeen kwam met de ingeschatte 50 skeletten werd het aantal van tien effectief als voldoende representatief geacht.

De keuze van tien skeletten gebeurde op basis van de reeds in het veld verzamelde gegevens én van het rapport van het fysisch antropologisch onderzoek opgemaakt door April Pijpelink (zie bijlage 6). Zij was ook enkele keren op het terrein gekomen om advies te geven bij het vrijleggen van de skeletten.

Ondanks het beperkte aantal werd toch geprobeerd om zowel een diachroon (veranderingen doorheen de tijd) als een sociaal differentiaal zicht te krijgen (verschillen tussen mannen, vrouwen en kinderen) op de vroegere bewoners van Lede. Uiteraard is het aantal van tien veel te beperkt om verregaande conclusies te trekken, maar mogelijk zouden er toch enkele vaststellingen gedaan kunnen worden, of zouden er zo nieuwe onderzoeksvragen naar boven komen die mee kunnen genomen worden bij toekomstige onderzoeken.

Skelet S604 stond sowieso boven aan de lijst, aangezien het om een antropomorf graf ging en het skelet ook goed bewaard was. Aangezien deze vorm van begraving hoofdzakelijk in de volle middeleeuwen voorkwam, bestond het vermoeden dat dit skelet, en mogelijk ook de andere skeletten op dit niveau, in deze periode gedateerd konden worden. Van de skeletten in vlak 1 werd vermoed dat ze eerder in de postmiddeleeuwse periode te dateren vielen, hoofdzakelijk op basis van de donkerder bruine en puinigere laag waarin de skeletten werden gevonden en het aardewerk dat erin tevoorschijn kwam. Over de skeletten in vlak 2 bestond geen zekerheid, maar stratigrafisch gezien bevonden deze zich alvast tussen de skeletten van vlak 1 en deze van vlakken 3 en 4.

Hoewel er op het moment van 'keuze van de tien' nog geen 100% zekerheid bestond omtrent de datering wees het aardewerk, dat bij de skeletten gevonden werd, op een duidelijk tijdsverschil tussen de uitgekozen skeletten uit de onderste lagen en die gevonden in de bovenste laag.



Voor de oudste periode werden, naast skelet S604, dat een volwassen vrouw betreft, ook nog S438, S514 en S541, respectievelijk een kind, een vrouw en een man. Aangezien het kind S438 zich in vlak 2 bevond, was de datering ervan vooraf onzeker. De andere uitgekozen skeletten werden in vlak 1 gevonden en zouden vermoedelijk tot de jongste begravingsfase behoren. Daarbij werden zowel mannen als vrouwen, en ook één jongere, uitgekozen om zo ook eventuele sociale verschillen te kunnen herkennen.

Na het verkrijgen van de 14C dateringen bleek er inderdaad een duidelijk tijdsverschil te zijn tussen de vier skeletten die gevonden werden in vlakken 2 en 3 en deze gevonden in vlak 1 (zie de onderstaande tabel 3). Men mag ervan uitgaan dat ook de andere skeletten uit vlakken 3 en ook deze van vlak 4 die ten zuiden van de kerk gevonden werden, minstens in de volle/late middeleeuwen dateren. Het kan interessant zijn om ook deze via 14C te laten dateren, zodoende nog meer informatie over het volmiddeleeuwse kerkhof van Lede te bekomen. Binnen de huidige opdracht was dit niet mogelijk maar dit kan dus nog potentieel bieden bij een eventueel later syntheseonderzoek.

Tabel 4: De 10 uitgekozen skeletten met de resultaten van de 14C datering en de waarden van de stabiele isotopen 13C en 15N

Skelet	WP	Vlak	Geslacht	leeftijd	13C	15N	C/N	datering
<b>12de-14de eeuw</b>								
<b>604</b>	<b>4</b>	<b>3</b>	vrouw	37	<b>-19,5</b>	11,9	2,8	1110-1220
<b>541</b>	<b>4</b>	<b>3</b>	Man	37	-20,4	11,8	2,8	1255-1295
<b>438</b>	<b>4</b>	<b>2</b>	Kind	4-5	<b>-21,1</b>	<b>9,1</b>	3	1270-1400
<b>514</b>	<b>4</b>	<b>3</b>	Vrouw	34-43	-20,7	11,1	3,3	1280-1400
<b>17de-begin 19de eeuw</b>								
<b>654</b>	<b>8</b>	<b>1</b>	jongere	18-20	-20	<b>13,3</b>	3,2	1630-1680
<b>572</b>	<b>4</b>	<b>1</b>	Vrouw	36	-20,7	<b>9,8</b>	2,7	1640-1810
<b>380</b>	<b>3</b>	<b>1</b>	Man	65-74	<b>-19,5</b>	11,6	2,8	1640-1810
<b>670</b>	<b>8</b>	<b>1</b>	Vrouw	51-61	-20,7	11,8	3,3	1660-1820
<b>621</b>	<b>4</b>	<b>1</b>	Man	37	-20,2	11,8	2,8	1730-1810
<b>660</b>	<b>8</b>	<b>1</b>	Vrouw	30-60	-20	11,4	3,3	1720-1820

### 6.2.7.2. Eerste interpretatie van de resultaten

De interpretatie is gebaseerd op de algemene C13 en N15 waarden die gemiddeld in het collageen bij dieren gemeten worden en overeen komen met een bepaald dieet.<sup>117</sup> Algemeen komt daaruit naar voren dat een hoge N15 (+ 16-18) waarde wijst op de hoge opname van vis en een hoge negatieve C13 waarde (-18) op een vleesrijk dieet. Bij een dieet dat voornamelijk uit planten van het type C3 ligt de negatieve C13 waarde hoger (-21).<sup>118</sup>

Onder de 10 uitverkoren skeletten van Lede springen drie 'afwijkende' 15N waarden meteen in het oog.

Bij individu S654, een jongere van 18-20 jaar oud, gestorven tussen 1630 en 1680, was de 15N waarde opvallend hoog (13,3). Dit kan wijzen op een dieet rijker aan dierlijk eiwit en vermoedelijk ook meer vis. Ook Mathieu Boudin, verantwoordelijke van het labo koolstofdatering van het KIK, gaf meteen aan dat deze 15N waarde opvallend hoog was en dat het volgens hem te maken kan hebben gehad met een extreem hoge consumptie van vis.<sup>119</sup> Of er een verband is met de (slechte) gezondheidstoestand van de persoon en/of deze te maken heeft met een aangepast dieet ter bestrijding van zijn of haar ziekte is een interessante toekomstige onderzoeksvraag.

Bij individu S572, een 36-jarige vrouw, gestorven tussen 1640 en 1810, is de 15N waarde dan weer opvallend laag (9,8). Een lage 15N waarde wijst op de consumptie van weinig vis en vlees.

Het 4-5 jarige kind S438, dat op basis van de 14C datering tussen 1270 en 1400 te Lede rondliep, vertoonde een nog lagere 15N waarde (-9,1).

Toevallig of niet betreffen twee van de drie individuen met afwijkende 15N waarden jonge individuen die leden aan *criba femora*, een deficiëntieziekte die het gevolg kan zijn van een tekort aan bepaalde voedingsstoffen. Bij het kind van 4-5 jaar (S438) lag de 15N waarde een pak lager dan bij de volwassen personen uit die periode en bij de jongere van 18-20 jaar (S654) lag deze dan weer een pak hoger in vergelijking met de 15N waarden van de volwassenen uit die periode. Mogelijk is er een link tussen de 15N waarde en deze ziekte van deze jonge personen te zien. Dat de 15N waarde bij het kind

---

<sup>117</sup> Eryvynck, et al., 2000, p. 132, Tabel 2.

<sup>118</sup> Planten van het type C3 zijn bv. tarwe en bonen. Een voorbeeld van een plant van type C4 is mais.

<sup>119</sup> Onderlinge communicatie met Mathieu Boudin via email op 27 januari 2021.

(S438) extreem laag was en bij de jongere (S654) extreem hoog kan eventueel het gevolg zijn van een aanpassing van het dieet. Hoewel dit voorlopig niet met zekerheid kan gesteld worden, is het in elk geval wel een hypothese waarmee, bij toekomstige stabiele isotopenanalyse van menselijke skeletten, rekening mee kan gehouden te worden.

De andere 15N waarden van de uitgekozen individuen van Lede zitten tussen de 11 en de 12 en kunnen als 'normale' 15N waarden beschouwd worden. Het gemiddelde van de 15N waarde van individuen uit de Volle/Late middeleeuwen komt op 10,975 en voor deze uit de Nieuwe Tijden op 11,61. Daarin kan men dus een stijging zien, die mogelijk kan wijzen op een toenemende toegang tot een dieet rijker aan dierlijk eiwit en vermoedelijk ook aan vis.

Wat betreft de 13C waarden van de uitgekozen individuen van Lede zijn er opnieuw drie waarden die opvallend zijn.

Onder deze drie zit het 4-5 jarige kind (S438) er opnieuw bij. Naast een hele lage 15N waarde (9,1) vertoonde deze daarnaast ook een vrij lage negatieve 13C waarde (-21,1) en de laagste van alle onderzochte individuen. De lage 15N en 13C waarden wijzen in de richting van een plantaardig dieet. Het blijft echter de vraag of de waarden van dit kind het gevolg zijn van een tekort aan bepaalde voedingsstoffen of dat ze wijzen op een aangepast dieet als gevolg van de slechte gezondheidstoestand waarin het bij het overlijden verkeerde.

De 13C waarde (-19,5) van de 37-jarige vrouw (S604) die begraven was in het antropomorfe graf wijst eerder in de richting van een vleesrijk dieet. Het is een bijkomend argument, samen met de extra zorg die haar bij de begraafing gegeven werd in de vorm van een antropomorf gegraven grafkuil, dat ze in de periode waarin ze te Lede leefde – de 12<sup>de</sup> eeuw - mogelijk deel uitmaakte van de eerder gegoede sociale klasse.

Een, voor die tijd zeker, oud (65-74 jaar) geworden man (S380) vertoont een 13C waarde van -19,5 die, net als bij de in de antropomorfe begraven vrouw, eerder neigt naar een vleesrijker dieet dan waarover de toenmalige modale Ledenaar beschikte. Het is een aanwijzing dat deze man, die leefde tussen 1640 en 1810, mogelijk tot de gegoede klasse van Lede behoorde. Ook het feit dat deze man een vrij hoge leeftijd had gehaald (+65) is hiervoor een bijkomend argument. Dat hij op die leeftijd verschillende

artroseverschijnselen vertoonde aan de borstwervels (Schmorlse noduli, osteofyten en VOA) hoeft niet meteen te verbazen.

Het gemiddelde van de  $^{13}\text{C}$  waarde van de 'normale' Ledenaars komt voor de individuen uit de Volle/Late Middeleeuwen op -20,425 en voor deze uit de Nieuwe Tijden op -20,18. Dit kan wijzen in de richting van een iets vleesrijker dieet in de Nieuwe Tijden ten opzichte van de Volle/Late Middeleeuwen.

### **6.2.7.3. Andere onderzoeken van stabiele isotopen op menselijk botmateriaal**

Er werd tot op heden nog maar heel weinig onderzoek gedaan naar het dieet van de laatmiddeleeuwse en postmiddeleeuwse mens op basis van een stabiele isotopenanalyse; en al zeker niet naar eventuele verschillen in de tijd en tussen mannen, vrouwen en kinderen. Hoewel dit een zeer beperkt onderzoek betreft, een eerste steekproef als het ware, bracht dit onderzoek op de tien uitgekozen individuen van Lede toch enkele interessante zaken naar boven.

Het eerste verkennend onderzoek naar dieetreconstructie op basis van de stabiele isotopen  $^{13}\text{C}$  en  $^{15}\text{N}$  van menselijk skeletmateriaal dateert uit 2000.<sup>120</sup> Uit dat onderzoek kwam onder andere naar voren dat enkele skeletten van Namen een opvallend lage  $^{15}\text{N}$  waarde vertoonden, hetgeen het gevolg zou kunnen zijn van de consumptie van weinig vis. Dit zou daar misschien sociaaleconomische redenen kunnen hebben gehad.<sup>121</sup>

Twee volgende internationale studies richten zich op de variaties in de  $^{13}\text{C}$  en  $^{15}\text{N}$  waarden van verschillende vissoorten<sup>122</sup> en het mogelijke reservoir effect die dat op een  $^{14}\text{C}$  datering zou kunnen hebben.<sup>123</sup> Voor dit tweede onderzoek werden bij 234 menselijke skeletten de  $^{13}\text{C}$  en  $^{15}\text{N}$  waarden gemeten.<sup>124</sup> Deze skeletten dateren weliswaar uit verschillende periodes en werden gevonden bij opgravingen op verschillende plaatsen in België.

Het voorlopig enige andere stabiele isotopenonderzoek, uitsluitend op menselijke skeletten, werd in 2016 uitgevoerd door Jessica Palmer, in samenwerking met All-

---

<sup>120</sup> Ervynck A., et al., 2000.

<sup>121</sup> Ervynck A., et al., 2000, p.135.

<sup>122</sup> Fuller B.T., et al., 2012.

<sup>123</sup> Ervynck A., et al., 2014.

<sup>124</sup> Ervynck A., et al., 2014, p.781 en Table 1.



Archeo bvba. Bij een opgraving in Aalst op de terreinen van het voormalige Annuntiatenklooster en het Theresiaklooster werd een deel van de begraafplaats aangesneden. Van de 200 gevonden skeletten werden er 164 geschikt bevonden voor verder fysisch antropologisch onderzoek, waarvan er ook nog 50 uitgekozen werden voor een stabiele isotopenanalyse. Het voornaamste dat daarbij aan het licht kwam was dat op basis van een hoge 15N waarde drie individuen hoogstwaarschijnlijk tot de hoger geplaatste sociale klasse zullen hebben behoord. Twee (Skeletten 122 en 123) ervan kunnen wellicht hooggeplaatste nonnen geweest zijn. Het derde skelet S67, een volwassene, was omgekeerd - oost-west in plaats van de gangbare oriëntatie west-oost – begraven waardoor het meer dan waarschijnlijk om een geestelijke gaat. Voor de rest waren er geen duidelijke verschillen merkbaar tussen mannen en vrouwen. Men vermoedt dat er op de begraafplaatsen een mengeling van een stadspopulatie en geestelijken begraven werden.<sup>125</sup>

Op basis van de tabel waarin de resultaten van de isotopenanalyses van de 50 skeletten uit Aalst<sup>126</sup> te lezen vallen, werd het gemiddelde van de 13C en de 15N waarden zelf berekend. Voor de 13C waarden kwam dit op een gemiddelde van -20,28 en voor de 15N 11,27. De skeletten te Aalst dateren tussen de tweede helft van de 15<sup>de</sup> eeuw tot in de 16<sup>de</sup>-17<sup>de</sup> eeuw.<sup>127</sup> Qua datering bevinden ze zich dus eerder tussen de twee periodes die te Lede werden onderzocht. Het kan toeval zijn, maar zowel de gemiddelde 13C als de 15N waarden van Aalst passen mooi tussen deze van de twee onderzochte perioden van Lede. Er lijkt dus een lijn zichtbaar die doorheen de tijd voor de negatieve 13C waarde geleidelijk lijkt af te nemen en voor de 15N geleidelijk lijkt toe te nemen. Mogelijk kan een verandering in het eetpatroon hierbij een rol gespeeld hebben.

Tabel 5: Evolutie van de gemiddelde 13C en 15N waarden van de skeletten van Lede en Aalst

Lede Markt 12 <sup>de</sup> -14 <sup>de</sup> eeuw		Aalst Annuntiaten en Thersiaklooster 2 <sup>e</sup> helft 15 <sup>de</sup> -17 <sup>de</sup> eeuw		Lede Markt tweede helft 17 <sup>de</sup> -begin 19 <sup>de</sup> eeuw	
13C	15N	13C	15N	13C	15N
-20,42	10,97	-20,28	11,27	-20,18	11,61

<sup>125</sup> Bruggeman J., et.al, 2021, p.40

<sup>126</sup> Het rapport van de isotopenanalyses van de 50 skeletten, opgegraven te Aalst in de Louis D'Haeseleerstraat in 2016 werd opgemaakt door Jessica Palmer en werd op vraag via email doorgestuurd op 21 juni 2021 door Jordi Bruggeman, archeoloog bij All-Archeo.

<sup>127</sup> Bruggeman J., et. al., 2021, p.36.

Op basis van de gegevens van de skeletten van Lede en Aalst lijkt er dus een stijging van de 15N waarde en een stijging van de negatieve 13C waarde. Aangezien een hogere 15N wijst in de richting van een visrijker dieet en de afname van de 13C waarde wijst in de richting van een vleesrijker dieet, kan er voorzichtig geconcludeerd worden dat er geleidelijk aan meer vlees en vis doorheen de tijd werd genuttigd. Het is zo dat een hogere opname van vis en vlees historisch geassocieerd wordt met een hogere klasse. Of dit dan meteen betekent dat de mens geleidelijk aan een gezonder eetpatroon ontwikkelde, is ook een interessante toekomstige onderzoeksvraag.

Op basis van de lage hoeveelheid emailhypoplasie en de lage hoeveelheid aan deficiëntieziektes concludeert fysisch antropologe April Pijpelink dat de bevolking van Lede over het algemeen over voldoende voedingsmiddelen moet hebben beschikt. Te Lede werd er bij geen enkel skelet de welvaartsziekte DISH opgemerkt, hetgeen er in elk geval op wijst dat men er ook niet in overvloed leefde.<sup>128</sup>

Een eerste gemiddelde berekening en vergelijking van de 13C en 15N waarden van de 234 skeletten die in de studie uit 2014 voorkomen, gaven voor de skeletten die dateren in de overgang volle en late middeleeuwen versus de tweede helft van de 17<sup>de</sup>- 19<sup>de</sup> eeuw, op het eerste zicht geen gelijkaardige evolutie zoals de skeletten van Lede. Dit geeft aan dat er, om verregaande conclusies op basis van de C13 en N15 waarden van het collageen van menselijke skeletten en de invloed van het dieet daarop, meer en gericht onderzoek nodig is. Wellicht kan een onderzoek binnen een bepaalde regio en/of gemeente doorheen de tijd meer zicht geven op de evolutie van de C13 en N15 waarden waarbij een verandering van het dieet een rol kan gespeeld hebben. Daarbij is het aangewezen om een dergelijke studie toe te spitsen op een grotere skelettenpopulatie en dit in combinatie met 14C dateringen en een doorgedreven fysisch antropologisch onderzoek.

---

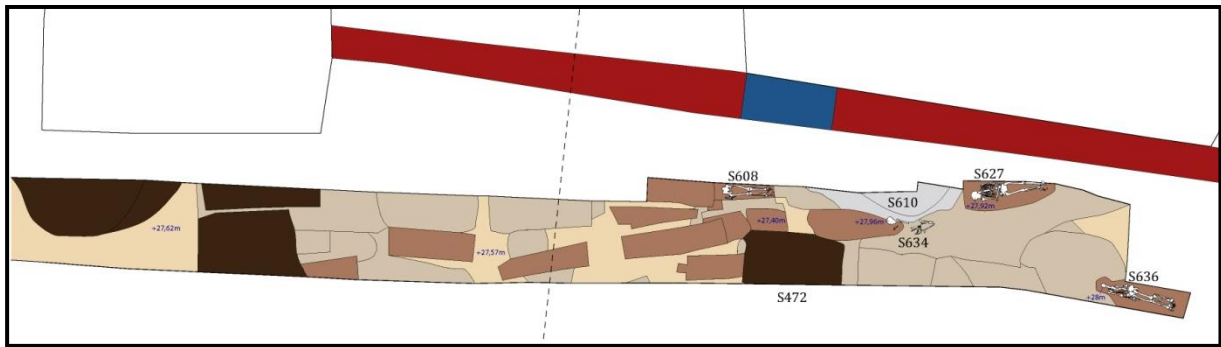
<sup>128</sup> Pijpelink A., 2020, pp.26-27.

### 6.2.8. Ongedateerde skeletten (15<sup>de</sup>-17<sup>de</sup> eeuw?)

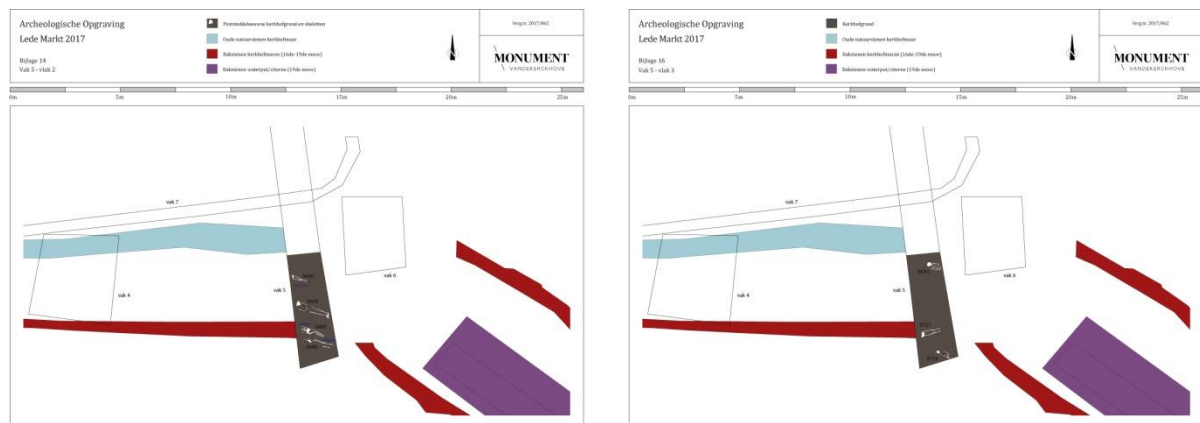
Voor deze groep van skeletten werd niet meteen een precieze datering bekomen. Stratigrafisch gezien bevinden ze zich wel tussen de skeletten die in de Volle/Late Middeleeuwen (zie tabel 1) werden gedateerd en diegene die in de 17<sup>de</sup>-18<sup>de</sup> eeuw werden gedateerd (zie tabel 2). Daardoor kan een datering van deze skeletten tussen de 15<sup>de</sup> en de 17<sup>de</sup> eeuw vermoed worden. Vijf van de in totaal 12 tot deze groep behorende skeletten werden ten zuiden van de kerk, in WP4 gevonden en zeven in vlakken 3 en 4 van vak 5 in WP8, ten noorden van de kerk. Opvallend was dat vrijwel alle individuen uit deze groep in houten grafkisten waren begraven en dat bij het merendeel de armen op de buik of op de borst werden gelegd.

Tabel 6: Ongedateerde, maar vermoedelijk in de 15<sup>de</sup>-17<sup>de</sup> eeuw begraven, skeletten van Lede.

Spoor	WP	Vlak	Geslacht	Lichaam slengte	Leeftijd	Positie armen	Begravings wijze	Ziekteverschijnselen
608	4	1	Man	169,94	22-25		Kist	
624	4	2	Vrouw		30-60			
627	4	2	Man	169,7	53-68	Buik	Kist	Infectie
634	4	2	Man?	172,09	20+	Borst		Degeneratie
636	4	2	Man	172,79	33	Gestrekt/ andere arm	Kist	Degeneratie
680	8	2	Man?	175,1	35+	Buik	Kist	Degeneratie
683	8	2	Vrouw		50-70	Gestrekt/ borst		Degeneratie
686	8	2	Vrouw	154,75	50-70		Kist en lijkwade	
690	8	3	Vrouw	151,67	63-72	Buik	Kist en lijkwade	
693	8	3	Man	168,03	18-22	Buik	Kist (en lijkwade?)	
714	8	4	Vrouw		40-80	Buik	Kist	Degeneratie
717	8	4	Man	167,44	20-40		Kist	



Figuur 162: Grondplan van vlak 2 van de sleuf ten zuiden van de kerk.



Figuren 163 en 164: Vlakken 2 (links) en 3 van vak 5 ten noorden van de kerk (WP8).

S627 gaat om een man die stierf tussen de 53 en 68 jaar en begraven was in een trapeziumvormige grafkist. Hij vertoonde op het moment van overlijden een ontstoken gehemelte en extra botontwikkeling aan de borstwervels. Zijn handen werden zorgvuldig gekruist op de buik gelegd en het hoofd is naar het zuiden gedraaid.



Figuur 165: S627, een ten zuiden van de kerk, in een grafkist begraven man waarbij de handen zorgvuldig op de buik gelegd waren.



De volgende skeletten bevonden zich allemaal in vlak 2 van vak 5, ten noorden van de kerk. De bijvondsten doen vermoeden dat de skeletten gevonden in het tweede vlak ten noorden van de kerk meer dan waarschijnlijk ook nog in de Nieuwe Tijden gedateerd kunnen worden. De kerkhofgrond was hier, in vergelijking met vlakken 2 en 3 ten zuiden van de kerk, ook een pak donkerder en puiniger. Wellicht is de begravingsdichtheid ten noorden van de kerk denser dan het gedeelte dat ten zuiden van de kerk, binnen de nieuwe rioleringsleuf werd opgegraven. Dit kan mogelijk te maken hebben met dat de zone van vak 5 in WP8, ten noorden van de kerk zich altijd binnen het ingebruik zijnde kerkhof zal hebben bevonden. Dit in tegenstelling tot de zone van de nieuwe rioleringsleuf ten zuiden van de kerk, waar meer dan waarschijnlijk wel een onderbreking in het begraven zal zijn geweest, waardoor de begravingsdichtheid daar minder densus is.

Bij skelet S683 werden ter hoogte van de linkerhand de vermoedelijke resten van een paternoster gevonden (INV.NR.350). Deze linkerhand was zorgvuldig op de borst gelegd. Op basis van de licht opgetrokken houding van de knieën was deze vrouw wellicht wat met het bekken gedraaid op de linkerkant gelegd.

Bij skelet S680, dat direct naast, ten zuiden van skelet S683 ligt, werd een knoopje met vier gaatjes in gevonden dat van been was gemaakt (INV.NR.357).

Bij skelet S686 werden ter hoogte van het bekken stukjes van bronzen grafkistdecoratie gevonden (INV.NR.353).



Figuur 166: Zicht op skelet S680 (links) en S683 (rechts), respectievelijk een man en een vrouw, gevonden in vlak 2 van vak 5, ten noorden van de kerk.



Figuren 167 en 168: Skelet S686 met resten van bronzen grafkistdecoratie ter hoogte van het bekken.



S690, gevonden in vlak 3 van vak 5 ten noorden van de kerk, betreft een 63 tot 72 jarige vrouw die begraven is in een grafkist en ingewikkeld in een lijkwade. De schedelnaad van de twee helften van het voorhoofd waren onvergroeid. Deze anomalie (*sutura metopica*) komt vrij frequent voor.<sup>129</sup> Bij deze vrouw werden de vermoedelijke resten van een paternoster gevonden (INV.NR.243). Er was zelfs ook nog wat haar bewaard gebleven (INV.NR.354).



Figuur 169: S690: deze 63 tot 72 jarige vrouw was begraven in een grafkist en ingewikkeld in een lijkwade.

S693, gevonden in vlak 3 in vak 5 ten noorden van de kerk, betreft een jonge man die stierf tussen 18 en 22 jarige leeftijd en begraven was in een grafkist. Gezien de gedrongenheid van het bovenlichaam was hij mogelijk ook in een lijkwade gewikkeld. Het uiterste deel van het schouderblad was niet met het schouderblad gefuseerd (*os acromiale*).

Figuur 170: Zicht op S693, gevonden in vlak 3 van vak 5 ten noorden van de kerk. Het gaat om een jongeman die stierf op een leeftijd tussen 18 en 22 jaar



<sup>129</sup> Pijpelink, 2020, p.20.

### 6.3. De kerkhofmuren

Een belangrijke onderzoeksvraag was hoe de begrenzing van het kerkhof doorheen de tijd is geëvolueerd. Op vrijwel alle historische kaarten is een kerkhofmuur te zien. Maar de afbakening van het kerkhof lijkt in de loop van de 17<sup>de</sup> tot in de 19<sup>de</sup> eeuw soms veranderd.

Interessant is de volmiddeleeuwse gracht/greppel S456, die mogelijk samen met kuil S168 mogelijk als oudste afbakening van het toenmalige kerkhof kan gezien worden. In deze gracht werd trouwens ook een Karolingische muntfibula gevonden die dateert tussen 800 en 950 (zie figuren 29 en 30).

Er werden tijdens het archeologische onderzoek in totaal vier verschillende muren gevonden die als verschillende kerkhofmuurfases gezien kunnen worden. Hieronder worden ze besproken, van oud naar jong.

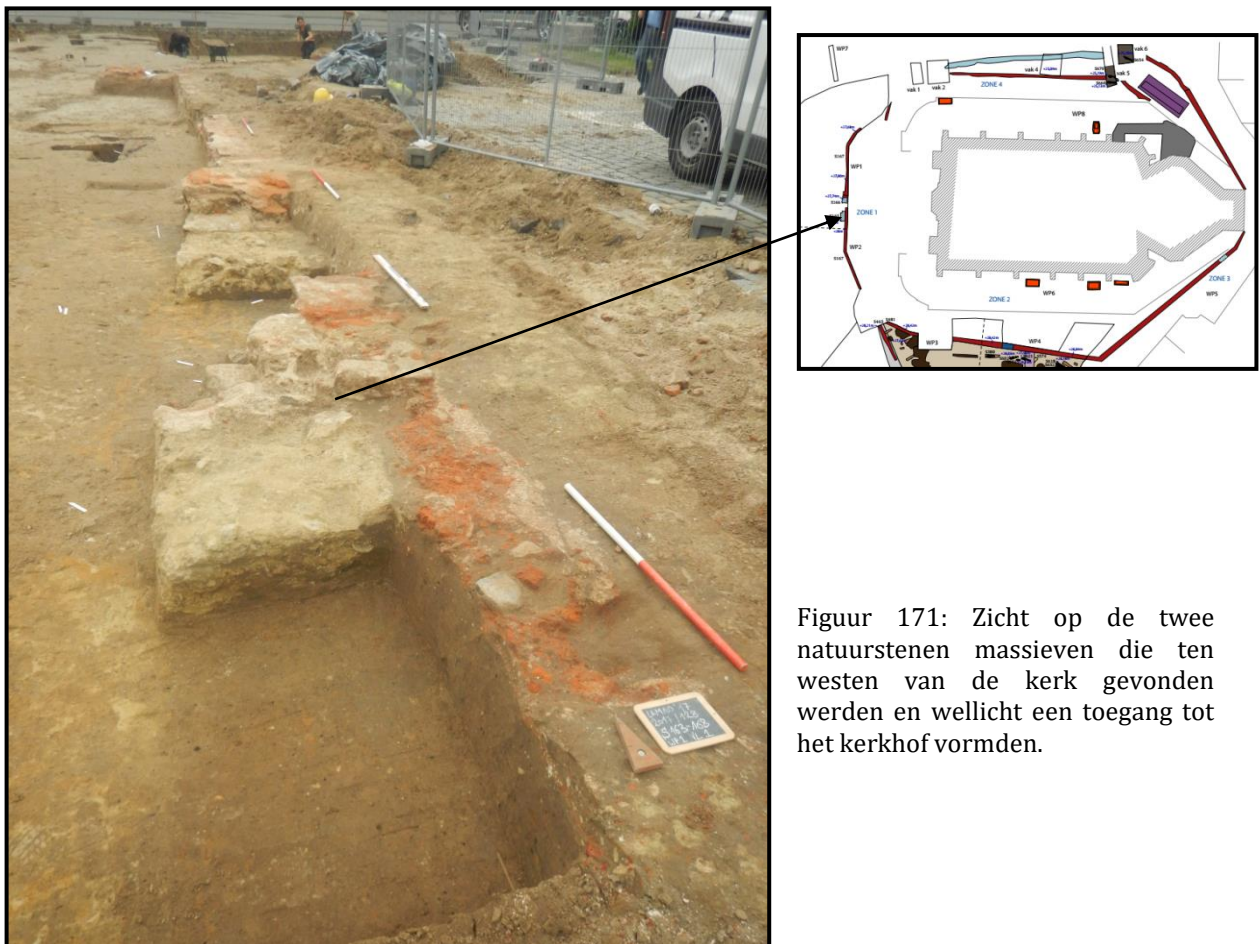


### 6.3.1. De natuurstenen kerkhofmuur

Een eerste fragment van de natuurstenen kerkhofmuur werd gevonden ten westen van de kerk in WP1. Het gaat om twee bijna vierkante blokken van ongeveer 1,5 op 1m met ertussen een lege ruimte van 1,2m. Ze werden gevormd door onregelmatig gevormde blokken Lediaanse kalkzandsteen die samengehouden werden met een lichtgroenige beige zandige kalkmortel. Gezien de open ruimte tussen beide blokken kan ervan uitgegaan worden dat ze de funderingen hebben gevormd van een toegang naar het toenmalige kerkhof en de ingang van de kerk.

Wanneer deze natuurstenen kerkhofmuur gebouwd werd, kan momenteel niet met zekerheid gesteld worden. Gezien het gebruik van vrij onregelmatig gevormde brokken Ledesteen kan deze fase wellicht gelinkt worden met de bouw van de eerste stenen Sint-Martinuskerk te Lede.

Het meest zuidelijke massief doorsneed de oudere kuil (S168) waarin volmiddeleeuws aardewerk zat. Het aardewerk dat daarin gevonden werd, geeft ons een terminus post quem voor de bouw van de natuurstenen massieven. Gezien de langwerpige vorm van deze kuil kan ze eventueel gezien worden als deel uitmakend van een oude kerkhofafbakening.

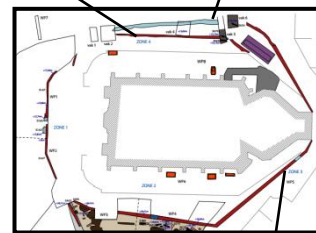


Figuur 171: Zicht op de twee natuurstenen massieven die ten westen van de kerk gevonden werden en wellicht een toegang tot het kerkhof vormden.

Ten noorden van de kerk kwamen bij de opvolging van de beperkte afgraving twee kerkhofmuren tevoorschijn. De meest noordelijke was volledig opgebouwd met Lediaanse kalkzandsteen. Deze 1m dikke muur was jammer genoeg centraal verstoord door een recente leiding.



Figuren 172 en 173: Zicht op de beperkte afgraving ten noorden van de kerk met de romaanse kerkhofmuur volledig opgebouwd met Ledesteen als uiterste noordelijke begrenzing en de postmiddeleeuwse bakstenen kerkhofmuur die op een inperking van het kerkhofareaal wijst.



Ook bij de werfbegeleiding van de rioleringswerken ten oosten van de kerk werd een restant van de oorspronkelijke natuurstenen kerkhofmuur opgemerkt. Daarbovenop werd later de bakstenen postmiddeleeuwse kerkhofmuur gezet.



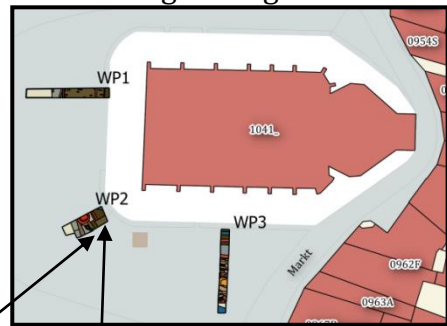
Figuur 174: Eveneens ten zuidoosten van de kerk werd tijdens de werfbegeleiding onder de oude riolering een stuk van de romaanse kerkhofmuur volledig in Leedse steen herkend.



### 6.3.2. De bakstenen kerkhofmuur

Tijdens het vooronderzoek met ingreep in de bodem was het de bedoeling om via de drie proefsleuven een zicht te krijgen op de begrenzing van het kerkhof. Op die manier kon de reikwijdte van de zone, waar skeletten konden worden verwacht, afgebakend worden.

In de proefsleuf ten zuidwesten van de kerk (WP2) werd toen een goed bewaard stuk van de kerkhofmuur gevonden waarin ook een mooi afgewerkte toegang tot het kerkhof te herkennen viel. De zijkanten van deze toegang werden afgeboord met mooie en recht gekapte zandsteenblokken. De bakstenen hadden een formaat van 23x11,5x5/5,5cm. Op basis van de 6 bewaarde rijen kan het baksteenverband als onregelmatig beschouwd worden, hoewel de bovenste vier rijen wel afwisselend door strekken en koppen gevormd zijn, waarin zowel een staand- als een kruisverband in kan gezien worden. Als fundering werden losse baksteenbrokken gebruikt en onder de rechthoekige natuursteenblokken bevond zich een grote ruwe onafgewerkte en Lediaanse blok. Op basis van het gecombineerde gebruik van de zorgvuldige bewerkte blokken Ledesteen en de bakstenen wordt de bouw ervan tussen de 16<sup>de</sup> en de 17<sup>de</sup> eeuw vermoed.



Figuren 175 en 176: Details van de 16<sup>de</sup>-17<sup>de</sup>-eeuwse kerkhofmuur die gevonden werd tijdens het proefsleuvenonderzoek ten zuidwesten van de kerk en meer dan waarschijnlijk een deel van een toegang tot het kerkhof aangeeft.



Figuur 177: Detail van de buitenzijde van wat de zuidpilaar van een toegang tot het kerkhof moet zijn geweest.



Figuur 178: Op dit bedevaartvaantje van de Mariaprocessie uit de 19<sup>de</sup> eeuw is de toegang in het zuidwesten van de kerkhofmuur te zien.



Ook ten zuiden van de kerk werd het verdere verloop van de vermoedelijke kerkhofmuur uit de 16<sup>de</sup>-17<sup>de</sup> eeuw gevonden. In het uiterste noorden van WP3 (zone 2) kwamen twee muren samen. De goed bewaarde en mooi afgewerkte muur (S481), die een lichte knik naar het oosten maakt, komt overeen met deze die te zien is op figuren S175, 176 en 177. De minder goed bewaarde muur (S463), die naar het zuiden loopt en waarvan enkel een brokkelige fundering is overgebleven, betreft wellicht een jongere fase die de – tijdelijke - uitbreiding van het kerkhof, zoals te zien is op de historische kaarten uit de tweede helft van de 17<sup>de</sup> – eerste helft van de 18<sup>de</sup> eeuw, aangeeft. Deze muur bevindt zich boven de volmiddeleeuwse gracht S456 die als de oudste begrenzing van het toenmalige kerkhof wordt gezien.

Verder naar het oosten toe, aan de andere kant van het standbeeld (herdenkingsmonument voor de slachtoffers van WOII) was enkel nog de fundering van de 16<sup>de</sup>-17<sup>de</sup>-eeuwse kerkhofmuur bewaard gebleven. Deze bestond in deze zone voornamelijk uit hergebruikte onregelmatige blokken natuursteen. Hier en daar werden er ook stukken versierd maaswerk gebruikt in de fundering. Het gaat mogelijk om 14<sup>de</sup>-15<sup>de</sup>-eeuws maaswerk dat hergebruikt werd na verschillende verwoestingen van de kerk tussen 1500 en 1600.<sup>130</sup>

Ook ten zuidoosten (zie figuur 182) en ten noordoosten (zie figuur 181) van de kerk werden bij de archeologische werfbegeleiding van de rioleringswerken fragmenten van de kerkhofmuur gevonden.

Op figuur 183 is een mooi afgewerkte dorpel van platte Doornikse kalkstenen te zien die een toegang tot het toenmalige kerkhof weergeeft. Ook ten noordoosten van de kerk werd in de bakstenen kerkhofmuur een mogelijke toegang tot het kerkhof herkend (zie figuur 184).

---

<sup>130</sup> De Brouwer J., 1963, pp.344-349.



Figuur 179 (linksboven): Zicht op de twee kerkhofmuren die samenkomen in het noorden van WP3 (zone 2). S481 is mooi afgewerkt en de minder goed bewaarde brokkelige S463 geeft wellicht de 17<sup>de</sup>-18<sup>de</sup>-eeuwse uitbreiding van het kerkhof naar het zuiden toe, weer.

Figuur 180 (linksonder): Zicht op de fundering van de kerkhofmuur opgebouwd uit hergebruikte losse brokken Ledesteen die vermoedelijk afkomstig zijn van de 14<sup>de</sup> - 15<sup>de</sup>-eeuwse kerk.

Figuur 181 (rechtsboven): Tijdens de werfbegeleiding ten noordoosten van de kerk is achter de grijze rioleringsbuis een stuk van de fundering van de kerkhofmuur te zien die hier onderaan is opgebouwd met kleine brokken Ledesteen met erboven baksteenbrokken.

Figuur 182 (rechtsonder): Fragment van de bakstenen kerkhofmuur ten zuidoosten van de kerk. Deze is wellicht gefundeerd op de restanten van de oude natuurstenen kerkhofmuur die op brokken Ledesteen was gefundeerd (zie figuur 157).





Figuur 183: Ten zuiden van de kerk werd een mooie dorpel, gevormd met grote platte stukken doornikse kalksteen, gevonden die opnieuw een toegang tot het kerkhof aangeeft.



Figuur 184: Ook ten noordoosten van de kerk werd een oorspronkelijke toegang tot het kerkhof opgemerkt.

#### 6.4. 18<sup>de</sup>-19<sup>de</sup>-eeuwse grafkelders

Tijdens de beperkte afgraving, direct ten noorden en ten zuiden, tegenaan de kerk kwamen enkele grafkelders aan het licht.

Bij de grafkelder (S720) die ten noorden van de kerk gevonden werd, stortte een deel van het bakstenen gewelf in (zie figuur 183). Na het vrijleggen ervan werd er een beschermende plaat over gelegd. Verder kon deze grafkelder *in situ* blijven. Na overleg tussen de gemeente, de aannemer, de archeoloog en Onroerend erfgoed werd beslist om in deze zone rond de kerk geen lichtspots te plaatsen aangezien deze tot een verdere verstoring van de grafkelders zou leiden en er dientengevolge een volledige archeologische registratie van de grafkelder(s) zou moeten plaatsvinden. Aangezien dit tot een meerkost van het archeologisch onderzoek zou leiden werd dan toch geopteerd voor een andere belichting van de kerk.

Bij het graven van enkele voorafgaande sonderingsputten ten zuiden van de kerk, bleken ook daar minstens drie bakstenen grafkelders te zitten. Bij de uiteindelijke beperkte afgraving van deze zone, werden deze blootgelegd en archeologisch geregistreerd (S721, S722 en S726). Bij de heraanleg werden ze niet verder verstoord en konden ze zodus *in situ* blijven.

Net achter grafkelder S722 (zie figuur 188) zijn bovengronds tegen de kerkmuur drie grafzerken met Frans opschrift te zien. Daarop valt te lezen:

Al la mémoire de  
Mr. Seraphine Matthijs  
Époux de dame Berlinde Blondeel  
Né à Cherscamp, le 11 Febrier 1802  
Pieusement décédé à Lede, le 10 7ebr 1868  
R.I.P.  
DE PROFONDIS

Serafien Matthijs deed aan gemeentepolitiek en werd in 1830 in de gemeenteraad verkozen, samen met toenmalig burgemeester J. Coppens.<sup>131</sup>

Bij rioleringswerken voor de afwatering van de kerk werd ten noordwesten van de kerk ook nog een stukje van een vermoedelijke grafkelder herkend (zie figuur 187).

---

<sup>131</sup> Uit 'Ken uw dorp', tijdschrift van de 'Heemkundige Kring Heemschut Lede', 1973, nummer 6: "De grafzerken rond de kerk, pp.22-23.





Figuur 185 (linksboven): De grafkelder ten noorden van de kerk waarvan het gewelf tijdens het afgraven deels was ingestort. Ter bescherming werd deze voor de heraanleg afgedekt met een betonplaat.

Figuur 186 (linksonder): Eén van de drie grafkelders (S721) die ten zuiden van de kerk blootgelegd en geregistreerd werd.

Figuur 187 (rechtsboven): Een vermoedelijk fragment van een grafkelder die bij de opvolging van de rioleringswerken ten noordwesten van de kerk werd opgemerkt.

Figuur 188 (rechtsonder): Zicht op de overwelfde bakstenen grafkelder S722 ten zuiden van de kerk. Deze bevond zich net voor drie 19<sup>de</sup>-eeuwse, tegen de kerkmuur geplaatste, grafzerken met Frans opschrift.

## 6.5. Een eind 19<sup>de</sup>-eeuwse overwelfde brandweer/waterput

Ten noordoosten van de kerk, net buiten het metalen hek rond de kerk, werd bij de beperkte afgraving daar een grote rechthoekige overwelfde bakstenen waterciterne gevonden. Het gaat meer dan waarschijnlijk om de zogenaamde 'brandweerput' die in 1893 gebouwd werd en gevoed werd door het regenwater afkomstig van het dak van de kerk.<sup>132</sup>



Figuur 189: Links de rechthoekige overwelfde bakstenen regenwaterput die in 1893 ten noordoosten van de kerk werd gebouwd. Rechts de bovenkant van de bakstenen kerkhofmuur.

---

<sup>132</sup> Gravez J., 1996.

## 6.6. Restanten van klokkenovens

Tijdens het vooronderzoek werd ten zuiden van de kerk een vrij goed bewaarde basis van een klokkenoven gevonden. De mooie zwarte cirkelvorm, met oranjebruine lemen band omgeven door gele heterogene leemgrond laat geen twijfel over de interpretatie ervan.

Bij het vervolgonderzoek werden nog twee duidelijke restanten van andere klokkenovens gevonden. S384-386 werd aan twee zijden begrensd door een bakstenen rijtje. Aangezien deze zich reeds op de maximale verstoringsdiepte bevond, kon deze in situ blijven en werd de oven niet verder onderzocht.

In de rioleringsleuf werd in het zuidprofiel ook een restant van een klokkenoven opgemerkt (zie figuren 126 en 127). Er werden verschillende stukken brons in deze sporen teruggevonden. Uit S574 werd een vrij groot stuk gehaald (INV.NR.124).

Met de vondst van drie restanten van klokkenovens ten zuiden van de kerk van Lede komt het verleden van de Leedse klokken weer naar boven. Vermoedelijk vallen de drie teruggevonden restanten van klokkenovens te dateren in de laatste 30 jaar van de 17<sup>de</sup> eeuw. Dan is er sprake van een overeenkomst die op 10 oktober 1672 gemaakt werd tussen de kerk en klokkengieter Gelaude Humboldt. Hij kreeg toen de opdracht om drie klokken te gieten 'd'een grooter als d'ander'. Daarbij wordt onder andere ook vermeld dat de kerk de verantwoordelijkheid op zich nam tot het graven van de putten en het ter beschikking stellen van een oven. Een andere mogelijkheid is eventueel de datum 1683 wanneer de Meesters Joannes en Josephus Plumerez ook de opdracht krijgen om opnieuw drie klokken te hergieten. Deze klokken vertoonden in 1698 alweer barsten waarna ze in 1700 opnieuw hergoten moesten worden. Deze keer kreeg Paesschier Maillaert de opdracht toegewezen.<sup>133</sup>

Klokkenovens worden wel vaker gevonden tijdens archeologische onderzoeken in of rond kerken. Buiten de kerk werd daarvoor meestal een diepe put met rechte wanden gegraven waarin vervolgens de vorm van de klok volgens de 'verloren was techniek' werd gemaakt. Het gietprocédé zal vermoedelijk op een gelijkaardige manier verlopen zijn als de 11 klokkenovens die in 2008 te Wervik in vier verschillende gietputten werden gevonden en daar gelinkt konden worden met het vervaardigen van de beiaard in het midden van de 18<sup>de</sup> eeuw: Na het graven van de gietput bouwde men een ronde

---

<sup>133</sup> Buys J-C., Van Langenhoven B., en De Grauwe A., 1998, pp.28-32.



bakstenen kern, zo hoog als de klok zelf. Op die kern streek men een eerste laag leem die later de binnenkant van de klok zou vormen. Op die eerste laag werd een zogenaamde 'valse klok' gemaakt, ook van leem. Vervolgens plaatste men daarboven een kleien buitenmantel die de latere buitenste rand van de klok zou vormen. Daarna werd dit geheel opgewarmd door een vuur te maken binnenin de kern, om er voor te zorgen dat de leem gelijkmatig zou drogen en om barsten te voorkomen. In de volgende fase haalde men de buitenmantel weg en verwijderde men de 'valse klok', zodat er tussen de mantel en de eerste leemwand een lege ruimte vrij kwam. In de laatste fase werd die buitenmantel er weer opgezet, waarna men de ontstane lege ruimte van bovenuit, via gietkanalen, opvulde met gesmolten brons. Nadien werd de gietput opgevuld met aarde en aangestampt. Na enkele dagen was het brons afgekoeld en groef men alles opnieuw uit. De klok kon nu verder bewerkt en verfijnd worden.<sup>134</sup>

Een voorbeeld uit de regio zijn de klokkengieterskuilen die tijdens het archeologisch onderzoek op de markt van Sint-Lievens Houtem in 2016 werden gevonden. Deze dateren daar vermoedelijk in de 12<sup>de</sup>-13<sup>de</sup> eeuw en werden in verband gebracht met het vlakbij gelegen voormalige schepenhuis of de voorloper ervan ('t Calf genoemd), die een klokkentoren zou hebben gehad.<sup>135</sup>

Ten noorden van de Sint-Walburgakerk van Oudenaarde werd in 2008 ook een postmiddeleeuwse klokkengieterskuil gevonden.<sup>136</sup>

In 2018 werd tijdens het archeologisch onderzoek in de afgebrande Sint-Jan Baptist en Eligiuskerk te Anzegem ook één klokkenoven gevonden die net ten noorden van de voormalige Romaanse kerk gebouwd.<sup>137</sup>

---

<sup>134</sup> Bradt T., 2008, p.51.

<sup>135</sup> Clement C., et.al., 2020, pp.75-88.

<sup>136</sup> Ameels V., 2013, pp.21-24.

<sup>137</sup> Bradt T., 2019.





Figuur 190: De vrij goed bewaarde basis van de klokkenoven die gevonden werd tijdens het vooronderzoek.



Figuur 191: Zicht op S184-186: De klokkenoven was aan twee zijden omrand door een bakstenen rij.



Figuur 192: Achtergebleven stuk brons van het gieten van een klok, gevonden in S574 ten zuiden van de kerk.



## 7. VONDSTENMATERIAAL EN CONSERVATIE

De lijsten van de vondsten en de sporen vallen te raadplegen op de online databank van Monument Vandekerckhove nv: [www.monarcho.be](http://www.monarcho.be). Het overgrote deel van de vondsten betreffen de skeletten en het aardewerk. Daarnaast werden via metaaldetectie door Koen Goeminne en Peter D'Haese ook redelijk wat interessante metalen objecten gevonden. Een tiental daarvan werden geconserveerd. Vooral de vondst van twee Karolingische fibulae zijn uniek en getuigen van een Karolingisch verleden van Lede.

### 7.1. Aardewerk

Belangrijk bij elk archeologisch onderzoek is uiteraard het aardewerk. In eerste instantie geeft dit een zicht op de datering van de verschillende contexten. Door het gebrek aan contexten als waterputten, beerputten en afvalkuilen werd er tijdens het archeologische onderzoek geen overvloedige hoeveelheid aardewerk gevonden. Het meeste aardewerk valt te dateren in de late middeleeuwen toen er op de markt van Lede een kruispunt van wegen liep waartussen zich een gebouw bevond dat gezien de grote ovenstructuur, mogelijk ten dienste stond van de ganse dorpsgemeenschap.

Maar ook in de volle middeleeuwen was er al bewoningsactiviteit te Lede. Daarvan getuigen verschillende paalkuilen ten noordwesten van de kerk waarin volmiddeleeuws aardewerk gevonden werd.

De aanwezigheid van Karolingisch aardewerk, zowel op de markt ten westen als in de kerkhofzone ten zuiden van de kerk, is een heel interessant gegeven voor de kennis over de vroegmiddeleeuwse ontwikkeling van Lede. Hoewel grondsporen uit deze periode vooralsnog ontbreken is het niet onwaarschijnlijk dat deze in de onmiddellijke nabijheid aanwezig zijn, of geweest zijn.

## 7.2. Metaal

Behalve de vele kistnagels (van de grafkisten) en wat grotere stukken brons (van de klokkenovens) werd het overgrote deel van de metaalvondsten gevonden door gebruik te maken van een metaaldetector. Met dank aan Peter D'Haese en Koen Goeminne. Tien objecten werden uitgekozen ter conservatie. Dit werd uitgevoerd door conservatrice Ansjie Cools. Dank ook aan Gill Thomas voor de hulp bij de identificatie van enkele metalen objecten.

Onder de vele losse metaalvondsten die in de afgegraven en af te voeren grond via metaaldetectie werden gevonden, bevonden zich heel wat schietloodjes. Meer dan waarschijnlijk vallen deze te linken met de periodieke kermis die al lange tijd op de markt van Lede door gaat. Ook andere moeilijk te identificeren kleine metalen objecten hebben mogelijk te maken met bepaalde kermis- of marktactiviteiten die in de laatste eeuwen op de markt hebben plaatsgevonden. Omdat de prioriteit eerder lag op de identificatie van de oudste en *in situ* gevonden metaalvondsten, werden deze 'losse metalen vondsten' uit de meer recentere periodes niet verder bekeken.

### 7.2.1. Munten

Er werden tijdens het archeologisch vervolgonderzoek in totaal tien munten gevonden. Op figuren 78 tot en met 81 zijn de twee 14<sup>de</sup>-eeuwse mijtjes te zien die in wegtracé S19 gevonden werden.

Daarnaast werden in de extractiekuil S294 (zie figuur 118) ook twee munten gevonden. De ene betreft een 15<sup>de</sup>-eeuwse mijt (INV.NR24) Waarop het wapenschild van Filips de Goede te zien is en de andere een penning (INV.NR.25) uit de 15<sup>de</sup> -16<sup>de</sup> eeuw.

Uit de postmiddeleeuwse kuil S472, tegen de kerkhofmuur in WP3, werd een muntje gevonden met daarop een hoofd dat op basis van de stijl in de 11<sup>de</sup>-12<sup>de</sup> eeuw kan gedateerd worden en wellicht een imitatie betreft (INV.NR.119).<sup>138</sup>

---

<sup>138</sup> Identificatie en datering door Gill Thomas (archeoloog bij RAAP België BVBA).





Figuren 193 en 194 (boven): voor- en achterzijde 15<sup>de</sup>-16<sup>de</sup>-eeuwse penning met erop II, dat voor denier staat, gevonden in de grote extractiekuil S294 (INV.NR.25).

Figuren 195 en 196 (midden): voor- en achterzijde van een 15<sup>de</sup>-eeuwse milt, eveneens gevonden in S294 (INV.NR.24).

Figuren 197 en 198 (onder): voor- en achterzijde van een ongeïdentificeerde munt gevonden in S472 die op basis van stilistische kenmerken in de 11<sup>de</sup> – 12<sup>de</sup> eeuw gedateerd kan worden (INV.NR.119).<sup>139</sup>

<sup>139</sup> Identificatie en datering door Gill Thomas, archeoloog en metaalspecialist bij Raap België.

Uit de uitgegraven grond werd via metaaldetectie een denier van Lodewijk I Van Nevers, geslagen te Gent en gemaakt uit biljoen, gevonden. Deze dateert van tussen 1322 en 1346.<sup>140</sup>



Figuur 199: Denier geslagen te Gent ten tijde van Lodewijk I van Nevers (1322-1346).

Tot slot werden in de afgegraven grond ook nog verschillende munten gevonden. Daaronder bevonden zich zeven 19<sup>de</sup>-20<sup>ste</sup>-eeuwse Belgische (INV.NR.363), maar ook vier 18<sup>de</sup>-eeuwse munten (INV.NR.362).



Figuur 200: Zeven 19<sup>de</sup>-20<sup>ste</sup>-eeuwse Belgische munten gevonden via metaaldetectie van de afgegraven en af te voeren grond.

---

<sup>140</sup> Identificatie door Gill Thomas (archeoloog bij RAAP België), zie Vanhoudt, 2019, p.345, G2586.



Figuur 201: Vier 18<sup>de</sup>-eeuwse munten gevonden via metaaldetectie van de afgegraven en af te voeren grond. Rechtsonder een WESTFRISIAE uit 1727.

### 7.2.2. Fibulae

De twee gevonden Karolingische fibulae werden reeds besproken onder de residuele Karolingische vondsten.

De unieke Karolingische schijffibula met kruismotief die reeds tijdens het vooronderzoek gevonden werd, is te zien op figuren 31 en 32. Deze is gevuld met rode glaspasta en dateert van tussen 875 en 1000.<sup>141</sup>

Op figuren 29 en 30 is de andere Karolingisch muntfibula gevonden in de vermoedelijke oudste afbakening van het kerkhof (S456). Deze dateert tussen 800-950.<sup>142</sup>

---

<sup>141</sup> Heeren S., Van der Feijst L., 2017, p.595, type 89a.

<sup>142</sup> Heeren S., Van der Feijst L., 2017, pp.222-224; zie ook Deckers P.-J., 2017, p.94 en pp. 108-109, type Nr.80.

### 7.2.3. Boekbeslag

De metaaldetectie van de afgegraven grond bracht ook enkele stukjes boekbeslag tevoorschijn (INV.NR.365). Deze werden ook geconserveerd.



Figuur 202: Drie stukjes boekbeslag.

### 7.2.4. Speldjes, kistbeslag en Paternosters

Bij de opkuis van vlak 2 in de rioleringsleuf ten zuiden van de kerk werden enkele speldjes gevonden (INV.NR.121). Deze vallen wellicht te linken met begravingen waarbij de overledene in een lijkwade was gewikkeld.

Bij skeletten S690 en S683 (INV.NR.350), gevonden in vlak 2 van vak 5, ten noorden van de kerk (WP8), bevonden zich resten van een Paternoster. Bij skelet S690 was zelfs wat haar bewaard gebleven (INV.NR.354). Bij skelet S686 in vlak 2 van vak 5 werd ook bronzen kistdecoratie gevonden (INV.NR.353).





Figuren 203, 204 en 205: Speldjes van lijkwades, restanten van Paternosters gevonden bij skeletten S683 (rechtsboven) en S690 (Linksonder), met bij deze laatste mogelijk ook wat haar.

### 7.2.5. Metaalslakken

In S651 (INV.NR.344) en S659 (INV.NR.346) werden enkele metaalslakken gevonden. Laag S651 bevond zich in vak 1 van WP8 en kan gelinkt worden met het naar het oosten afdraaiende laatmiddeleeuwse wegtracé. S659 betreft bevond zich in vak 7 ten noorden van de kerk (WP8), net aan de buitenkant van het kerkhof. Naast metaalslakken bevatte deze volmiddeleeuwse kuil (zie figuur 52) ook verbrande leem.

### 7.2.6. Gespen

Twee gespen werden ook via metaaldetectie gevonden. Eén bevond zich in de extractiekuil S294 (zone 1, WP2) en werd geconserveerd. Het gaat om een ringgesp met angel te dateren in de 14<sup>de</sup> – 15<sup>de</sup> eeuw (INV.NR.23). De andere rechthoekige gesp werd gevonden in de door de kraan uitgegraven grond



Figuren 206 en 207: Geconserveerde gesp (INV.NR.23) gevonden in de extractiekuil S294 (links) en rechts een gespje gevonden in de uitgegraven grond.

### 7.2.7. Andere

Onder INV.NR 364 kunnen twee scapuliermedailles gevonden worden, wellicht daterend uit de 19<sup>de</sup> of begin 20<sup>ste</sup> eeuw. Deze werden via metaaldetectie in de door de kraan afgegraven grond gevonden.



Figuren 208: Twee scapuliermedailles gevonden via metaaldetectie van de door de kraan uitgegraven grond.

INV.NR. 368 betreft een afgeschoten en geplette musketkogel, wellicht daterend uit de tijd van Napoleon.



Figuur 209: Afgeschoten en geplette musketkogel.

Ook via metaaldetectie van de door de kraan uitgegraven grond werden twee mantelhaken gevonden (INV.NR. 366). Deze werden vermoedelijk gebruikt voor het sluiten van lijkwades. De gedrongen positie van de beenderen van sommige skeletten die op het kerkhof gevonden werden, wijst op een begraafing in een lijkwade.



Figuur 210: Twee mantelhaken die kunnen gediend hebben voor het sluiten van lijkwades.



### 7.3. Natuursteen: de Ledesteen

Onder de Markt van Lede bevindt zich het tertiair substraat, de *Formatie van Lede* genoemd. Deze is voornamelijk samengesteld uit sterk gelaagd grijsgeel fijn zand, soms afgewisseld met laagjes klei en keien en banken kalkzandsteen. Op de getuigenheuvel van Lede is het Pleistocene dek dun of zelfs afwezig. Zowel het zand als het kalkzandsteen zijn in het verleden ontgonnen.<sup>143</sup>

Lede is dan ook heel gekend voor zijn Ledesteen. Tijdens het onderzoek op de markt werden verschillende extractiekuilen gevonden die mogelijk met de ontginning ervan te maken hebben. Deze natuursteensoort werd in de late middeleeuwen gebruikt in de bouw van tal van religieuze gebouwen en zal ongetwijfeld ook bij de bouw van zijn eigen kerk aangewend zijn. In de fundering van één van de kerkhofmuren werden verschillende stukken maaswerk gevonden die meer dan waarschijnlijk uit deze Ledesteen vervaardigd werd. De aanwezigheid van deze steen, ondiep in de ondergrond, heeft ongetwijfeld een belangrijke rol gespeeld in Lede. Lede had dan ook een eigen ambacht en nering, namelijk die van de steentrekkers, steenhouwers en steenhandelaars.<sup>144</sup>



Figuren 211 en 212: In de fundering van de kerkhofmuur ten zuiden van de kerk zaten verschillende bewerkte stukken natuursteen, onder andere een stuk gotisch maaswerk, vermoedelijk vervaardigd uit Ledesteen. Deze waren wellicht afkomstig van één van de oorspronkelijke zijkapellen van de Sint-Martinuskerk.

---

<sup>143</sup> Clement. Et.al., s.d., p. 31.

<sup>144</sup> De Brouwer J., 1963, p. 250.



Figuur 213: Bedevaartvaantje met daarop de Sint-Martinuskerk van Lede in de 16<sup>de</sup> eeuw met de verschillende zijkapellen aan de noord- en zuidkant. Het gotisch maaswerk dat hergebruikt was in de fundering van de kerkhofmuur komt wellicht daarvan, na de vernietiging van de kerk tijdens de godsdienstoorlogen (uit: de Grauwe A., 1998, p. 26).

### 7.3.1. Identificatie en gebruik

Er bestaat, ook onder archeologen, wel wat verwarring omtrent de naamgeving en herkenning van de zogenaamde witte kalkzandsteen die voorkomt in talrijke historische gebouwen en ook regelmatig aangetroffen worden bij archeologisch onderzoek. Een verduidelijking wat betreft de kennis over deze Ledesteen is dan ook aangewezen.

Hiervoor werd beroep gedaan op het in 2015 verschenen artikel 'De Eocene witte stenen van Noord-België'.<sup>145</sup> Daarin wordt het onderscheid uitgelegd tussen de Ieperiaanse steen, de Brusselse steen en de Ledesteen. Alle drie hebben ze een belangrijke bouwhistorische rol gespeeld in het Vlaamse en Nederlandse erfgoed. Ze zijn ook alle drie, op het eerste zicht, vrij moeilijk van elkaar te onderscheiden waardoor ze dus regelmatig fout herkend en benoemd worden.

Ledesteen is momenteel de meest aanvaarde naam voor wat ook nog Lediaanse of Balegemse steen genoemd wordt. De term Ledesteen moet hier opgevat worden als een verwijzing naar de Formatie van Lede waarin deze voorkomt. Op zich is Ledesteen dus geen verwijzing naar de (oude) ontginningsplaats Lede, zoals de tegenwoordig nog veel gebruikte term Balegemse steen wél een verwijzing is naar de recente ontginningsplaats

<sup>145</sup> De Kock T, et.al., 2015, pp. 84-91.

in Balegem. Het is echter onmogelijk om alle stenen terug te koppelen naar hun ontginningsplaats. De Ieperiaanse steen is een bouwsteen die voornamelijk in Oost-Vlaanderen gebruikt is. Aangezien deze steen nagenoeg dezelfde kenmerken en kleur vertoont als de Ledesteen, die ook kenmerkend is voor deze provincie, wordt de steen nogal eens over het hoofd gezien en als Ledesteen benoemd. Toch zijn er voldoende argumenten en verschillen om de Ieperiaanse steen te erkennen en herkennen.<sup>146</sup> Bij twijfel kan microscopisch onderzoek uitsluitsel geven.

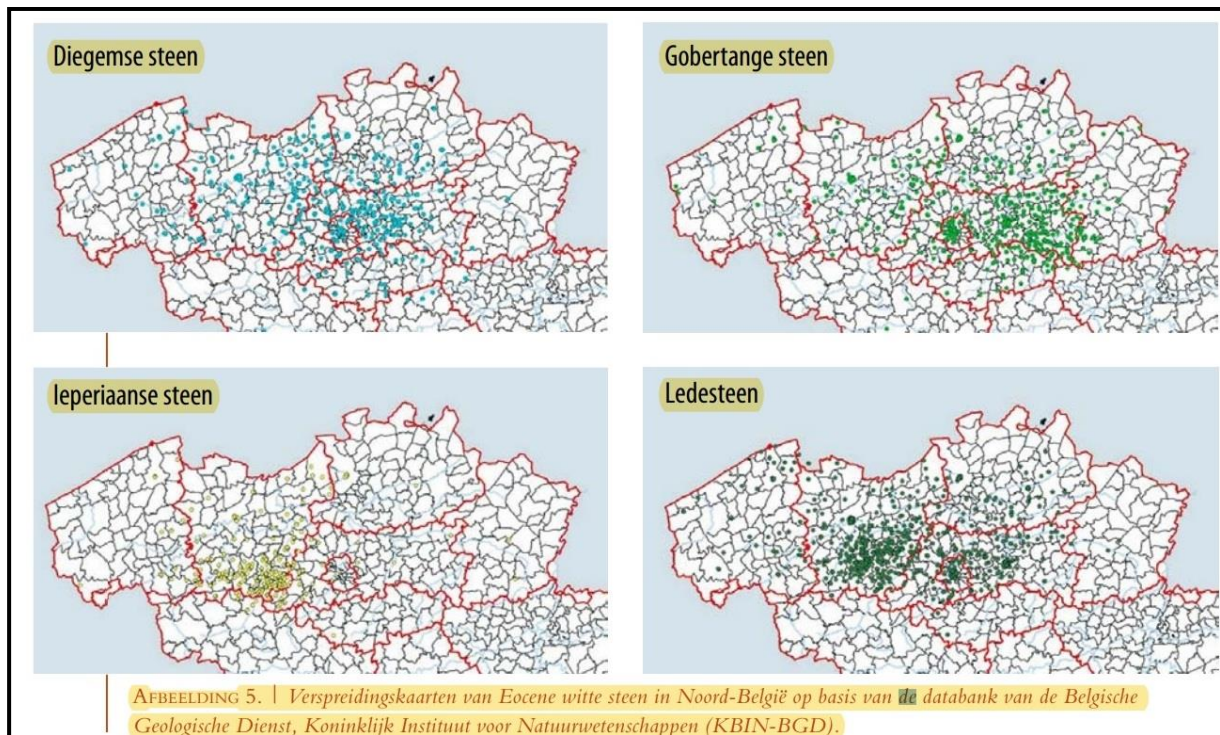
De Ledesteen is het best te definiëren als een zandige kalksteen. De steen is veel gebruikt in de regio waar hij voorkomt. De buitengevel van gebouwen werd ofwel integraal uit Ledesteen opgetrokken, ofwel werd deze gecombineerd met ander materiaal, zoals Brusselse steen en baksteen. In dat geval wordt de Ledesteen vaak gereserveerd als hoeksteen, speksteen of de omlijsting van ramen en deuren. Er zijn toepassingen bekend uit de Gallo-Romeinse periode, zoals een waterput die te bezichtigen is in het Provinciaal Archeologisch Museum in Velzeke. Later is de Ledesteen landelijk gebruikt voor lokale architectuur, maar hij valt vooral op in de meer prestigieuze bouwwerken zoals kerken, stad- en gildehuizen in de middeleeuwse steden van de Lage Landen. Zijn echte bloeiperiode vangt aan met de intrede van de gotiek. Eén van de oudste voorbeelden zijn de originele restanten van het 13<sup>de</sup>-eeuwse schepenhuis in Aalst en dat nu deel uitmaakt van het 15<sup>de</sup>-eeuwse Belfort. De daarvoor gebruikte Ledesteen zou afkomstig geweest zijn van Meldert (bij Aalst). Tussen de vele impressionante voorbeelden uit de 14<sup>de</sup> en 15<sup>de</sup> eeuw bevinden zich onder meer: het Stadhuis van Brugge en de Sint-Baafskathedraal en het Schepenhuis van de Keure als deel van het Stadhuis in Gent. In Nederland is de steen onder andere gebruikt aan de 15<sup>de</sup>-eeuwse Onze-Lieve-Vrouwekerk in Breda en de St-Bavokerk te Haarlem, waar zowel Ledesteen uit Dilbeek als uit de omgeving van Affligem aangevoerd werd. Aan de Sint Janskathedraal te 's-Hertogenbosch werd eind 15<sup>de</sup> eeuw Ledesteen geleverd uit Dilbeek en begin 16<sup>de</sup> eeuw uit Dielegem. Uit de laatgotische periode in het begin van de 16<sup>de</sup> eeuw vinden we onder andere het Gildehuis der Vrije Schippers op de Graslei in Gent. Als voorbeeld voor de Renaissance bevindt zich in Gent het Schepenhuis van Gedele, dat eind 16<sup>de</sup> tot begin 17<sup>de</sup> eeuw werd toegevoegd aan het Stadhuis van Gent.<sup>147</sup>

---

<sup>146</sup> De Kock T. et.al., 2015, p. 87.

<sup>147</sup> De Kock T. et.al., 2015, p. 91.





Figuur 214: Kaart overgenomen uit De Kock T., et.al., 2015, p.87 met daarop het voorkomen van de vier verschillende soorten witte steen uit het Eoceen aangegeven.

### 7.3.2. Wanneer en door wie?

In de historische studie 'De geschiedenis van Lede' uit 1963 van priester-historicus Jozef De Brouwer staan enkele interessante zaken over de uitbating van de steengroeven te Lede. Daarin stelt hij dat, op basis van het al voorkomen en gebruik, van wat toen als Ledesteen werd bestempeld, in de bouw van een Romeinse villa te Hofstade en een Gallo-Romeinse tempel,<sup>148</sup> de ontginning van Ledesteen al ver terug in de tijd kan gesitueerd worden.

De oudste rechtstreekse historische bron gaat echter slechts terug tot de 15<sup>de</sup> eeuw. Het betreft een kerkrekening uit 1462-63 waarin sprake is van de arduingroeven van de kerk te Overimpe.<sup>149</sup> In 1463-1469 lieten de kerkmeesters de steen voor het nieuwe Onze-Lieve-vrouwekoor van de kerk van Lede uit de kerkput te Overimpe houwen door Lauwer en Pieter de Steenhouwer en Pieter Scaelkens. Uit tal van rekeningen blijkt trouwens dat de uitbating van de steengroeven in die periode beheerd werd door de

<sup>148</sup> Zie De Laet S. J. 1950, Een Gallo-Romeins heiligdom op de Steenberg te Hofstade bij Aalst (Oost-Vlaanderen). Verslag van de opgravingscampagne 1949 en 1950, Cultureel jaarboek van de Provincie Oostvlaanderen, pp. 269-314.

<sup>149</sup> Voor de benaming van de witte Ledesteen werd in deze kerkrekeningen vaak 'arduyn' gebruikt.



kerk zelf. Claes Helioet (of Hillioet) werd in het begin van de 16<sup>de</sup> eeuw vervolgens vermoedelijk één van de uitbaters van de steengroeven.<sup>150</sup> De verkoop en het gebruik van de Ledesteen wordt in die periode onder andere vermeld voor de kerk van Lede zelf, voor de vestingsmuren en andere gebouwen te Aalst en Dendermonde, voor de kerken van Mere, Wetteren, Wanzele, maar ook al verder gelegen kerken te Olsene en zelfs Hulst (net over de grens gelegen in het huidige Nederland).

In 1520 wordt de Leedse steenhouwer Zacharias De Cokere vermeld, in 1532 Heinric De Smet van Lede en in 1545 Joos Van der Keymeulen.<sup>151</sup> Bij de vergroting van de Sint-Janskerk van Gent, de voorloper van de huidige Sint-Baafskathedraal, werd het gebruik van de witte steen van Lede vermeld. Ook bij de heropbouw van de kerk van Lede zelf, na de vernietiging ervan in 1585 door de Calvinistische Gentenaars, werd Ledesteen gebruikt.

De Staten van Goed van de 17<sup>de</sup> eeuw tonen nog beter aan hoe belangrijk de uitbating van de steengroeven te Lede was en dat er uitgevoerd werd naar tal van dorpen en steden binnen het Graafschap Vlaanderen en ook daarbuiten. In de nabijgelegen plaatsen Oordegem (kerk), Smetlede (kerk), Wichelen, Erondegem (kerk), Vlierzele, Schellebelle (kerk), Aalst (kerk), Dendermonde (klooster van de ongeschoeide Karmelieten en Augustijnenklooster), Berlare (sluis), maar ook in gebouwen van al wat verder af gelegen plaatsen als Waasmunster (klooster), Kalken (kerk), Lokeren, Melsen (kerk), Nevele (kerk), Eeklo, Gent (Sint-Michielskerk), Brugge (Klooster van de ongeschoeide Karmelieten), Kallo (fort), Mechelen (klooster van de ongeschoeide Karmelieten), Antwerpen (Predikheren- en Augustijnenklooster), Leuven (Jezuïetenklooster) werd de aanschaffing van Ledesteen vermeld.<sup>152</sup>

In 17<sup>de</sup>-eeuwse kerkrekeningen worden de Leedse steenhouwers Jan Pollijn, Joos Cuvelier en Adriaen Michiels vermeld die stenen aan de kerk leverden. Ook in de 18<sup>de</sup> eeuw en de eerste helft van de 19<sup>de</sup> eeuw wordt de ontginning van Ledesteen te Lede nog vermeld, hoewel deze nijverheid stilaan tanend werd. De laatste vermelding van Leedse steengroeven dateert uit 1847.<sup>153</sup>

---

<sup>150</sup> De Brouwer J., 1963, pp. 250-251.

<sup>151</sup> De Brouwer J., 1963, p. 252.

<sup>152</sup> De Brouwer J., 1963, pp. 252-255.

<sup>153</sup> De Brouwer J., 1963, p. 255.

### *7.3.3. Waar? De Ligging van de Leedse steengroeven*

De dichtst bij de markt gelegen steengroeven waar de Ledesteen werd ontgonnen zouden zich aan de Molenberg bevinden, daar waar in 1877 het kerkhof van de markt naartoe verplaatst is en de windmolen van Lede staat.<sup>154</sup> Ook een paar andere plaatsen worden uitdrukkelijk in de bronnen vermeld. Het gaat om Overimpe (in de nabijheid van de Grote Kapel), op de Grote Kouter (gelegen ten zuidoosten van de dorpskern) en in de Wan (Wanzele?).<sup>155</sup> Bij toekomstige grondwerken in deze zones is het dan ook zeker uitkijken naar mogelijke restanten van deze steengroeves.

### *7.3.4. Discussie*

Over hoe deze ontginning en uitbating exact verliep is momenteel maar weinig informatie. Hoe systematisch en grootschalig verliep die? De extractiekuilen die op de Markt van Lede werden gevonden getuigen eerder van een ongestructureerde, vrij beperkte, maar toch doelgerichte ontginning. Vooral in het zuidwesten van de huidige Markt was het vlak zeg maar 'verstoord' door de grote onregelmatig gevormde kuilen. Wellicht gaat het hier eerder om sporadische ontginningen van het zand (voor de mortel) en de Ledesteen gegraven bij plotse en noodzakelijke herstellingen aan de Sint-Martinuskerk en/of de bouw van de verschillende kerkhofmuren.

---

<sup>154</sup> De Grauwe A., 1998, p. 14.

<sup>155</sup> De Brouwer J., 1963, p. 258.

## 8. Beantwoorden onderzoeksvragen

- Op welke diepte(s) bevinden zich de inhumaties en in welke periode kunnen de inhumaties gedateerd worden? Dateren zij uit verschillende fasen van bestaan van het kerkhof?

Dit varieerde per zone. In zone 2 (ten zuiden van de kerk) kwamen de eerste skeletten in vlak 1 aan het licht op een diepte tussen de 60 à 70cm. Ze bevinden zich op een TAW hoogte tussen +28,00 en +28,20m en vallen te dateren tussen de tweede helft van de 17<sup>de</sup> en het begin van de 19<sup>de</sup> eeuw. Het oudst gedateerde skelet in vlak 3 (S604) bevond zich op een diepte tussen +27,50 en +27,36m TAW en dateert in de overgang van de volle naar de late middeleeuwen, tussen 1100 en 1220. De skeletten gevonden in vlak 4 kunnen eventueel nog iets ouder zijn dan S604. De skeletten gevonden in vlak 2 dateren wellicht tussen 15<sup>de</sup> en de 17<sup>de</sup> eeuw.

Ten noorden van de kerk (zone 4, WP8) kwamen de eerste begravingen aan het licht op een TAW hoogte tussen +25,10 en +25,20m. Op basis van de 14C datering van enkele skeletten in vlak 1 en enkele bijvondsten die bij sommige skeletten daar in vlak 2 werden gevonden, dateren ze wellicht allemaal in de postmiddeleeuwse periode. De moederbodem werd hier niet bereikt waardoor geen uitspraak kan gedaan worden over het aantal bewaarde begravingniveaus. Echter, aangezien er binnen de beperkte diepte van 1m al drie postmiddeleeuwse begravingniveaus gevonden werden, en er in het volgende vlak ook weer verschillende grafkuilen zichtbaar waren, kan gesteld worden dat de begravingdichtheid ten noorden van de kerk denser is dan de onderzochte zone ten zuiden van de kerk. De reden hiervoor heeft wellicht te maken met het feit dat er ten noorden van de kerk van in het begin van het kerkhof continu tot in de 19<sup>de</sup> eeuw begraven is geweest, terwijl er in de uitbreiding van het kerkhof ten zuiden van de kerk perioden geweest zullen zijn waarbij niet of nauwelijks begraven is geweest.

- Kan er een differentiatie in het grafgebruik vastgesteld worden, zo ja wat zijn de kenmerken van de grafgebruiken en hoe kunnen ze verklaard worden? Zijn er antropomorfe graven aanwezig? Zijn er aanwijzingen voor een specifieke spreiding of densiteit van begravingen binnen de kerk, zo ja hoe kan deze verklaard worden?

Er werden twee antropomorfe graven gevonden. Allebei van een vrouwelijk individu. Voor deze vrouwen werd een grafkuil in volle grond zorgvuldig in de vorm van het

lichaam gegraven. Ze dateren in de volle middeleeuwen of de overgang van de volle naar de late middeleeuwen. Er waren ook nog drie andere personen in een grafkuil in volle grond begraven, maar deze hadden een rechthoekige- of trapezium vorm. De andere individuen in deze tijdsperiode werden begraven in een trapeziumvormige of rechthoekige houten grafkist. Van deze houten grafkisten waren enkel nog de restanten van de kistnagels bewaard gebleven. Daardoor kon de vorm van de kist toch nog enigszins herkend kon worden. Bij sommige was ook sprake van een inwikkeling in een lijkwade. Dit kon men herkennen aan de positie van de beenderen die compacter tegen elkaar aan lagen. Ook de aanwezigheid in deze zone van enkele speldjes en mantelhaken wijzen op het gebruik van een lijkwade.

In de postmiddeleeuwse periode lijkt enkel nog de begraving in een houten grafkist voor te komen.

De oriëntatie van alle begravingen was west (hoofd)-oost (voeten).

De begravingsdensiteit is groter ten noorden van de kerk dan in de zuidelijke uitbreiding van het kerkhof. Het vooronderzoek ten westen van de kerk had reeds aangetoond dat ook daar de begravingsdensiteit hoger was, maar dat de eerste begravingen daar wel pas op een diepte van -60 à -70cm tevoorschijn kwamen.

- Welke fysisch antropologische gegevens kunnen de bewaarde skeletresten ons vertellen?

Er werd heel wat informatie bekomen via de antropologische studie van de skeletten. Daarbij werd naast het geslacht, de leeftijd en de lengte van de individuen ook een zicht verkregen op verschillende pathologieën die op de beenderen af te lezen vielen. Dit geeft ons voor zowel de periode van de overgang van de volle naar de late middeleeuwen als van de postmiddeleeuwse periode een eerste kijk op de gezondheidstoestand en leefomstandigheden van de Ledenaars in die periodes. Alles bij elkaar genomen kan er worden vastgesteld dat de populatie van Lede bestond uit mensen met een redelijk gezonde levensstijl. Vermoedelijk had men genoeg voedsel ter beschikking, maar leefde men niet in overvloed. De hygiënische leefomstandigheden lijken goed te zijn geweest op enkele individuen met een zeer slechte gebitshygiëne na. Het demografisch beeld van de onderzochte individuen uit Lede is naar verwachting van een rurale bevolking begraven buiten de kerk.

Aangezien er een duidelijk tijdsverschil tussen twee groepen van skeletten bestond, was het mogelijk om de skeletten uit deze periodes (12<sup>de</sup>-14<sup>de</sup> eeuw en 17<sup>de</sup> – begin 19<sup>de</sup> eeuw) met elkaar te vergelijken. Daaruit kwam onder andere naar voren dat er in de 12<sup>de</sup>-14<sup>de</sup> eeuw meer variatie bestond wat betreft de begraving in een grafkuil (zowel in een antropomorfe, als in een rechthoekige en trapeziumvormige kuil) of in een houten



grafkist. Voor de periode tussen de 17<sup>de</sup> en het begin van de 19<sup>de</sup> eeuw viel dan weer de grotere variatie op wat betreft de plaatsing van armen en handen van de overledenen. Wat betreft de lichaamslengte lijkt er een tendens van afname te zijn geweest, hetgeen past in gegevens die uit Nederlandse onderzoeken naar voren is gekomen. Tot slot het onderzoek van de stabiele isotopen aan te geven dat er te Lede ook geleidelijk aan meer vlees en vis te Lede werd geconsumeerd.

Ondanks het beperkte aantal skeletten, zijn dit enkele heel interessante tendensen die door toekomstig grootschaliger onderzoek al dan niet zullen worden bevestigd. Het aan de gang zijnde syntheseonderzoek op skeletten in de regio Zuid-Oost-Vlaanderen zal hier ongetwijfeld meer zekerheid over verschaffen.<sup>156</sup>

- Welke resten en sporen worden aangetroffen thv de markt en hoe kunnen ze worden geïnterpreteerd? Wat betekenen de sporen en resten aangetroffen thv de markt en wat vertellen ze over de historiek van de locatie? welke periodisering is erin vast te stellen? Is ze te koppelen aan een historisch gekende fase?

Het vlakdekkend archeologisch onderzoek ten westen van de kerk, buiten de kerkhofzone, heeft heel wat sporen aan het licht gebracht die een inzicht geven op het ontstaan en de evolutie van de markt van Lede.

In eerste instantie bevestigen de verschillende residuele Karolingische vondsten het vermoeden van een Karolingische oorsprong van de parochie van Lede.

Daarnaast werden er aanwijzingen gevonden voor de aanwezigheid van een op houten palen gefundeerd gebouw in de volle middeleeuwen ten noordwesten van de kerk. Uit dezelfde periode dateren twee delen van een vermoedelijke afbakening van het oude kerkhof. Direct buiten deze vermoedelijke oudste begrenzing van het kerkhof kon ten zuidwesten van de kerk (WP3) een vrij grote ontginningszone herkend worden.

In een eerste laatmiddeleeuwse fase werden ten westen van de kerk (WP1) eveneens enkele vermoedelijke extractiekuilen gevonden. Vervolgens werd het terrein opgehoogd en genivelleerd om er twee wegtracés aan te leggen (late middeleeuwen fase 2). Tussen beide wegtracés bevond zich in deze periode een gebouw waarbinnen zich een grote haard/ovenstructuur bevond. De verschillende (paal)kuilen errond kunnen wellicht met een bovenstaande overdekkende houten structuur geassocieerd worden. Ten westen van de kerk situeerde zich in de late middeleeuwen dus een kruispunt van twee wegen, waarbij de ene een N-Z oriëntatie had en de andere rond de kerk afdraaide, mooi langs de oude natuurstenen kerkhofmuur, naar het oosten in de richting van het

---

<sup>156</sup> <https://www.so-lva.be/wat-schaft-het-bot>

Kasteeldomein Mesen toe. In de wegtracés waren duidelijke rechtlijnige en blekere karrensporen te herkennen. Binnen het N-Z georiënteerde wegtracé werden verschillende (her)aanlegfasen herkend, hetgeen wijst op een langdurig gebruik ervan. Het ertussen gesitueerde haard/ovengebouw kan mogelijk als een gemeenschapshuis gezien worden. De opvallend grote haard/ovenstructuur kan een welbepaalde functie gehad hebben waarvan de mensen in het dorp gebruik konden maken.

In het begin van de postmiddeleeuwse periode werd in het zuidwesten (WP2) opnieuw een vrij grote kuil gegraven die als mogelijke extractiekuil kan gezien worden.

Op een 17<sup>de</sup>-eeuwse kaart van de dorpskern van Lede is de Vierschaar, een publieke openluchtrechtbank in de vorm van een vierkante structuur, naast een boom te zien. Van deze vierschaar werd mogelijk de locatie gevonden. Het ging om een bijna vierkante diepe kuil waarin puinig afbraakmateriaal werd gevonden. Onderaan deze kuil bevond zich een Lediaanse kalkzandsteen (Ledesteen) bank.

- Zijn er funderingsresten of sporen van oudere bouwfases van de kerk aanwezig? Op welk(e) niveau(s) bevinden zich funderingsresten of sporen? Kunnen deze resten toegewezen worden aan één of meerdere bouwfases?

Er werden geen duidelijke rechtstreekse funderingsresten van de kerk gevonden. In de zone direct tegen en rond de kerk bleef de diepte voor de heraanleg beperkt tot 30 à 40 cm. Toen duidelijk was dat er dicht tegenaan de kerk op geringe diepte reeds enkele grafkelders tevoorschijn kwamen, heeft men ervoor gezorgd dat de uitgraving in deze zone zo beperkt mogelijk werd gehouden.

- Werden er oudere bewoningsresten aangesneden? Wat betekenen deze voor de geschiedenis van Lede.

De oudste aangetroffen bewoningssporen op de markt van Lede gaan terug tot de volle middeleeuwen. Ten noordwesten van de huidige kerk werd een deel van een mogelijke plattegrond van een gebouw, gefundeerd op houten palen, gevonden.

In de late middeleeuwen (13<sup>de</sup> -14<sup>de</sup> eeuw) bevond zich, eveneens ten noordwesten van de kerk, een gebouw met daarbinnen een grote oven/haardstructuur en met vermoedelijk bijhorende paalkuilen errond. Dit gebouw had wellicht een specifiek belang voor het dorp en stond, gezien de vrij grote centrale haard/oven, mogelijk zelfs ten dienste van de ganse gemeenschap. Het bevond zich trouwens perfect aan het kruispunt van twee wegtracés.

- In welke mate dragen de onderzoeksresultaten bij tot onze huidige kennis van de geschiedenis van het kerkhof en de kerk en van Lede in het algemeen? Bevestigen de resultaten de gekende gegevens of heeft het onderzoek nieuwe elementen opgeleverd?

Het archeologische onderzoek heeft heel wat nieuwe elementen opgeleverd die ons meer kennis verschaffen over het verleden van de markt van Lede en het kerkhof. Deze resultaten dragen ongetwijfeld bij aan onze, tot op heden nog vrij beperkte, kennis in verband met het ontstaan en de verdere ontwikkeling van dorpskernen in Vlaanderen.

De vondst van redelijk wat Karolingisch aardewerk, in combinatie met twee Karolingische fibulae wijzen erop dat er in die periode al activiteit moet zijn geweest. Rechtstreekse sporen uit deze periode ontbreken echter.

De eerste duidelijk resten van bewoning betreft de aanwezigheid van een gebouwstructuur uit de volle middeleeuwen ten noordwesten van de toenmalige kerk. In de late middeleeuwen verschijnt ongeveer op dezelfde plaats een soort van gemeenschapsgebouw waarin zich een vrij grote haard/ovenstructuur bevond. Opvallend was ook dat dit laatmiddeleeuwse gebouw – wellicht niet toevallig - perfect op het kruispunt van twee wegtracés gebouwd was.

De verschillende extractiekuilen die in verschillende periodes (volle-, late- en postmiddeleeuwen) gegraven werden, vallen vermoedelijk te linken met de aanwezigheid van en het zoeken naar de gegeerde Ledesteen die zich op geringe diepte ter hoogte van de huidige Markt bevonden. Ook het lichtgrijs gele zuivere zachte Lediaanse zand kan mogelijk gebruikt zijn bij de verschillende herstellings-verbouwings-en uitbreidingen van de Sint-Martinuskerk.

Door de intense archeologische werfbegeleiding van de rioleringswerken in de aanpalende straten kon vrijwel de volledige kerkhofzone met de verschillende kerkhofmuren vastgesteld en geregistreerd worden. Enkel ten zuiden van de kerk werd de uiterste grens van de uitbreiding van het kerkhof niet aangesneden.

Dwars doorheen de zuidelijke uitbreiding van het kerkhof werd een volledig nieuwe riolering gestoken. Hierdoor kon in deze zone een compleet zicht verkregen worden op de datering en begravingsdichtheid van het kerkhof in. De oudste gedateerde skeletten gaan terug tot de overgang van de volle naar de late middeleeuwen (12<sup>de</sup>-14<sup>de</sup> eeuw) terwijl de jongste skeletten in deze zone gedateerd werden tussen 1630 en 1820. De relatief geringe begravingsdensiteit in deze zone ten zuiden van de kerk heeft wellicht te

maken met het feit dat, zoals op historische kaarten tussen de 17<sup>de</sup> en de 19<sup>de</sup> eeuw te zien is, er in dit gedeelte niet altijd of toch minstens niet zo intens begraven is geweest ten opzichte van de zone ten noorden van de kerk en de zones dicht tegenaan de kerk. Ook de resten van minstens drie 17<sup>de</sup>-eeuwse klokgieterskuilen in deze zone doen vermoeden dat er op bepaalde momenten (tweede helft 17<sup>de</sup> eeuw) mogelijk geen zichtbaar kerkhof moet zijn geweest.



## 9. Bijdrage tot de kennis ivm de ontwikkeling van dorpskernen in Vlaanderen

### 9.1. Dorpsarcheologie

Met dorpsarcheologie wordt verstaan een vorm van archeologisch onderzoek in de kernen van de historische dorpen met vraagstellingen en resultaten die bijdragen tot de kennis over het ontstaan en de ontwikkeling van deze kleine bewoningskernen in de middeleeuwen. Vooral de dorpsgenese in de vroege middeleeuwen is momenteel in Vlaanderen één van de grote kennishiaten in het archeologisch en historisch wetenschappelijk onderzoek.<sup>157</sup> Aangezien het archeologisch onderzoek zich pal in het dorpscentrum van Lede bevond, was het dan ook uitkijken naar sporen die ons meer zouden kunnen vertellen over het ontstaan en de ontwikkeling van Lede.

Uit het onderzoeksrapport in verband met dorpsarcheologie uit 2018, opgesteld door de onderzoekers van het Agentschap Onroerend Erfgoed, kwam naar voren dat er tot op heden nauwelijks algemene kennis is over de dynamiek van het ontstaan en de evolutie van de dorpen in de vroege middeleeuwen en hun ontwikkeling tot de huidige historische kernen. De vroegmiddeleeuwse rurale nederzettingen hebben een lange ontwikkeling doorgemaakt die resulteerde in de huidige dorpen, waarvan dan ook verondersteld wordt dat er een langdurige continuïteit *in situ* is geweest. Met andere woorden, het huidige dorp zou zich bevinden op de plaats van de oorspronkelijke nederzettingkern uit de vroege of volle middeleeuwen. Eén van de kernvragen van het onderzoeksproject was dan ook of deze veronderstelde continuïteit *in situ* wel reëel is, en of er niet voorbijgegaan wordt aan de dynamiek van nederzettingen in de vroege middeleeuwen, zeker voorafgaand aan de oprichting van de kerk als het centrale punt.

Voor Lede wordt de aanwezigheid van een eerste kerk reeds vermoed in de Karolingische periode. Het archeologisch onderzoek op de Markt en in het voormalige kerkhof bracht redelijk wat Karolingisch aardewerk en twee Karolingische fibulae aan het licht, hetgeen de hypothese van de Karolingische oorsprong lijkt te bevestigen. Rechtstreekse sporen uit die periode werden echter niet aangetroffen. Mogelijk kan toekomstig onderzoek in de Sint-Martinuskerk zelf hierover meer uitsluitsel geven.

Een andere kernvraag betreft de locatie van een dorp en zijn ligging in het landschap en welke relatie er tussen beide is. Wat zijn de bepalende elementen hierin en in hoeverre

---

<sup>157</sup>De Groote K., et. al., 2018, p.75.

worden die bepaald door de regionale landschapskenmerken of door de periode waarin de nederzettingen zich tot dorp ontwikkelden.<sup>158</sup>

Ook wat betreft deze vraag valt er voor Lede al wel het één en ander te zeggen. De situering van de dorpskern met kerk op een getuigenheuvel die duidelijk boven het omliggende vruchtbare landschap moet hebben uitgestoken, zal ongetwijfeld niet toevallig zijn gekozen. De aanwezigheid van enkele -hem (Merem, Nederhem en Solegem) toponiemen doet ook vermoeden dat er in de vroege middeleeuwen reeds bewoningskernen in de buurt van het huidige dorpscentrum waren en dat er op een gegeven ogenblik, ten behoeve van de bewoners van deze dorpskern, een centraal en zichtbaar gelegen parochiekerk werd gebouwd. Of de Merovingische begraafplaats, die in 1846 ten noordwesten van de huidige Markt werd gevonden, toen nog zichtbaar was, of dat de herinnering eraan toen nog levendig was, en een rol heeft gespeeld in de keuze voor de locatie van de bouw van de eerste Sint-Martinuskerk, kan door een gebrek aan vondsten uit deze periode op de Markt niet gesteld worden.

De landschappelijke positie van een historische dorpskern is ook een belangrijk aandachtspunt. Wat is de relatie tussen bepaalde landschappelijke kenmerken en de positie van het dorp, welke elementen zijn bepalend en is er een evolutie in te zien? Wat is de wederzijdse impact, namelijk hoe bepaalt het landschap de inplanting van een dorp en hoe bepaalt het dorp vervolgens de evolutie van het landschap door ontginning, inrichting, infrastructuur enzovoort? De aanwezigheid van de Ledesteen zal daar voor Lede ongetwijfeld een belangrijke rol gespeeld hebben. Mogelijk kan de herhaaldelijke heraanleg van het N-Z gerichte wegtracé in het licht gezien worden van een belangrijke transportweg voor de uitvoer van deze Ledesteen. Wegens het ontbreken van geschikte (natte) contexten bij het archeologisch onderzoek op de Markt kan er over het eventuele landbouwgebruik en de evolutie van het bosbestand niks gezegd worden.

Het landschappelijke kader verschilt sterk van regio tot regio, en het systematisch samenbrengen van alle bodemkundige, hydrografische en topografische informatie zou op termijn moeten kunnen leiden tot de formulering van een reeks landschapstypes met kenmerkende dorpsontwikkeling. Hierbij kan ook heel wat toponymische info meegenomen worden om bepaalde dorpsstypes te verklaren, onder meer door de landschappelijke info die in hun naamgeving vervat zit, bijvoorbeeld over ontginning, ontbossing, drooglegging, bedijking enzovoort. Door op deze manier bepaalde elementen verder te ontrafelen en zo patronen te identificeren kan dit bijdragen tot een beter begrip van de dorpsgenese in bepaalde regio's.<sup>159</sup> Reeds in het midden van de 20<sup>ste</sup>

---

<sup>158</sup> De Groote K., et. al., 2018, p.6.

<sup>159</sup> De Groote K., et. al., 2018,, p.43.

eeuw heeft J. De Brouwer een toponymische studie ondernomen en in 1958 gepubliceerd. Hij deed daarbij een beroep op de expertise en kennis van de bekendste Vlaamse toponymist Maurits Gysseling.<sup>160</sup>

---

<sup>160</sup> De Brouwer J., 1958, p.199.

## 9.2. Het ontstaan en de ontwikkeling van het middeleeuwse Lede

Met bovenstaande dorpsarcheologische vragen in het achterhoofd werd gepoogd om de resultaten van het archeologisch onderzoek op de Markt van Lede en van de twee grootschalige archeologische onderzoeken uitgevoerd door SOLVA, de één op het Kasteeldomein Mesen en de andere aan de Kleine Kouterrede, samen te brengen om zo een beter zicht te krijgen op het mogelijke ontstaan en de evolutie van de dorpskern van Lede.

Lede is op velerlei vlakken een interessante casus. De aanwezigheid van vrijwel alle perioden (Laat-Neolithicum, Bronstijd, IJzertijd, Romeinse tijd, Merovingische periode, Volle middeleeuwen, late middeleeuwen, post-middeleeuwen) is opvallend. Wat betreft het ontstaan en de ontwikkeling van de dorpskern van Lede beperken we ons echter tot de middeleeuwse sporen en vondsten die tijdens de opgravingen werden gevonden.

### 9.2.1. *Karolingische oorsprong*

Een allereerste nieuw element wat betreft de oorsprong van de dorpskern van Lede zijn de verschillende residuele Karolingische vondsten die op de Markt en op het voormalige kerkhof ten zuiden van de kerk werd gevonden. Hoewel er geen rechtstreekse archeologisch sporen uit deze periode werden aangetroffen, kan hun aanwezigheid niet als toevallig beschouwd worden en versterken ze het vermoeden van een Karolingische oorsprong van de parochie.<sup>161</sup>

Het onderzoek op de Markt bracht verder geen sporen of materiaal uit de Merovingische periode of andere voorafgaandelijke perioden aan het licht. Hierdoor kan er geen link gemaakt worden met de Merovingische begraafplaats die in 1846 ten noordwesten van de Markt werd ontdekt, noch met de verschillende romeinse-, ijzertijd- en bronstijd sporen die bij andere opgravingen te Lede gevonden werden.

### 9.2.2. *Volle Middeleeuwen*

De oudste rechtstreekse sporen van bewoning op de Markt dateren uit de volle middeleeuwen. Een vermoedelijk deel van een gebouwplattegrond bevond zich ten noordwesten van de toenmalige kerk. Daarnaast werden ook delen gevonden van wat als de oudste afbakening van het kerkhof kan gezien worden. Buiten deze afbakening werd ten zuidwesten van de kerk een ontginningszone herkend. De skeletten die ten

---

<sup>161</sup> De Brouwer J., 1958, p. 204.



zuiden van de kerk in het onderste vlak werden gevonden kunnen ook in deze periode gedateerd worden. Daaronder bevonden zich twee antropomorfe begravingen.

### *9.2.3. Late Middeleeuwen*

Deze periode kon nog verder onderverdeeld worden in drie fases. In de eerste fase getuigen verschillende onregelmatig gevormde extractiekuilen van zand- en kalkzandsteen (Ledesteen) ontginning.

Vervolgens werd het terrein genivelleerd en werden er ten westen van de kerk twee wegtracés aangelegd. In het noord-zuid georiënteerde wegtracé – parallel met de huidige Wichelse Steenweg - werden verschillende (her)aanlegfases herkend die wijzen op een langdurig gebruik ervan. Het andere wegtracé draaide af naar het oosten en liep in die richting verder ten noorden van de kerk. Tussen beide wegtracés werd een gebouw herkend waarin zich een vrij grote oven/haardstructuur bevond. De omliggende paalkuilen kunnen mogelijk met een houten bovenstructuur ervan geassocieerd worden. In de meest zuidelijke zone van de Markt, tussen het wegtracé en de toenmalige kerkhofmuur bevond zich een vrij groot onregelmatig gevormd spoor dat ook als een restant van zand- en kalkzandsteenontginning gezien kan worden.

Na nivellering verschenen in de laatste laatmiddeleeuwse fase nog enkele niet nader te interpreteren langwerpige en vrij ondiepe kuilen. Ze kenmerken zich verder door hun oranjezwarte rand die wijst op verhitte.

Verschiede begravingen ten zuiden van de kerk kunnen eveneens in deze periode gedateerd worden.

### *9.2.4. Postmiddeleeuwen*

Een vierkant diep uitgegraven uitbraakspoor wordt geassocieerd met de locatie van de vierschaar die op een 17<sup>de</sup>-eeuwse kaart te zien is. Mogelijk was de locatie ervan, op een kruispunt van wegen, vlakbij de kerk, niet toevallig gekozen.

Opnieuw getuigt een grote extractiekuil in het zuidwesten van zone 1 van ontginning van zand en Ledesteen.

Een groot deel van de gevonden begravingen ten zuiden en ten noorden van de kerk kunnen in deze periode gedateerd worden.

### *9.2.5. Lokale vergelijking met andere archeologische sites*

Tijdens het archeologisch onderzoek van SOLVA op het Kasteeldomein Mesen werden bewoningssporen uit de 10<sup>de</sup>-12<sup>de</sup> eeuw gevonden die deel uitmaakten van een

bewoningskern die in zuidwestelijke richting (in de richting van de huidige Markt) moet hebben doorgelopen.<sup>162</sup> Gezien de afstand van een 500-tal meter tot de kerk, kan deze bewoningskern mogelijk geassocieerd worden met de volmiddeleeuwse sporen aangetroffen op de Markt.

Een bijkomend argument hiervoor is dat er op het Kasteeldomein Mesen, net als op de Markt, wegtracés werden teruggevonden. Deze zouden daar hun oorsprong in de volle middeleeuwen hebben gehad en tot in de late middeleeuwen in gebruik zijn geweest. Het wegtracé boog ter hoogte van de volmiddeleeuwse bewoning af naar het zuidwesten, in de richting van het huidige dorpscentrum van Lede.<sup>163</sup> Mogelijk sloot deze weg dus aan op de naar het oosten toe afdraaiende wegtracé dat op de Markt van Lede werd herkend.

Bij hetzelfde onderzoek werden ook verschillende extractiekuilen en twee waterputten gevonden die dateren in de 14<sup>de</sup>-15<sup>de</sup> eeuw. Gezien de lemige ondergrond gaat het daar om leemwinningskuilen. De aanwezigheid van de waterputten en de kuilen én de afwezigheid van bewoning uit deze periode doen vermoeden dat we hier te maken hebben met een 'activiteitszone' waar kleinschalige ontginning en/of artisanale bedrijvigheden hebben plaatsgevonden. De weg diende waarschijnlijk tot de ontsluiting hiervan.<sup>164</sup>

Het lijkt er dus op dat er een rechtstreekse link kan gelegd worden tussen zowel de volmiddeleeuwse als de laatmiddeleeuwse sporen die op de Markt werden gevonden en deze die op het Kasteeldomein Mesen werden aangetroffen.

Ook bij het archeologische onderzoek, eveneens uitgevoerd door SOLVA, aan de Kleine Kouterrede werden resten van volmiddeleeuwse bewoning aangetroffen. Het gaat om een erf in de vorm van een éénschepig gebouw met vermoedelijke woonfunctie, een kleiner (bij)gebouw met mogelijke opslagfunctie, een waterput, een waterkuil en enkele losse kuilen. Ze kunnen gedateerd worden in de 10<sup>de</sup> en eerste helft van de 11<sup>de</sup> eeuw tot het derde kwart van de 11<sup>de</sup> eeuw. Voor de periode van de overgang van de volle naar de late middeleeuwen werd daar de aanwezigheid van een tweeschepig gebouw en een weg vastgesteld.<sup>165</sup> Ook hier werd een wegtracé ontdekt dat in de volle en late middeleeuwen gebruikt was en als de voorloper van een latere postmiddeleeuwse weg, die te zien is historische kaarten, gezien kan worden.<sup>166</sup>

---

<sup>162</sup> Clement C., et al., 2014, p.118.

<sup>163</sup> Clement C., et al., 2014, p.118.

<sup>164</sup> Clement, et. al., 2014, p. 99.

<sup>165</sup> Clement C., et.al, s.d., p.268.

<sup>166</sup> Clement C., et.al., s.d., p.246.

Hoewel de afstand ten opzichte van het Kasteeldomein Mesen slechts een kilometer bedraagt, kunnen de bewoningsresten aan de Kleine Kouterrede eerder geassocieerd worden met een apart ontstane nederzetting aan deze Kouter. Op een figuratieve kaart van het grondgebied van Lede uit 1695-1696 en ook op de Ferrariskaart (1771-1778) zijn tussen de huidige dorpskern en het Kasteeldomein enkel 'lege' percelen te zien. Ter hoogte van de Kleine Kouterrede is dus een aparte woonkern ontstaan die zijn oorsprong in de vroege volle middeleeuwen heeft.

### 9.2.6. *Discussie*

Het lijkt er dus op dat Lede ontstaan is vanuit een 'Open field' landbouw waarbij geleidelijk in eerste instantie verspreide bebouwing werd samengetrokken tot één gemeenschappelijk plein waar dan een kerk wordt gebouwd.<sup>167</sup> Tegelijkertijd waren er in de nabije regio wellicht al eerder meerdere dorpen of dorpskernen zoals die aan de Kleine Kouterrede er één van moet zijn geweest. Van Merem, Nederem en Solegem wordt een Merovingische oorsprong vermoed. In 1106-1110 wordt Merehem vernoemd, als woonplaats of hoeve nabij een moeras. Nederhem wordt in 1295 vernoemd als laaggelegen heem. Deze plaats ligt in de nabijheid van de Kleine Kouter waarvan SOLVA in 2013 wellicht een stukje heeft opgegraven. De locatie van deze plaatsen kan gevonden worden op figuur 215 en werd aangeduid op de figuratieve kaart van de parochie van Lede uit 1695-1696.

De datering van de bouw van de eerste kerk blijft vooralsnog in duisternis gehuld. Zoals bij vele kerkgebouwen vermoedt men dat de eerste kerk in hout moet zijn gebouwd.<sup>168</sup> Harde bewijzen hiervoor zijn er niet. Gezien de aanwezigheid van Ledesteen ondiep in de ondergrond, kan de eerste kerk mogelijk al meteen in steen zijn gebouwd. Archeologisch onderzoek in de kerk van Lede kan hierover wellicht meer duidelijkheid verschaffen. De vermoede Karolingische oorsprong ervan kan door de op de Markt en het voormalige kerkhof aangetroffen residuele Karolingische vondsten wel voorzichtig archeologisch bevestigd worden. Ook de patroonheilige van de kerk, Sint-Martinus, wijst op een oude parochiale stichting.<sup>169</sup> Vermoedelijk ging de bouw van de eerste kerk uit van de dorpsgemeenschap zelf. De ligging ervan aan een kruispunt van de wegen Erpe-Wichelen en Wanzele-Hofstade wijst eveneens eerder op een stichting uitgaande van de gemeenschap, een vrije- of vicuskerk dus. Dat ook de daadwerkelijke wegtracés van dit kruispunt – althans in laatmiddeleeuwse vorm – op de Markt voor de kerk archeologisch

---

<sup>167</sup> De Groote K., et. al., 2018, p.12.

<sup>168</sup> De Brouwer J., 1963, pp. 341-342.

<sup>169</sup> De Brouwer J., 1963, p.339.

werden teruggevonden, pleit ook in het voordeel van deze hypothese. De dichtstbijzijnde kastelen op het grondgebied van Lede (het Markiezenkasteel op het Domein Mesen en Ronkenburg) zijn er ook zodanig veraf van gelegen dat een stichting die uitging van een heer (een zogenaamde villa- of domeinherenkerk) eerder onwaarschijnlijk is.<sup>170</sup>

Onder de Karolingers behoorde het grondgebied van Lede tot de pagus Bracbatensis of Brabantgouw.<sup>171</sup> Uit een oorkonde uit 1025 komt naar voren dat de Sint-Baafsabdij de kerk al voor het jaar 1000 in bezit zou hebben gehad, waarna die door Renier, graaf van Henegouwen ontvreemd zou zijn geweest.<sup>172</sup> Vanaf 1000 behoorde het dorp tot de Mark Ename, die in 1033 door Boudewijn IV, graaf van Vlaanderen, ingelijfd werd als een deel van het graafschap Vlaanderen. Eén van de onderverdelingen van dit graafschap was het Land van Aalst, dat tot 1164 werd bestuurd door de graven van Aalst. Lede was één van de 21 dorpen die tot dit Land van Aalst behoorde.<sup>173</sup> Wat verder de mogelijke rol binnen de kerkgemeenschap is geweest van de latere heren van Lede is niet duidelijk. De met zekerheid oudste en bekende heer van Lede wordt pas in historische bronnen vermeld in 1231. Zijn naam was ridder Jan van Lede en hij was getrouwd met Isabella.<sup>174</sup>

De ligging van Lede, op de noordelijke flank van een duidelijke verhevenheid (getuigenheuvel) in het omliggende landschap, met een directe toegang tot de nabijgelegen Dendervallei in het oosten en de Scheldevallei in het noorden blijkt in vrijwel alle perioden een sterke aantrekkingskracht gehad te hebben op de mens. Gezien de rijke en talrijke grafgraven die gevonden werden in het Merovingische grafveld in 1846, doet dit de aanwezigheid van een eerder gewichtige en/of strategische handelsnederzetting in die periode te Lede vermoeden.<sup>175</sup> Door het gebrek aan verdere (bewonings)sporen uit deze periode kan deze hypothese voorlopig echter niet verder onderzocht, noch weerlegd of bevestigd worden. Op basis van de vondsten uit de volle en late middeleeuwen is Lede, ondanks de vroegere aanwezigheid van een rijke Merovingische begraafplaats, nooit uitgegroeid tot een stad en is het altijd een landelijke nederzetting gebleven. De afwezigheid van een grote bevaarbare waterloop in de onmiddellijke nabijheid zal hier één van de voornaamste redenen zijn geweest. Vooral het transport over water in de middeleeuwen heeft de ontwikkeling van de handel en de

---

<sup>170</sup> De Brouwer J., 1963, p.341.

<sup>171</sup> De Brouwer J., 1963, p.13.

<sup>172</sup> De Brouwer J., 1963, p.341.

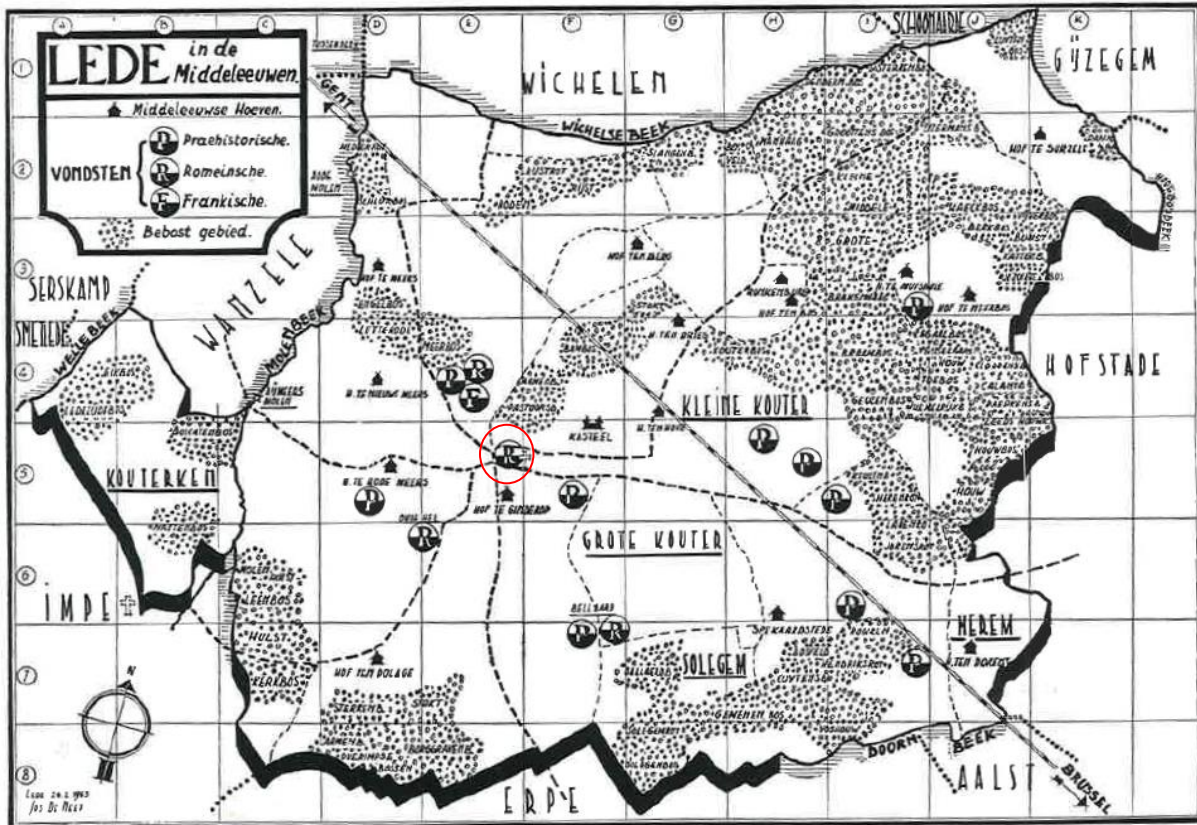
<sup>173</sup> De Brouwer J., 1963, pp.13-14.

<sup>174</sup> De Brouwer J., 1963, p.27.

<sup>175</sup> De Brouwer J., 1963, p.11.



groei van de steden sterk gestimuleerd. Denk aan Aalst, Dendermonde, Gent, Brugge, Oudenaarde en Antwerpen.



Figuur 215: Kaart overgenomen uit De Brouwer J, 1963, p.12, met daarop de situering van de kouters van Lede, de -hem toponiemen en de locaties van de oudere archeologische vondstlocaties. Ook het voormalige bosbestand en de omliggende gemeentes zijn er op aangegeven. De ligging van de Markt is aangeduid met de rode cirkel. Rechts daarvan situeert zich het Kasteeldomein Mesen en nog iets meer naar rechts de Kleine Kouter, waar ook sporen uit de volle en late middeleeuwen door SOLVA werden opgegraven en mogelijk met het toponiem Nederhem kan gelinkt worden. Linksboven de Markt en de kerk van Lede situeert zich de in 1846 de Merovingische begraafplaats.



Figuur 216: Figuratieve kaart (met het Noorden naar onder gericht) van de parochie en het Markizaat van Lede in 1695-1696 met de aanduiding van de huidige Markt met Sint-Martinuskerk van Lede (rode cirkel), het Kasteeldomein Mesen (lichtblauwe cirkel), de heerlijkheid Ronkenburg (geel onderlijnd), de situering van Nederhem aan de Kleine Kouter(groene cirkel), Merem (oranje onderlijnd) en de heerlijkheid Ginderop (donkerblauw vierkant) en Solegem (paars onderlijnd) in de nabijheid van de Grote Kouter.

### 9.3. Conclusie

Het samenbrengen van de middeleeuwse archeologische sporen die bij verschillende opgravingen te Lede werden aangetroffen, hebben geleid tot een beter inzicht wat betreft het mogelijke ontstaan en de ontwikkeling van Lede.

De aanwezigheid van verschillende bewoningskernen in de vroeg- en volmiddeleeuwse periode wijst op de vermoedelijke oorsprong van Lede als een amalgaam van verspreide landbouwbedrijven waarrond zich bewoningskernen hebben gevormd. Gezien de vondst van Karolingisch materiaal nabij de Sint-martinuskerk kan de oorsprong ervan heel waarschijnlijk dus al in de Karolingische periode gesitueerd worden. De locatie ervan zal vooral bepaald zijn door de aanwezigheid van de getuigenheuvel die zich verhief ten opzichte van de lager gelegen omgeving alwaar de andere bewoningskernen zich rond de lemige en vruchtbare kouters hadden ontwikkeld. Mogelijk speelde ook de Lediaanse ondergrond ter hoogte van de Markt een bepalende rol bij de keuze voor de bouw van de eerste kerk. De nabijheid van zand en Ledesteen op geringe diepte zal ongetwijfeld handig geweest zijn bij de bouw ervan. Mogelijk kan de herinnering aan de nabijheid van een Merovingische begraafplaats ook een rol gespeeld hebben in de keuze van de locatie voor de bouw van de eerste christelijke kerk, maar dit is voorlopig slechts speculatie.

Met dit archeologische onderzoek op de Markt van Lede komt het archeologisch rijke verleden van Lede opnieuw in de kijker. Vrijwel alle periodes (Neolithicum, Bronstijd, IJzertijd, Romeinse tijd en middeleeuwen) komen verspreid binnen het grondgebied en vrij dicht bij de dorpskern van Lede voor. Het is dan ook aangewezen om bij toekomstige grondwerken binnen de ruimere dorpskern van Lede telkens een grondig voorafgaande archeologische studie te laten uitvoeren, zodat er geen belangrijke en kostbare kennis over deze plaats verloren gaat. Die aanwezigheid van vrijwel alle historische en prehistorische periodes maakt van Lede een zeer interessante casus wat betreft de kennis over het ontstaan en de ontwikkeling van dorpen in Vlaanderen.

Tot het archeologisch onderzoek was er, behalve via de bewaarde historische kaarten uit de 17<sup>de</sup> tot de 19<sup>de</sup> eeuw, niks geweten over hoe de markt er in de eeuwen voordien uitzag en hoe deze zich door de eeuwen heen heeft ontwikkeld.

De Karolingische vondsten die tijdens dit onderzoek gevonden werden, bevestigen het vermoeden van de aanwezigheid van een parochie en een kerk te Lede, reeds vanaf de Karolingische periode.

De sporen uit de volle middeleeuwen wijzen op bewoning en op de aanwezigheid, toen al, van een kerkhof. Mogelijk kan de ontginningszone die ten zuidwesten van de Markt werd gevonden, gelinkt worden met de bouw van de kerk en/of kerkhofmuren.

Via het archeologisch onderzoek kan er zich nu ook een beeld gevormd worden van hoe de markt er uit moet hebben gezien in de late middeleeuwen. In de late middeleeuwen stond er ten noordwesten van de toenmalige kerk, op een kruispunt van twee wegen, een gebouw dat, gezien de opvallend grote ovenstructuur, ten dienste kan hebben gestaan van de gehele dorpsgemeenschap.

Het is een deel van die dorpsgemeenschap die door middel van de zorgvuldige opgraving van de 46 skeletten én door het daaropvolgende fysisch antropologisch onderzoek in combinatie met de isotopenanalyse opnieuw tot leven is gebracht. Op basis van de gegevens die daaruit voort gekomen zijn, is er nu een eerste aanzet tot inzicht op de gezondheidstoestand, de leefomstandigheden en het dieet van de gewone Ledenaar die in de schaduw van de Sint-Martinuskerk begraven werd. Bijkomend interessant bij dit onderzoek was dat er een vergelijking kon gemaakt worden tussen de Ledenaars uit de 12<sup>de</sup>-14<sup>de</sup> eeuw en deze uit de 17<sup>de</sup>-begin 19<sup>de</sup> eeuw. Daaruit kwam onder andere naar voren dat de gemiddelde lichaamslengte van de Ledenaars doorheen de tijd afnam. Het is een vaststelling die ook bij onderzoeken naar lichaamslengteontwikkeling doorheen de tijd vastgesteld werd. Verder zijn er ook evoluties en variaties herkend wat betreft de manier van begraven en het dieetpatroon. Zo lijkt er een duidelijke evolutie in de tijd naar het gebruik van een houten grafkist en zien we ook meer variatie wat betreft de positie van de armen. Wat betreft het dieet wijst het onderzoek van de stabiele isotopen op een stijging van de consumptie van vlees en vis. Tot slot is de aanwezigheid van twee vrouwen die in een antropomorfe grafkuil werden begraven en gedateerd kunnen worden in de overgang van de volle naar de late middeleeuwen, een interessant gegeven.



## 10. SYNTHESE

In het kader van de heraanleg van straten en parking, de vernieuwing/verplaatsing van nutsleidingen en de ontdubbeling van het rioleringsstelsel in de omgeving van het marktplein te Lede werd in 2017 een archeologisch onderzoek door Monument Vandekerckhove nv uitgevoerd.

De resultaten van dit onderzoek laten een zeer interessant licht schijnen op het middeleeuwse ontstaan en de verdere ontwikkeling van het dorp Lede.

De oudste archeologische vondsten die tijdens het onderzoek gevonden werden, dateren in de Karolingische periode. Dit komt overeen met het vermoeden van een Karolingische oorsprong van de parochie Lede.

De oudste archeologische sporen dateren uit de volle middeleeuwen (950-1200). Op basis van de aanwezigheid van verschillende paalkuilen ten noordwesten van de huidige kerk, kan worden aangenomen dat er toen in die zone een houten gebouw moet hebben gestaan. Enkele (extractie)kuilen en een mogelijke eerste afbakening (ondiepe gracht) van het kerkhof ten zuidwesten van de kerk zijn andere getuigen van menselijke activiteiten in deze periode.

Bij het begin van de late middeleeuwen verandert de situatie. Na een eerste ontginningsfase, gevolgd door een nivelleringsfase, verschijnen ten westen van de huidige kerk drie belangrijke elementen. Het gaat om een kruispunt van twee wegtracés met ertussen een gebouw met een grote oven/haardstructuur die vermoedelijk ten dienste stond van de ganse gemeenschap.

In de postmiddeleeuwen worden verder nog enkele extractiekuilen op de Markt gegraven. In deze periode verschijnt vermoedelijk ook de vierschaar die op een kaart uit de 17<sup>de</sup> eeuw te zien is. Op basis van de vierkante vorm van een kuil, exact op de locatie die aangegeven is op de kaart, wordt ervan uitgegaan dat daar inderdaad de vierschaar moet hebben gestaan.

Naast het verhaal en de ruimtelijke ontwikkeling van de Markt, ten westen van de kerk, heeft het archeologisch onderzoek er ook voor gezorgd dat vrijwel de ganse oppervlakte van het vroegere kerkhof gelokaliseerd is. Daarbij werd ook een inzicht verkregen in de datering van het kerkhof. In totaal werden tijdens de opgraving en de werfbegeleiding 46 skeletten gevonden. Bijna de helft ervan (22) konden in de oudste periode gedateerd

worden, namelijk tussen de 12<sup>de</sup> en de 14<sup>de</sup> eeuw. Elf begravingen kunnen tussen de 17<sup>de</sup> en het begin van de 19<sup>de</sup> eeuw gedateerd worden. Gezien het voorkomen van skeletten uit deze twee duidelijk verschillende periodes kon een – weliswaar beperkte aanzet tot - vergelijking tussen hen gemaakt worden. Op die manier werd een zicht verkregen op de evolutie van de gezondheidstoestand, de leefomstandigheden en het dieet van de bewoners van Lede die in deze verschillende perioden hebben geleefd. Het stabiele isotopenonderzoek geeft aan dat er een geleidelijke toename moet zijn geweest van de consumptie van vlees en vis, hetgeen zou kunnen wijzen op een verbetering van de leefomstandigheden. Daartegenover staat een geleidelijke afname van de lichaamslengte wat dan weer minder goede leefomstandigheden zou kunnen impliceren. Gezien het beperkte aantal waarop deze gegevens zijn gebaseerd, kunnen hier uiteraard nog geen definitieve conclusies uit getrokken worden. Ze roepen echter wel nieuwe onderzoeksvragen op, die in de toekomst zeker verder onderzocht dienen te worden.

De aanwezigheid van twee vrouwen die in de 12<sup>de</sup>-13<sup>de</sup> begraven waren in een antropomorf graf is ook een interessant gegeven. Terwijl er in deze periode zowel in volle grond als in houten grafkisten begraven werd, werd deze laatste begravingwijze voor de periode 17<sup>de</sup> tot begin 19<sup>de</sup> eeuw volledig dominant. Een andere verschuiving werd opgemerkt wat betreft de positie van de armen. In de overgang van de volle naar de late middeleeuwen lagen de armen meestal nog uitgestrekt langs het lichaam, terwijl dit er in de 17<sup>de</sup> – begin 19<sup>de</sup> eeuw heel wat meer variatie bestond wat betreft de plaatsing van de armen en handen.

Ook werd, via de op de opgraving navolgende archeologische begeleiding, een vrijwel volledig zicht verkregen om de omvang van het kerkhof, waarbij fragmenten van zowel een natuurstenen als een bakstenen kerkhfmuur werden gevonden.

Tot slot werden er ten zuiden van de kerk drie restanten van klokkengieterskuilen gevonden. Het gieten van deze klokken kan vermoedelijk gelinkt worden met de historische vermelding van het gieten nabij de kerk van drie klokken in de 17<sup>de</sup> eeuw.

Concluderend kan gesteld worden dat het archeologische onderzoek op de markt en rond de kerk van Lede een schat aan kennisvermeerdering naar boven heeft gebracht. Zeker wat betreft onze kennis over het ontstaan en de ontwikkeling van historische dorpskernen in Vlaanderen heeft dit onderzoek te Lede zijn steentje bijdragen. Enkele opmerkelijke metalen vondsten werden geconserveerd en vormen tastbare getuigen van het middeleeuwse verleden van Lede.

## 11. BIBLIOGRAFIE

### 11.1. Uitgegeven bronnen

- AMEELS V., 2013, *Oudenaarde - Sint-Walburgakerk Opgravingsrapport*, intern OE-rapport, Brussel.
- BRADT T., 2008, *Archeologisch onderzoek site Pardoën Wervik (prov. West-Vlaanderen) Basisrapport*, Monument Vandekerckhove, Ingelmunster.
- BRADT T., 2016, *Archeologische opgraving Bellingen Onze-Lieve-Vrouwekerk (prov. Vla-Brabant), Basisrapport*, Ingelmunster.
- BRADT T., 2021, *Archeologische prospectie Lede Markt (prov. Oost-Vlaanderen), Basisrapport*, Ingelmunster.
- BRU M.A., STOOPS G., VERMEIREN G., 2010, *Antropomorfe graven in Gent*, in: *Novi Monasterii*, vol.1, pp. 89-104.
- BRU M.-A., STOOPS G., VERMEIREN G., 2007, *Antropomorfe graven in Gent*, in: *Erfgoedmemo*, vol. 30, Gent.
- BRUGGEMAN J., ET. AL., 2021, *Het Annuntiaten- en Theresianenklooster in Aalst. De zoektocht naar een vergeten begraafplaats. Aalst – Louis D'Haeseleerstraat*, In: *10 jaar – 10 verhalen – 10 foto's*, Rapporten All Archeo bvba 1000, Bornem, pp.24-42.
- BUYS J-C., VAN LANGENHOVEN B., 1993, *Het wel en wee van de Leedse klokken in de 17<sup>de</sup> en de 18<sup>de</sup> eeuw*, in: *Ken uw dorp*, 1993, nr.20.
- CLEMENT C., PEDE R., KLINKENBORG S., GUILLAUME V., CHERETTE B., 2020, *Sint-Lievens Houtem Marktpllein, Archeologisch onderzoek*, SOLVA Archeologie rapport 195, Sint-Lievens Houtem.
- CLEMENT C., PEDE R., & CHERRETÉ B., 2014, *Lede Domein Mesen Archeologisch onderzoek*, SOLVA Rapport 11, Aalst.

- DE BROUWER J., 1963, *Geschiedenis van Lede*, Lede.
- DE BROUWER J., 1958, *Toponymie van Lede*, in: Het Land van Aalst (Tijdschrift van de Heemkundige Vereniging Het land van Aalst), jaargang X, nr.4, pp.197-336, Aalst.
- DECKERS P.-J., 2017, *Een vergeten tijd gedetecteerd, Metaalvondsten uit de Vlaamse kuststreek 600-1100 n.C.*, in: West-Vlaamse Archaeologica 22, V.O.B.o.W., Roeselare.
- DE KOCK, T., DE CEUKELAIRE M., ELSSEN J., CNUUDE V., 2015, *De Eocene witte stenen van Noord-België*, in: NIJLAND T.G., LABAN C., *Bouwen met Natuursteen*, serie Grondboor en hamer, vol. 69 5-6, Nederlandse geologische vereniging, Huizen
- DE GRAUWE A., 1999, *Als de muren konden spreken*, Ken uw dorp, Jaarboek van de heemkundige kring Heemschut-Lede, 26, 50-70.
- DE GRAUWE A., 1998, *Lede en zijn toren 1598-1998, een verhaal van 400 jaar*, uitgegeven door de culturele raad van de gemeente Lede, Lede.
- DE GROOTE K., ANNAERT R., DEWILDE M. & VYNCKIER G., 2018, *Project historische dorpskernen. Kader en methode voor de inventarisatie van de historische dorpskernen in functie van de afbakening van archeologische zones*, Onderzoeksrapporten agentschap Onroerend Erfgoed 94.
- DE GROOTE K., ET. AL., 2011, *Het Karmelietenklooster van Aalst (prov. Oost-Vl.) (1497-1797): het gebouwenbestand, de begravingen en het fysisch-antropologische onderzoek*, Relicta 8, pp.83-250.
- DE GROOTE K., 2008A, *Middeleeuwse aardewerk in Vlaanderen. Techniek, typologie, chronologie en evolutie van het gebruiksgoed in de regio Oudenaarde in de volle en late middeleeuwen (10<sup>de</sup>-16<sup>de</sup> eeuw). Deel 1*, Relicta Monografieën, Brussel: VIOE.
- DE GROOTE K., 2008B, *Middeleeuwse aardewerk in Vlaanderen. Techniek, typologie, chronologie en evolutie van het gebruiksgoed in de regio Oudenaarde in*



*de volle en late middeleeuwen (10<sup>de</sup>-16<sup>de</sup> eeuw). Deel 2*, Relicta Monografieën, Brussel: VIOE.

- DE MAEYER W. & CHERRETÉ B. 2009, *Lede Vijverstraat archeologisch vooronderzoek*, SOLVA Rapport 10, Aalst.
- DE POTTER F. & BROECKAERT J., 1897, *Geschiedenis der Gemeente Lede, Ken uw dorp, Jaarboek van de heemkundige kring Heemschut-Lede*, 23, 7-100.
- DE SWAEF W., VAN LANGENHOVEN B., 1999, *Lede ondersteboven, een kijk op het verleden*, Lede.
- ERVYNCK A., VAN STRYDONCK M., BOUDIN M., 2000, *Dietreconstructie en herkomstbepaling op basis van de analyse van de stabiele isotopen 13C en 15N uit dierlijk en menselijk skeletmateriaal: een eerste verkennend onderzoek op middeleeuwse vondsten uit Vlaanderen*, in: *Archeologie in Vlaanderen VII – 1999/2000*, pp.131-140.
- ERVYNCK A., BOUDIN M., VAN DEN BRANDE T., VAN STRYDONCK M., 2014, *Dating human remains from the historical periode in Belgium: Diet changes and the impact of marine and freshwater reservoir effects*, in: *Radiocarbon*, vol. 56, Nr. 2, pp.779-788, University of Arizona.
- FORMESYN M., *Het gieten van klokken*, in: FORMESYN M, LOWYCK J. e.a., *Klokkenspellen en beiaarden in West-Vlaanderen*, s.l., 1993, pp. 157-162.
- FULLER B.T., MULDNER G., VAN NEER W., ERVYNCK A., RICHARDS M.P., 2012, *Carbon and nitrogen stable isotope ratio analysis of freshwater, brackfish and marine fish from Belgian archaeological sites (1st and 2nd millennium AD)*, in: *JAAS*, 27, pp. 807-820, Royal Society of Chemistry.
- GRAVEZ J., 1996, *130 jaar strijd of de geschiedenis van de brandvoorkoming en het ontstaan van het brandweerkorps van Lede*, Heemkundige Kring Heemschut, Lede.
- HEEREN S., VAN DER FEIJST L., 2017, *Prehistorische, Romeinse en middeleeuwse fibulae uit de Lage Landen. Beschrijving, analyse en interpretatie van een archeologische vondstcategorie*, Amersfoort.

- KLINKENBORG S., DE MAEYER W., CHERETTE B., 2010, Moorsel centrum, Archeologisch onderzoek, December 2009- Juli 2010, Archeologie – Rapport 12, Aalst.
- QUINTELIER K., LEHOUCK A., VAN ACKER L., 2013, Knoeken in Koksijde. Onderzoek van de menselijke skeletresten aangetroffen in de oostelijke pandgang van de abdij Ten Duinen. In: Novi Monasterii, Koksijde.
- REYNS N., DIERCKX L., EN CLEDA B. 2013, *Archeologisch vooronderzoek Lede - Kleine Kouterrede*, All-Archeo.
- ROOSENS H., MERTENS J., 1950. De Oudheidkundige opgravingen bij St-Hermes te Ronse, Ronse.
- SIAN M.M., 2015, *Head-and-shoulder outlined anthropomorphic graves in 9th-13th century Flanders: material characteristics and immaterial meaning*, Proeve ingediend voor het behalen van de graad van Master in de Kunstwetenschappen en Archeologie (Promotor: Prof. Dr. Dries Tys), Vrije Universiteit Brussel, Brussel.
- VAN BELLINGEN S., 2012, *Noodonderzoek op de site van de verdwenen Sint-Pieterskerk te Jette (Brussels Gewest)*, in: Kroniek Archaeologia Mediaevalis 35, 2012, Gent.
- VAN CANT M., 2012, *Fysisch antropologisch onderzoek van rurale populaties in middeleeuws Vlaanderen in Noordwest-Europees perspectief adhv Moorsel*, scriptie ingediend voor het behalen van de graad van Master in de Kunstwetenschappen en Archeologie (Promotor: Prof. Dr. Dries Tys), Vrije Universiteit Brussel, Brussel.
- VAN DER GUCHT K., 1983, *De Merovingische periode in Oost-Vlaanderen*, VOBOV-Info 8-9, 16-20.
- VAN DER GUCHT K., 1991, *Het Merovingisch grafveld van Lede (O.-Vl.)*, Bulletin van de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis, 62, 1991, pp. 157-220.
- VANHOUDT H., 2019, *Atlas van de munten van België, van de Kelten tot Heden*, Heverlee

## 11.2. Onuitgegeven bronnen

- BRADT T., 2019, *Archeologierapport Anzegem Sint-Jan Baptist en Eligiuskerk*.
- CLEMENT C., GUILLAUME V., CHERETTE B., s.d., *Lede Kleine Kouterrede Archeologisch onderzoek*, SOLVA rapport 191, Sint-Lievens-Houtem. (de publicatie van dit project zit in de laatste fase).<sup>176</sup>
- BOUDIN M., 2020, *Radio Carbon Dating Reports en isotopenanalyse*, KIKIRPA, Brussel.
- PALMER J., s.d., *Isotopenanalyse menselijk bot Aalst Louis D'Haeseleerstraat*.
- PIJPELINK A., 2020, *Lede Markt determinatie inhumatiegraven*
- VERDEGEM S., 2021, *Archeologierapport Wijtschate kerkomgeving*

## 11.3 Internetbronnen

- <https://scriptiebank.be/scriptie/2015/head-and-shoulder-outlined-anthropomorphic-graves-9th-13th-century-flanders-material>
- [https://issuu.com/solvadienstarcheologie/docs/brochure\\_12\\_nederbrakel\\_marktplein\\_](https://issuu.com/solvadienstarcheologie/docs/brochure_12_nederbrakel_marktplein_)
- <http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/ikonos/#>
- <http://geo-vlaanderen.agiv.be/geo-vlaanderen/bodemkaart/>
- <http://inventaris.onroerendergoed.be/dibe/geheel/9097>
- <http://cai.erfgoed.net>
- <http://www.gisoost.be>
- [google.maps.be](https://www.google.com/maps)
- <http://www.sanderusmaps.com/detail.cfm?c=4598>
- <https://www.so-lva.be/wat-schaft-het-bot>
- <https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/27390>
- <https://beeldbank.onroerendergoed.be/images/226568>
- <https://inventaris.onroerendergoed.be/erfgoedobjecten/36018>

---

<sup>176</sup> De bijna volledig afgewerkte versie van het rapport aan de Kleine Kouterrede werd op vraag door projectarcheologe Cateline Clement doorgestuurd op 14 januari 2021.





## 12. BIJLAGEN

- Bijlages 1 t.e.m. 4: Radio Carbon Dating Reports (Boudin M., KIKIRPA)
- Bijlage 5: Isotopenanalyse (Boudin M.)
- Bijlage 6: Fysisch antropologisch onderzoek (Pijpelink A.)
- Bijlage 7: Situeringsplan
- Bijlage 8: Volle Middeleeuwen
- Bijlage 9: Late Middeleeuwen fase 1
- Bijlage 10: Late Middeleeuwen fase 2
- Bijlage 11: Late Middeleeuwen fase 3, Nieuwe Tijd en Nieuwste Tijden
- Bijlage 12: Kerkhofzone vlak 1
- Bijlage 13: Zone 2 vlak 2
- Bijlage 14: Vak 5 vlak 2
- Bijlage 15: Zone 2 vlak 3 en 4
- Bijlage 16: Vak 5 vlak 3

USB-kaart met daarop een overzichtsplan, dit rapport en de bijlagen

De database met foto's, tekeningen, sporenlijsten en inventarislijsten is te raadplegen via: [www.monarcho.be](http://www.monarcho.be). Bij vragen hieromtrent, neem contact via [info@monument.be](mailto:info@monument.be).